

ΤΕΙ ΗΠΕΙΡΟΥ
ΑΝΩΤΑΤΗ ΣΧΟΛΗ ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΛΑΪΚΗΣ & ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΗΣ ΜΟΥΣΙΚΗΣ

ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Η μουσική ζωή των Τρικάλων την περίοδο 1900-1920
μέσα από την εφημερίδα «Αναγέννησις»

Φοιτήτρια: Δήμητρα Καλλιάρια
Επόπτρια καθηγήτρια: Μαρία Ζουμπούλη

Άρτα, Μάρτιος 2014

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ	3
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	5
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1: ΤΟ ΠΛΑΙΣΙΟ	
1.1 Ιστορικό πλαίσιο.....	7
1.2 Ο ημερήσιος Τύπος στις αρχές του 20ου αιώνα και η «Αναγέννησις».....	17
1.3 Μουσικό πλαίσιο.....	21
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2: ΜΟΥΣΙΚΟΙ ΣΥΛΛΟΓΟΙ	
2.1 ΜΑΝΤΟΛΙΝΑΤΑ	35
2.1.1 Θεσμικό πλαίσιο.....	36
2.1.2 Κοινωνικό πλαίσιο.....	37
2.1.3 Ρεπερτόριο.....	39
2.2 ΦΙΛΑΡΜΟΝΙΚΗ	40
2.2.1 Θεσμικό πλαίσιο.....	40
2.2.2 Κοινωνικό πλαίσιο.....	44
2.2.3 Ρεπερτόριο.....	49
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3: ΑΛΛΟΙ ΣΥΛΛΟΓΟΙ	
3.1 ΓΥΜΝΑΣΤΙΚΟΣ ΣΥΛΛΟΓΟΣ	50
3.1.1 Θεσμικό πλαίσιο.....	50
3.1.2 Δραστηριότητες (αθλητικές, κοινωνικές).....	51
3.1.3 Δημιουργία Μουσικογυμναστικού Συλλόγου.....	56
3.2 ΛΕΣΧΗ	59
3.3 ΟΜΙΛΟΣ ΦΙΛΟΜΟΥΣΩΝ	61
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4: ΔΙΑΦΟΡΑ (καφενεία, θίασοι, Καραγκιόζης κ.α.).....	62
4.1 Καφενεία.....	62
4.2 Καραγκιόζης.....	70
4.3 Εξοχικά κέντρα.....	72
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	75
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	78
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ	81

*Υπάρχει συνοδευτικό υλικό με το αρχείο excel της αποδελτίωσης.

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η πτυχιακή εργασία μου βασίστηκε στην αποδελτίωση των, σχετικών με το θέμα της πτυχιακής, άρθρων της εφημερίδας «Αναγέννησις» κατά την περίοδο 1900-1920. Πιο συγκεκριμένα, την συγκέντρωση και αποδελτίωση πληροφοριών που αφορούσαν τον μουσικό τομέα, είτε ως κεντρικό θέμα είτε ως αναφορά. Αφού μελέτησα όλα τα άρθρα του κάθε φύλλου, καθώς πληροφορίες σχετικά με την μουσική θα μπορούσαν να είναι σε οποιοδήποτε σημείο ενός άρθρου, κατέγραψα σε excel την περίληψη όσων με αφορούσαν, έχοντας κάνει στήλες με τις απαραίτητες πληροφορίες (ημερομηνία, τίτλος άρθρου, σελίδα, κωδικό, σελίδα στο διαδίκτυο). Στην συνέχεια, ξεκίνησα την συγγραφή, δημιουργώντας αρχικά, ξεχωριστά αρχεία word για κάθε ενότητα, δηλαδή ένα ξεχωριστό αρχείο word για την Φιλαρμονική, ένα για την Μαντολινάτα κ.ο.κ., με τις περιλήψεις κάθε ενότητας και έπειτα, κράτησα τις κυριότερες πληροφορίες, οι οποίες σε συνδυασμό με την βιβλιογραφία αποτέλεσαν το κυρίως κείμενο. Θα πρέπει να αναφερθεί, τέλος, πως δεν μελετήθηκαν τα φύλλα της εφημερίδας των ετών 1904-1906 και 1913-1915, καθότι δεν υπάρχουν.

Η διαδικασία συλλογής και επιλογής των απαραίτητων πληροφοριών και η υλοποίηση της εργασίας ήταν αρκετά κουραστική, επίπονη και χρονοβόρα, καθώς απαιτούνταν να εργάζομαι αφιερώνοντας αρκετές ώρες την ημέρα στον υπολογιστή, προκειμένου να συλλέξω αρχικά από τις ψηφιοποιημένες σελίδες της εφημερίδας τα στοιχεία που σχετίζονταν με το θέμα και στη συνέχεια, να επιλέξω τα βασικότερα όλων που θα χρησιμοποιούνταν. Ήταν αρκετά δύσκολο να γραφτεί περίληψη των άρθρων, αρχικά, καθώς η γραμματοσειρά ήταν πολύ μικρή, οπότε έπρεπε να γίνεται αρκετή μεγιστοποίηση ώστε να είναι το κείμενο όσο το δυνατόν πιο ευανάγνωστο, ενώ αρκετές ήταν οι φορές που τα κείμενα ήταν δύσκολα στην ανάγνωση και την κατανόησή τους, τόσο λόγω της γλώσσας, όσο και λόγω της φθοράς των φύλλων της εφημερίδας, που είχε ως αποτέλεσμα την αλλοίωσή τους. Παρόλα αυτά, ήταν αρκετά ενδιαφέρουσα διαδικασία, αφού μέσα από αυτήν πληροφορήθηκα για το παρελθόν του τόπου στον οποίο ζω, όσον αφορά την κοινωνία και τις συνθήκες διαβίωσής της, τις μουσικές προτιμήσεις στην πόλη και γενικότερα την ζωή των ανθρώπων της περιοχής την περίοδο που μελετάται. Ήταν ιδιαίτερη η χαρά της ανακάλυψης, πως ο τόπος αυτός είχε ιδιαίτερο και πολυποίκιλο πολιτισμό.

Οι πληροφορίες και τα συμπεράσματα της εργασίας αυτής αντλήθηκαν από τα άρθρα της εφημερίδας «Αναγέννησις» και τη σχετική βιβλιογραφία. Ωστόσο, δίχως την βοήθεια, την στήριξη και την καθοδήγηση ορισμένων ανθρώπων, η επίτευξη του στόχου θα ήταν ακόμη πιο δύσκολη. Ανάμεσά τους, η πιο πολύτιμη συνδρομή ήταν αυτή των γονέων μου, τους οποίους ευχαριστώ θερμά για την στήριξή τους όλα αυτά τα χρόνια.

Θα ήθελα να ευχαριστήσω επίσης, για την βοήθειά τους, τούς κ. κ.:

Μιχαλάκη Χρήστο, Αντιπεριφερειάρχη της Περιφερειακής Ενότητας Τρικάλων,
Λάππα Χρήστο, Δήμαρχο Τρικκαίων,
Αναστασίου Θεόφιλο, φιλόλογο-συγγραφέα,
Καραγιώργο Στέλιο, καλλιτεχνικό διευθυντή του Μουσείου Τσιτσάνη,
Κλιάφα Μαρούλα, δημοσιογράφο-συγγραφέα,
Κουβέλα Γιώργο, καθηγητή Δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης και αρχιμουσικό της Φιλαρμονικής του Δήμου Τρικκαίων,
Λώλη Ευθύμιο, δημοσιογράφο-συγγραφέα,
Μπεμπέ Παύλο, Διευθυντή του ΚΕΚ της Νομαρχιακής Αυτοδιοίκησης Τρικάλων,
Τράντο Οδυσσέα, μέλος της Φιλαρμονικής του Δήμου Τρικκαίων,
Γεωργίου Ευάγγελο και Μαρίνα, για την άδειά τους να φωτογραφίσω τον χώρο του «Πανελληνίου»,
καθώς επίσης, για την πολύτιμη βοήθειά τους στο αρχικό στάδιο της εργασίας μου, τους: κ. κ.

Κοκκώνη Γιώργο, επίκουρο καθηγητή του Τμήματος Λαϊκής και Παραδοσιακής μουσικής και

Σκουλίδα Ηλία, επίκουρο καθηγητή Νεώτερης Ιστορίας ΤΕΙ Ηπείρου.

Τέλος, θα ήθελα να ευχαριστήσω την επόπτριά μου, κ. Ζουμπούλη Μαρία, επίκουρη καθηγήτρια του Τμήματος Λαϊκής και Παραδοσιακής Μουσικής, για την βοήθεια, τις συμβουλές και παρατηρήσεις της, και για την σωστή καθοδήγησή της όλο αυτό το διάστημα εκπόνησης της εργασίας.

Η βοήθεια όλων των ανωτέρων ήταν πολύ σημαντική για μένα.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η εργασία αυτή, με αντικείμενο τη μουσική ζωή των Τρικάλων την περίοδο 1900-1920, μέσα από τον τοπικό Τύπο (εφημερίδα «Αναγέννησις»), είναι αποτέλεσμα πρωτογενούς έρευνας, όπου μελετάται η ιστορία της πόλης των Τρικάλων, μέσα από την ύπαρξη μουσικής σε αυτήν, σε όλες τις μορφές και τις εκφάνσεις της. Συγκεκριμένα, μελετάται η μουσική ζωή των Τρικάλων κατά την περίοδο 1900-1920, μια περίοδο, όπου συνέβησαν στην χώρα πολλές πολιτικές, κοινωνικές και οικονομικές αλλαγές. Γίνεται μια προσπάθεια να αναδειχθεί ο μουσικός τομέας του τόπου, να γίνουν γνωστές πληροφορίες που μέχρι τώρα αποτελούσαν παρελθόν και άγνωστα στοιχεία για αρκετό κόσμο, ακόμα και για τους ίδιους τους κατοίκους της πόλης. Επιπλέον, μέσα από τις πληροφορίες που προκύπτουν, γίνεται προσπάθεια να αντληθούν συμπεράσματα σχετικά με την παρουσία της μουσικής στα Τρίκαλα, τις επιρροές της και τις προτιμήσεις των κατοίκων τους, όπως επίσης και στοιχεία για την κοινωνία.

Οι πληροφορίες που συλλέχθηκαν βρίσκονταν είτε σε άρθρα της εφημερίδας με κύριο θέμα τους την μουσική ή με αναφορές σε αυτήν, είτε σε στήλες της, είτε ακόμη και σε διαφημίσεις που φιλοξενούνταν στις σελίδες της εφημερίδας.

Στόχος της εργασίας αυτής είναι να μελετηθεί το παρελθόν των Τρικάλων, μιας πόλης με σπουδαία μουσική ιστορία και παιδεία. Κατά την εποχή η οποία μελετάται, τα πεδία αυτά είχαν μεγάλη κοινωνική βαρύτητα και θεωρούνταν αναπόσπαστο κομμάτι της σύνθεσης της πόλης, αφού η έλλειψή τους γινόταν αντιληπτή ως πλήγμα και σημαντική απώλεια για την κοινωνία. Αυτό επιβεβαιώνεται κι από τους πολλούς μουσικούς συλλόγους που υπήρχαν στην πόλη, οι οποίοι είχαν ενεργό συμμετοχή χωρίς να απουσιάζουν από καμία δραστηριότητα, ενώ αναλάμβαναν και οι ίδιοι πρωτοβουλίες.

Απώτερος σκοπός της μελέτης είναι να αναζητηθούν οι επιρροές που δέχτηκε ο τόπος, και συνεπώς πώς διαμορφώθηκε η μουσική του. Να αναδειχτούν ποια είδη μουσικής ήταν αυτά που επικρατούσαν στην πόλη και προτιμούνταν από τους κατοίκους της, αν υπήρχε κινητικότητα όσον αφορά τον τομέα της μουσικής, ποια η παρουσία της και η σημασία της για τον τόπο, καθώς επίσης αν η μουσική χρησιμοποιούνταν μόνο για διασκέδαση ή είχε και διδακτικό και κοινωνικό

χαρακτήρα. Τέλος, μέσα από την εργασία αυτή θα γίνει μια προσπάθεια ανάδειξης και μελέτης του μουσικού τομέα της πόλης, ώστε να γίνει ίσως πιο κατανοητός ο λόγος που από το μέρος αυτό «γέννησε» σπουδαίες προσωπικότητες του ελληνικού και όχι μόνο μουσικού χώρου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1: ΤΟ ΠΛΑΙΣΙΟ

1.1 ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ

Η φυσιογνωμία μιας πόλης είναι μια οντότητα πολυδιάστατη. Έτσι, κάθε μια από τις ελληνικές πόλεις έχει τη δική της φυσιογνωμία, καθώς τα ιδιοτοπικά στοιχεία που τη συνθέτουν την κάνουν να διαφοροποιείται από τις άλλες πόλεις, αντανakλώντας τη δική της εικόνα. Η γεωγραφική θέση, η ιστορία, η πολιτιστική κληρονομιά, και όλα αυτά σε συνδυασμό με την ιδιοσυγκρασία των κατοίκων είναι μερικά βασικά τέτοια στοιχεία. Τα Τρίκαλα αποτελούν ένα ξεχωριστό κομμάτι στο παζλ της νεοελληνικής πραγματικότητας, συμβάλλοντας στην ιδιαίτερη ομορφιά της Ελλάδας.

Κατά την Τουρκοκρατία η Θεσσαλία θεωρούνταν μια περιοχή δυσπρόσιτη, καθώς οποιοδήποτε ταξίδι στα ενδότερα της οθωμανικής αυτοκρατορίας έκρυβε κινδύνους, ενώ αυτά που δυσκόλευαν τους ξένους ήταν το συχνό φαινόμενο της ύπαρξης ληστών στους δρόμους, το πόσιμο νερό που σπάνιζε προκαλώντας προβλήματα υγείας και τέλος, ο δυνατός ήλιος. Επιπλέον, οι ντόπιοι είχαν αρνητική στάση απέναντι στους ξένους, με αποτέλεσμα ελάχιστοι να είναι οι περιηγητές που επισκέφθηκαν και μελέτησαν την περιοχή. Όσοι έφτασαν στην Θεσσαλία, επισκέφθηκαν και την πόλη των Τρικάλων, ενώ χαρακτηριστικό τους ήταν ότι προσπάθησαν να συνδέουν όποια στοιχεία έβρισκαν με την αρχαιότητα. Λόγω αυτού δεν είναι εφικτό να βρεθούν πληροφορίες σχετικά με την αγροτική ζωή και την οικονομική κατάσταση των κατοίκων της Θεσσαλίας. Αυτό που είναι γνωστό είναι ότι ακόμη και μετά την απελευθέρωση της Θεσσαλίας το 1881¹, συνεχίστηκε το καθεστώς των κολίγων, αυτή τη φορά με κυρίαρχους Έλληνες της διασποράς που είχαν

¹Η παραχώρηση της περιοχής της Θεσσαλίας στην Ελλάδα έγινε χάρη στην συνθήκη του Βερολίνου το 1878, ενώ η οριστική συμφωνία μεταξύ των δύο λαών, των Ελλήνων και των Τούρκων, έγινε με την υπογραφή που τέθηκε στις 10 Ιουνίου/2 Ιουλίου 1881. Πρώτα ελευθερώθηκαν τα Τρίκαλα και η Καρδίτσα τον Αύγουστο του 1881, στην συνέχεια ελευθερώθηκε η Λάρισα και ο Βόλος στις 2 Νοεμβρίου της ίδιας χρονιάς. Ωστόσο, οι κάτοικοι της Θεσσαλίας βίωσαν τον τρόπο με τον ελληνοτουρκικό πόλεμο το 1897, όπου οι Τούρκοι την κατέλαβαν για ακόμη μία φορά, με την βοήθεια γερμανικών αξιωματικών, με αποτέλεσμα να επιδεινωθεί η φτώχεια και η ταλαιπωρία των αγροτών της Θεσσαλίας. Κλιάφα Μαρούλα, *Θεσσαλία 1881 - 1981 εκατό χρόνια ζωή*, Κέδρος, Αθήνα, 1997, σελ. 10.

οικονομική ευχέρεια και αγόραζαν μεγάλες εκτάσεις σε πολύ χαμηλές τιμές². Άξιο λόγου είναι το ότι έννοιες όπως αγρότης και γαιοκτήμονας, κεφαλοχώρι και τσιφλίκι κ.α., δηλαδή «οι διχοτομίες μιας αγροτικής κοινωνίας και του θεσσαλικού οικιστικού πλέγματος», απέκτησαν ενδιαφέρον και έγιναν ιδιαίτερα αντιληπτές κατά την περίοδο μετά την απελευθέρωση έως και το 1912, ενώ, σύμφωνα με την πηγή, μέσα από τον τρόπο με τον οποίο δημιουργούνταν το εισόδημα, με την ανάλυση της οικονομίας και της κοινωνίας, αναδεικνυόταν ένα σύστημα διάταξης, το οποίο στην συνέχεια διαμόρφωνε τις έννοιες που επιβάλλονταν από το είδος της οικονομικής ανάπτυξης. Επιπλέον, σε νομοσχέδιο σχετικά με την εγγύηση του Δημοσίου «υπέρ των εν ταις πρσαρτηθείσαις χώραις αγοραζόντων γαίας γεωργών», ως γεωργοί ορίζονταν οι κάτοικοι των νομών της Άρτας, της Λάρισας και των Τρικάλων³.

Η πόλη των Τρικάλων αποτελεί συνέχεια της αρχαίας πόλης Τρίκκης, η οποία ήταν γνωστή ως γενέτειρα του Ασκληπιού, του μεγάλου γιατρού της αρχαιότητας. Βρίσκεται στο μέσο της Θεσσαλικής πεδιάδας, καθώς και πάνω στους δρόμους που οδηγούν στην Ήπειρο. Εξαιτίας αυτής της γεωγραφικής της θέσης, δέχτηκε επιδρομές κατά τη διάρκεια της ιστορίας⁴. Η Πίνδος, η μεγαλύτερη οροσειρά της Ελλάδας αλλά και μια από τις μεγαλύτερες των Βαλκανίων, δεσπόζει κατά μήκος του δυτικού τμήματος και χωρίζει την Θεσσαλία από την Ήπειρο, ενώ στα βόρεια και βορειοανατολικά του νομού κυριαρχεί η πιο χαμηλή και ομαλή οροσειρά των Χασίων και Αντιχασίων.

«Ο νομός των Τρικάλων κατοικείται από τα πολύ αρχαία χρόνια. Κατά τα Αρχαϊκά Χρόνια (700 - 478 π.Χ.), το κράτος με την ονομασία Εστιαιώτις ή Ίστιαιώτις απλωνόταν σχεδόν στα όρια του σημερινού νομού Τρικάλων. Η ονομασία, όπως γράφει ο Στράβων, οφείλεται στην εγκατάσταση αποίκων από την Ιστιαία της Εύβοιας. Από τον 1^ο αιώνα επικράτησε ο Χριστιανισμός στα Τρίκαλα⁵. Τα Τρίκαλα αποτελούν πλέον μια σύγχρονη πόλη, με πολλά όμορφα σημεία, καλή ρυμοτομία, ανοιχτές πλατείες, πάρκα και πεζόδρομους. Είναι χτισμένη στη ΒΔ άκρη του Θεσσαλικού κάμπου, κοντά στις υπώρειες των Χασίων και διασχίζεται από το Ληθαίο

²Κλιάφα Μαρούλα, *Η γεωργία και η αγροτική ζωή στη Θεσσαλία κατά τον 19^ο αιώνα*, Φιλολογικό ημερολόγιο Τρίκκης 1991, Αθήνα, 1990, σελ. 43.

³Πρόντζας Βαγγέλης, *Οικονομία και γαιοκτησία στη Θεσσαλία (1881-1912)*, τόμος 1^{ος}, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα, 1992, σελ. 147.

⁴<http://www.thessalia.gov.gr/contents.asp?id=233>

⁵<http://www.thessalia.gov.gr/contents.asp?id=233>

ποταμό. Πλατάνια και άλλα φυτά δίπλα στον ποταμό, καθώς και γραφικές γέφυρες συνθέτουν το όλο σκηνικό. Ο Ληθαίος ποταμός αναφέρεται από την αρχαιότητα και βρίσκεται σε γραπτά κείμενα αρχαίων συγγραφέων. Οι ναοί και οι αρχαιότητες προσελκύουν επίσης τους επισκέπτες. Από το λόφο της αρχαίας ακρόπολης, με τα λείψανα του βυζαντινού φρουρίου και το ρολόι, φαίνεται η πόλη από ψηλά. Δυο είναι τα σπουδαιότερα όρη τα οποία κυριαρχούν στον νομό και στην ουσία μπορούμε να πούμε ότι τον διαχωρίζουν από τους γειτονικούς νομούς».

Κατά τον 19ο αιώνα, τα Τρίκαλα, είναι δεύτερη σε πληθυσμό πόλη της Θεσσαλίας με πρώτη τη Λάρισα. Στην χρονική περίοδο αυτή, τα Τρίκαλα είχαν όμορφη όψη, με μεγάλο αριθμό δεντροφυτειών, τη δημόσια αγορά και το «παλιό Καστέλι». Σταδιακά, είχε δημιουργηθεί η ανάμειξη των διαφόρων κοινοτήτων. Χριστιανικά σπίτια σε τούρκικες συνοικίες αλλά και το αντίθετο ήταν χαρακτηριστικό της εποχής αυτής⁶.

Η ελληνική χριστιανική συνοικία των Τρικάλων ήταν το Βαρούσι στην ΒΑ πλευρά της πόλης⁷. Η πιο παλιά εκκλησιαστική πράξη, που την αναφέρει, είναι του 1708. Όλες οι κοινωνικές και οικονομικές μεταβολές στη νεότερη ιστορία των Τρικάλων έβαλαν τη σφραγίδα τους πρώτα και κύρια στο Βαρούσι, ενώ είναι γνωστά τα τρικαλινά αρχοντικά σπίτια του Βαρουσίου, τα οποία ήταν δίπατα και μεγάλα, χτίζονταν από Έλληνες και αγοράζονταν από εύπορους Έλληνες, με αποτέλεσμα το Βαρούσι, κατά τον 19ο αιώνα, να μετατρέπεται σε «αριστοκρατική» συνοικία. Δύο ισχυρά σημεία αναφοράς, που έπαιξαν βασικό ρόλο στη διάδοση και τη ζωή του είναι το φρούριο και οι εκκλησίες⁸.

Όσον αφορά το φρούριο των Τρικάλων, χτίστηκε πάνω στα ερείπια της ακρόπολης της παλαιάς Τρίκκης τον 6ο αιώνα, επί Ιουστινιανού και αποτελούσε έναν πολύ σημαντικό παράγοντα ασφάλειας για την αρχική ανάπτυξη του οικισμού στις πλαγιές και στους πρόποδες του.

⁶Βαρδούση - Τσαπάλα Φ., Φιλιππίδης Δ., *Τρίκαλα, Ελληνική παραδοσιακή αρχιτεκτονική Θεσσαλία - Ήπειρος*, τόμος 6ος, Αθήνα, 1988.

⁷ «Βαρούσι» κατά τον Γ. Μοσχόπουλο σημαίνει «η έξω από το φρούριο συνοικία» και είναι η πιο παλιά συνοικία της πόλης. Κλειδονόπουλος Γιώργος, *Βαρούσι, Η παραδοσιακή συνοικία της πόλης των Τρικάλων*, Φιλολογικό ημερολόγιο Τρίκκης 1991, Αθήνα, 1990, σελ. 39.

⁸Βαρδούση - Τσαπάλα Φ., Φιλιππίδης Δ., *Τρίκαλα, Ελληνική παραδοσιακή αρχιτεκτονική Θεσσαλία - Ήπειρος*, τόμος 6ος, Αθήνα, 1988.

Κατά την Τουρκοκρατία, τα Τρίκαλα, μαζί με την Λάρισα, αποτελούσαν τις πιο αξιόλογες πόλεις, όσον αφορά τον οικονομικό και εμπορικό τομέα. Η οικονομία βασιζόταν στην αγροτική και κτηνοτροφική παραγωγή, ενώ χαρακτηριστικό της περιόδου αυτής είναι ότι τα Τρίκαλα ήταν μια πολυπολιτισμική πόλη, αφού ζούσαν σε αυτόνομες ομάδες Τούρκοι, Άραβες, Εβραίοι και Έλληνες⁹. Από αυτές τις πληροφορίες προκύπτει το συμπέρασμα ότι ο πολιτισμός των Τρικάλων εμπεριείχε, εκτός των δικών του στοιχείων, στοιχεία και επιρροές και από άλλους πολιτισμούς, τα οποία έδωσαν μια νέα μορφή και αίσθηση στον ήδη υπάρχοντα. Όντας, λοιπόν, τα Τρίκαλα πρωτεύουσα του συμπλέγματος Ηπείρου -Θεσσαλίας για αιώνες, κατά την Τουρκοκρατία αποτέλεσε το μέρος όπου συγκεντρώθηκαν σταδιακά θησαυροί, θα μπορούσαμε να πούμε, στον τομέα της μουσικής και της ποίησης. Ακόμη, όσοι κατάγονταν από τα Γιάννενα και εγκαθίσταντο στα Τρίκαλα, προσθέσανε κι αυτοί στοιχεία του πολιτισμού τους στον ήδη μεγάλο πολιτισμό των Τρικάλων, ενώ στην συνέχεια, τον πολιτισμό αυτό συμπλήρωσαν και τα καφέ-σαντάν¹⁰, καφέ-αμάν¹¹, τα γραμμόφωνα, οι καντάδες, οι πρόσφυγες της Σμύρνης του 1922 και πολλά άλλα στοιχεία¹². Επιπλέον, το γεγονός ότι η περιοχή ήταν τόπος τον οποίο επισκέπτονταν πλανόδιοι μουσικοί θίασοι, ενώ από τα μισά του 19^{ου} αιώνα το καφέ-αμάν με γυναίκες τραγουδίστριες και χορεύτριες, συνετέλεσε στην διάδοση της ανατολίτικης και βαλκανικής μουσικής στην περιοχή¹³ και επομένως στην ένταξη στοιχείων τους στον μουσικό πολιτισμό της.

Μετά την απελευθέρωση, στην απογραφή που έγινε το 1881, η Θεσσαλία είχε 270.886 κατοίκους. Ωστόσο, αυτός ο αριθμός είναι ενδεικτικός, αφού δεν αντικατοπτρίζει την πραγματικότητα, καθώς από τη μία οι γυναίκες δεν είχαν

⁹<http://www.thessalia.gov.gr/contents.asp?id=233>

¹⁰ Τα Τρίκαλα δύο ή τρεις δεκαετίες μετά την απελευθέρωση βρίσκονταν σε οικονομική και κοινωνική άνθηση, λόγω των τσιφλικάδων και αρχοντάδων της πόλης, οι οποίοι προέρχονταν από ευρωπαϊκές πόλεις. Έτσι δημιουργήθηκαν τα πρώτα κέντρα διασκέδασης στα Τρίκαλα, τα καφέ σαντάν, όπου συνήθιζαν να γλεντάνε οι κάτοικοι. Τριανταφύλλου Θεολόγης, *Πως γλεντούσαν οι παλιοί Τρικαλινοί, Τα παλιά Τρίκαλα, αναμνήσεις και ιστορήματα*, τόμος Β', Τρίκαλα, 1977, σελ.113.

¹¹ Τα καφέ - αμάν, τα οποία κυριάρχησαν από το 1900 ως το 1930, υπήρχαν μόνο σε πόλεις και τα δέχονταν μόνο προηγμένες κοινωνίες, συνέβαλαν στην διάδοση του ρεμπέτικου τραγουδιού. Αυτά που τα χαρακτήριζαν ήταν το πάλκο, τα όργανα, η τραγουδίστρια και ο χορός, συνήθως ζειμπέκικο, καρσιλαμάς, τσιφτετέλι, χασάπικο και χώρα. Με τα καφέ - αμάν άλλαξε η μορφή του επαγγελματισμού των μουσικών, καθώς άρχισαν να παίζουν σε αυτά για συγκεκριμένα χρονικά διαστήματα, συνήθως για θερινή ή χειμερινή περίοδο. Πετρόπουλος Ηλίας, *Ρεμπέτικα τραγούδια*, Κέδρος, Αθήνα, 1989, σελ. 13.

¹² Γεωργιάδης Νέαρχος, *Το φαινόμενο Τσιτσάνης*, Σύγχρονη εποχή, Αθήνα, 2005, σελ. 12.

¹³ Γεωργιάδης Νέαρχος, *Το φαινόμενο Τσιτσάνης*, Σύγχρονη εποχή, Αθήνα, 2005, σελ. 9.

καταμετρηθεί και από την άλλη πολλοί Τούρκοι κάτοικοι αποκλείστηκαν από την απογραφή. Στην Θεσσαλία η πυκνότητα ήταν χαμηλή, σε αντίθεση με την υπόλοιπη χώρα, ενώ υπήρχε ανομοιογένεια στον καταμερισμό του πληθυσμού. Στον θεσσαλικό χώρο παρουσιάστηκαν τρεις ζώνες με μεγάλη πυκνότητα πληθυσμού, με την περιοχή των Τρικάλων μέχρι τα χαμηλότερα τμήματα των Αγράφων και την Λάρισα, των δύο σπουδαιότερων πόλεων της Θεσσαλίας, να έρχεται δεύτερη και να παρουσιάζει μικρές αυξήσεις του πληθυσμού της, ενώ πρώτη είναι η περιοχή του Πηλίου και τρίτη τα χαμηλότερα τμήματα του Ολύμπου και της Όσσας. Σύμφωνα με την ίδια απογραφή, στον ορθόδοξο πληθυσμό της Θεσσαλίας αντιστοιχούσε το 90%, ενώ στους μουσουλμάνους και τους Εβραίους το 9,1% και 0,9% αντίστοιχα. Αξίζει να αναφερθεί ότι στους ορθόδοξους ανήκαν οι Έλληνες και οι Βλάχοι, ενώ στους μουσουλμάνους οι Τούρκοι και ορισμένοι Αλβανοί¹⁴. Επιπλέον, στην πόλη την εποχή εκείνη ζούσαν εκτός από τους Βλάχους, Καραγκούνηδες και Σαρακατσαναίοι, όπως επίσης και Τσιγγάνοι, οι οποίοι ήταν λιγότεροι από τους Αλβανούς. Τα μέρη όπου ζούσαν στην πόλη εξαρτιόνταν από την εθνικότητά τους, και για τον λόγο αυτό έμεναν σε ξεχωριστές συνοικίες, ώστε να είναι σε θέση να διατηρούν τις συνήθειές τους και τα έθιμά τους. Παρά την ποικιλομορφία όσον αφορά τις εθνικότητες που υπήρχαν στην πόλη και συνεπώς την νοοτροπία, οι σχέσεις μεταξύ των ανθρώπων ήταν καλές, με εξαίρεση ορισμένες φορές που δημιουργούνταν εντάσεις¹⁵. Οι Τούρκοι ξεκίνησαν να αποχωρούν από τον ελλαδικό χώρο σταδιακά πριν το 1881 και συνέχισαν, παρόλο που υπογράφηκε την χρονιά της απελευθέρωσης συνθήκη, η οποία τους επέτρεπε να συνεχίσουν την ζωή τους στην Ελλάδα και να εξασφαλίσουν τα περιουσιακά τους στοιχεία. Οριστικά πλέον οι Τούρκοι εγκατέλειψαν την χώρα το 1897 με τον Ελληνοτουρκικό πόλεμο¹⁶.

Επιπλέον, με την προσάρτηση της Θεσσαλίας το 1881, γεγονός πολύ σημαντικό, αν σκεφτεί κανείς ότι το κράτος και η οργάνωσή του δεν ήταν σε πολύ καλή κατάσταση, ενώ η κοινωνία ήταν ταλαιπωρημένη από τις καταστάσεις που είχε

¹⁴Μ. Siviignon, *Η δημογραφική και οικονομική εξέλιξη της Θεσσαλίας (1881-1940), Από την απελευθέρωση στους Βαλκανικούς πολέμους (1881 -1912)*, Τρικαλινά, τόμος 2^{ος}, Τρίκαλα, 1982, σελ. 71, 75.

¹⁵Κλιάφα Μαρούλα, *Μια σερενάτα στον Ληθαίο*, Κέδρος, Αθήνα, 2004, σελ. 13.

¹⁶Μ. Siviignon, *Η δημογραφική και οικονομική εξέλιξη της Θεσσαλίας (1881-1940), Από την απελευθέρωση στους Βαλκανικούς πολέμους (1881 -1912)*, Τρικαλινά, τόμος 2^{ος}, Τρίκαλα, 1982, σελ. 77, 78.

βιώσει και πρωτόγονη, ο πληθυσμός της χώρας σχεδόν διπλασιάστηκε, ενώ η έκτασή της αυξήθηκε κατά 32%. Η ραγδαία αύξηση του πληθυσμού της χώρας είχε αξιοπρόσεκτα αποτελέσματα όσον αφορά την αύξηση της στρατιωτικής δύναμης, τον κρατικό μηχανισμό, την αυξημένη παραγωγή και φυσικά την κοινωνία. Έτσι, στην σύσταση του πληθυσμού της χώρας προστέθηκαν άνθρωποι διαφορετικών πολιτισμών, και επομένως διαφορετικών συνηθειών, νοοτροπίας, χαρακτηριστικών, ηθών και εθίμων¹⁷. Στα Τρίκαλα, μετά την απελευθέρωση είχαν έρθει άνθρωποι και από χώρες του εξωτερικού, όπως αναφέρθηκε παραπάνω, από Ρουμανία, Αίγυπτο, Κωνσταντινούπολη, Γαλλία και Αμερική, οι οποίοι αγόρασαν τσιφλίκια, πολύ μεγάλα κτήματα δηλαδή, από τους Τούρκους, και εγκαταστάθηκαν μόνιμα στην πόλη, δημιουργώντας οικογένειες, ενώ ανέπτυξαν δραστηριότητα σε όλους τους τομείς, με βασικότερο όμως όλων στο εμπόριο¹⁸. Για τον λόγο αυτό, δηλαδή της «πολυεθνικής σύστασης» στην πόλη των Τρικάλων, τα μουσικά ακούσματα σε αυτήν ήταν ποικίλα¹⁹.

Οι συνθήκες διαβίωσης στην πόλη από το 1881 ως το 1900 ήταν δύσκολες για τον περισσότερο κόσμο. Στις γειτονιές οι δρόμοι ήταν χωμάτινοι και στην παλιά πόλη πέτρινοι, ενώ ο χειμώνας ήταν δύσκολη περίοδος, αφού τα πάντα ήταν λασπωμένα, ενώ την άνοιξη με το λιώσιμο των χιονιών από τα βουνά προκαλούνταν πλημμύρες, καταστρέφονταν η παραγωγή των αγροτών με αποτέλεσμα να υπάρχει δυσκολία κίνησης στην αγορά και πείνα στα χωριά²⁰. Αξίζει να αναφερθεί ότι στα Τρίκαλα υπήρχαν στρατιωτικές μονάδες με αρκετούς στρατιώτες και υπαξιωματικούς, αφού η πόλη θεωρούνταν παραμεθόρια, ενώ όταν η πόλη ανήκε ακόμη στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, ήταν «τόπος εξορίας εις όλους τους εγκληματούντες εν Ηπείρω» και εκεί «απέστειλον εξορίστους όλους τους υπόπτους και τους επιληψίμου διαγωγής»²¹.

Μετά την απελευθέρωση η πολιτική κατάσταση της Ελλάδας ήταν ασταθής, καθώς τα ζητήματα που απασχολούσαν και στην κοινωνία της χώρας ήταν πολύ λεπτά, ενώ υπήρχαν και εξωτερικοί παράγοντες που απασχολούσαν την χώρα. Ακόμη, την περίοδο που μελετάται, δηλαδή από το 1900 ως το 1920, η Ελλάδα πέρασε

¹⁷ Δερτιλής Γιώργος, *Ιστορία του ελληνικού κράτους 1830 - 1920*, τόμος Α', έκδοση τρίτη, Εστία, Αθήνα, 2005, σελ. 325, 326.

¹⁸ Τριανταφύλλου Θεολόγης, *Τα παλιά Τρίκαλα*, τόμος Β', Τρίκαλα, 1977, σελ. 104, 105.

¹⁹ Κλιάφα Μαρούλα, *Μια σερενάτα στον Ληθαίο*, Κέδρος, Αθήνα, 2004, σελ. 13.

²⁰ Αναστασίου Θεόφιλος, *Στα Τρίκαλα στα δυο στενά, Μαρτυρίες για τη λαϊκή μουσική 1881 - 1935*, Τρίκαλα, 2011, σελ. 15.

²¹ Κλιάφα Μαρούλα, *Από τον Σεΐφουλάχ ως τον Τσιτσάνη*, Κέδρος, Αθήνα, τόμος Α', 1996, σελ. 133.

πολλές δυσάρεστες καταστάσεις με το Μακεδονικό ζήτημα, και την πόλη των Τρικάλων να παίζει σημαντικό ρόλο σε αυτό, τον Εθνικό Διχασμό, τον Α΄ και Β΄ Βαλκανικό πόλεμο, τον Α΄ Παγκόσμιο πόλεμο, την ανταλλαγή πληθυσμών, ενώ πραγματοποιούνταν αρκετά συχνά εκλογές στην χώρα. Όλα αυτά επηρέαζαν όλους τους κατοίκους της χώρας, μέσα σε αυτούς και τους Τρικαλινούς.

Το 1881, την χρονιά της απελευθέρωσης, ο Τρικούπης, ο οποίος υποστήριζε τον εκσυγχρονισμό και εξευρωπαϊσμό της πολιτικής, κατάφερε να εξασφαλίσει την πλειοψηφία για το νεωτερικό αυτό κόμμα του, καθώς αρκετά μεγάλο διάστημα των δύο τελευταίων δεκαετιών του αιώνα υπήρχε δικομματισμός και εναλλαγή εξουσίας του Τρικούπη με τον Δηλιγιάννη. Το γεγονός ότι ο Τρικούπης θεωρούσε πως πρέπει αρχικά να υπάρξει ανόρθωση της οικονομίας, και φυσικά της πολιτικής, πριν γίνει «λόγος για εμπλοκή σε αλυτρωτικές περιπέτειες», είχε ως αποτέλεσμα να καταστεί η Ελλάδα αξιόπιστη σε όλο τον κόσμο και να ξεκινήσει μια νέα περίοδος εκβιομηχάνισης, η οποία όμως ήταν αρκετά δαπανηρή. Έτσι, βελτιώθηκαν οι επικοινωνίες, αφού κατασκευάστηκαν σιδηρόδρομοι, έγινε ο Ισθμός της Κορίνθου, ενώ ο στρατός και το ναυτικό εκσυγχρονίστηκαν και αυτοί²². Εφόσον λοιπόν η επικοινωνία και η βελτίωσή της αποτελούσε προϋπόθεση για την οικονομική άνοδο της χώρας, οι Έλληνες έδειξαν ενδιαφέρον έτσι ώστε να είναι εφικτή η μεταφορά των σιτηρών από την Θεσσαλία μέσω του Βόλου. Για αυτόν τον λόγο, ήδη από το 1881, δημιουργήθηκαν δύο γραμμές πλάτους 1 μ., οι οποίες συνέδεαν η πρώτη την Καλαμπάκα με τον Βόλο μέσω Τρικάλων και Καρδίτσας και η δεύτερη την Λάρισα με τον Βόλο. Όμως, η κανονική γραμμή που συνέδεε την Λάρισα με την Αθήνα καθυστέρησε να δημιουργηθεί λόγω του εδάφους και διαφόρων στρατηγικών λόγων, κι έτσι έφτασε στην Λάρισα το 1908, ενώ ολόκληρη η χώρα συνδέθηκε με τους σιδηροδρόμους της Ευρώπης από το 1916 και εξής²³. Στα Τρίκαλα τα εγκαίνια του Θεσσαλικού Σιδηροδρόμου έγιναν το 1886²⁴. Ακόμη, με την ένταξη της Θεσσαλίας στην υπόλοιπη Ελλάδα κυριαρχούσε το θέμα του αγροτικού ζητήματος, το οποίο πέρασε σε νέα φάση. Με το πέρασμα των καλλιεργήσιμων εκτάσεων από τους

²²Richard Clogg, *Συνοπτική ιστορία της Ελλάδας 1770 - 2000*, έκδοση 2^η, Κάτοπτρο, 2002, σελ. 87.

²³Μ. Siviņņon, *Η δημογραφική και οικονομική εξέλιξη της Θεσσαλίας (1881-1940), Οι επικοινωνίες, Οικονομική εξέλιξη, Από την απελευθέρωση στους Βαλκανικούς πολέμους (1881 -1912)*, Τρικαλινά, τόμος 2^{ος}, Τρίκαλα, 1982, σελ. 78.

²⁴Αναστασίου Θεόφιλος, *Στα Τρίκαλα στα δυο στενά, Μαρτυρίες για τη λαϊκή μουσική 1881 - 1935*, Τρίκαλα, 2011, σελ. 17.

Τούρκους στους Έλληνες μεγαλοκτηματίες, ο Τρικούπης, ο οποίος όπως αναφέρθηκε υποστήριζε τον εκσυγχρονισμό, ήταν ιδιαίτερα ευνοϊκός ως προς την εισαγωγή κεφαλαίων από το εξωτερικό. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα να θέτει σε δεύτερη μοίρα τα δικαιώματα της αγροτικής τάξης, την ίδια περίοδο που κυριαρχούσε συνεχώς ο φόβος έξωσής τους από την γη και ταυτόχρονα οι χωρικοί ήταν υποχρεωμένοι να πληρώνουν τους νέους βαρύτερους φόρους που είχαν επιβληθεί²⁵.

Με την απελευθέρωση από τους Τούρκους, το αίσθημα της ελευθερίας έγινε ακόμη πιο έντονο, αφού οι Θεσσαλοί εκτίμησαν και αγάπησαν την ελευθερία και βάλθηκαν να απαλλάξουν την κοινωνική τους ζωή από τα κατάλοιπα της Τουρκοκρατίας. Ήδη από τα πρώτα χρόνια του 20^{ου} αιώνα η ζωή στα αστικά κέντρα της Θεσσαλίας αλλάζει ριζικά και σε αυτό συνέβαλαν δύο νέοι παράγοντες: η παιδεία και ο Τύπος. Αξιοσημείωτο είναι ότι από το 1881 ως το 1900 αποφοίτησαν από τα σχολεία εκατοντάδες νέοι (αρκετοί από αυτούς σπούδασαν στην Αθήνα), ενώ στις μεγαλύτερες πόλεις υπήρχαν γεωπόνοι, καθηγητές, δικαστικοί, αξιωματικοί και υπάλληλοι²⁶.

Με την ήττα του 1897, στο ελληνικό κράτος κυριαρχούσε πλέον το αίσθημα της αυτο-αμφισβήτησης και της ενδοσκόπησης, αφού η επίτευξη της Μεγάλης Ιδέας, ήταν αδύνατη με την μονομερή επιδίωξή της και χωρίς την ύπαρξη εξωτερικής βοήθειας, ενώ μετά την ήττα και τον θάνατο του Τρικούπη, άρχισε να επικρατεί στον πολιτικό τομέα η κερδοσκοπία και η «δημαγωγία της παραδοσιακής πολιτικής»²⁷. Στα Τρίκαλα τα πρώτα δέκα χρόνια του 20^{ου} αιώνα υπήρξε έντονη η πολιτική δραστηριότητα και ιδιαίτερα δημιουργική, ενώ μαζί με τους παλιούς πολιτικούς εμφανίστηκαν και νέοι, με αποτέλεσμα να ανανεωθεί το πολιτικό δυναμικό του τόπου. Επιπλέον, το 1910 με το αγροτικό ζήτημα, αποτέλεσε σταθμό στην αγροτική ιδέα και στους νομούς των Τρικάλων και της Καρδίτσας, όπου το κίνημα γιγαντώθηκε²⁸, ενώ την επόμενη χρονιά, το 1911, ψηφίστηκαν πενήντα νέες συνταγματικές διατάξεις, μεταξύ των οποίων, «μέτρα για την απαλλοτρίωση των κτημάτων και της έγγειας ιδιοκτησίας για το εθνικό συμφέρον», τα οποία «παρείχαν την νομική βάση για την μετέπειτα μεταρρύθμιση»,

²⁵Λώλης Γρ.Θύμιος, *Η ιστορία των Τρικαλινών εφημερίδων του 19ου αιώνα, Τα εν – Τύπω των Τρικάλων, 1881 - 2006*, Γένεσις, Τρίκαλα, 2006, σελ. 305.

²⁶Αρσενίου Λάζαρος, *Το ιδεολογικό περιεχόμενο των αγώνων, η κοινωνική ζωή, Το έπος των Θεσσαλών αγροτών και οι εξεγέρσεις τους 1881 – 1993*, Φ.Ι.ΛΟ.Σ., Θεσσαλονίκη, 2005, σελ. 117 - 121.

²⁷Richard Clogg, *Συνοπτική ιστορία της Ελλάδας 1770 - 2000*, έκδοση 2^η, Κάτοπτρο, 2002, σελ. 95, 96.

²⁸Τριανταφύλλου Θεολόγης, *Τα παλιά Τρίκαλα*, τόμος Β', Τρίκαλα, 1977, σελ. 9.

έγιναν σημαντικές εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις, όπως επίσης αποφασίστηκαν «μετριοπαθή μέτρα κοινωνικών μεταρρυθμίσεων»²⁹.

Σπουδαίο ρόλο στην ιστορία της χώρας έπαιξε το 5^ο Σύνταγμα Πεζικού, το οποίο είχε έδρα στα Τρίκαλα, συμμετείχε σε όλους τους αμυντικούς και απελευθερωτικούς πολέμους της χώρας και έγινε «το πιο πολυδοξασμένο Σύνταγμα Πεζικού». Αξιοσημείωτη είναι η δράση του στους Βαλκανικούς πολέμους (1912-1913), στον Α΄ Παγκόσμιο πόλεμο (1918), στην Μικρασιατική εκστρατεία (1919) και μετέπειτα στην Πίνδο (1940)³⁰.

Το 1912, το Μακεδονικό ζήτημα ήταν από τα θέματα που απασχολούσαν την περίοδο εκείνη, το οποίο «οξύνθηκε με την εμφάνιση του αλβανικού εθνικού κινήματος». Την άνοιξη της ίδιας χρονιάς υπογράφηκε συνθήκη ανάμεσα στην Σερβία και την Βουλγαρία, την Ελλάδα και την Βουλγαρία, ενώ τον Ιούνιο του 1913 υπογράφηκε συνθήκη μεταξύ της Σερβίας και της Ελλάδας εις βάρος της Βουλγαρίας, όσον αφορά τα εδαφικά κέρδη. Ευτυχώς ο Β΄ Βαλκανικός πόλεμος δεν διήρκησε πολύ και η λήξη του έγινε με την Βουλγαρία να υπογράφει δύο μήνες μετά (Αύγουστος 1913) την Συνθήκη του Βουκουρεστίου και την Ελλάδα να έχει αναδειχθεί σε «σημαντική μεσογειακή δύναμη». Στην συνέχεια, οι εξελίξεις στην χώρα περιστρέφονταν γύρω από την Μεγάλη Ιδέα, η οποία οδήγησε στον λεγόμενο Εθνικό Διχασμό, με πρωταγωνιστές τον βασιλιά Κωνσταντίνο και τον Βενιζέλο. Η αρχή της μεταξύ τους διαφωνίας είχε γίνει το 1910 σχετικά με την συμμετοχή της Ελλάδας στον Α΄ Παγκόσμιο πόλεμο, όπου τελικά ο Βενιζέλος υποστήριζε τις Δυνάμεις της Αντάντ (Γαλλία, Αγγλία, Ρωσία), ενώ ο Κωνσταντίνος υποστήριζε τις Κεντρικές Δυνάμεις (Γερμανία, Αυστροουγγαρία) και επομένως ήταν ουδέτερος στο ζήτημα αυτό. Μετά από σειρά γεγονότων που συνέβησαν, ο βασιλιάς ανάγκασε τον Βενιζέλο να παραιτηθεί από πρωθυπουργός, για δεύτερη φορά μέσα στο διάστημα των έξι μηνών (η πρώτη παραίτησή του είχε γίνει 6 Μαρτίου 1915 και η δεύτερη τον Σεπτέμβριο της ίδιας χρονιάς)³¹. Τέλος, ακολούθησαν το 1918 οι προωθήσεις εννέα μεραρχιών στο

²⁹Clogg Richard, *Συνοπτική ιστορία της Ελλάδας 1770 - 2000*, έκδοση 2^η, Κάτοπτρο, 2002, σελ. 100.

³⁰ Τριανταφύλλου Θεολόγης, *Τα παλιά Τρίκαλα*, τόμος Β΄, Τρίκαλα, 1977, σελ. 70.

³¹Clogg Richard, *Συνοπτική ιστορία της Ελλάδας 1770 - 2000*, έκδοση 2^η, Κάτοπτρο, 2002, σελ. 105, 106, 107, 109, 111.

μακεδονικό μέτωπο από τον Βενιζέλο, το 1919 η απόβαση στην Σμύρνη³², με σκοπό την κατάκτηση των περιοχών αυτών, ενώ τον Αύγουστο του 1920 υπογράφηκε η Συνθήκη των Σεβρών, σύμφωνα με την οποία ετίθεντο οι όροι για τους ειρηνευτικούς διακανονισμούς με την Οθωμανική Αυτοκρατορία και τον Νοέμβριο του ίδιου έτους ο Βενιζέλος έχασε στις εκλογές που πραγματοποιήθηκαν, λόγω κούρασης από τον πόλεμο, δυσaráσκειας και «ταπείνωσης για την αποκάλυπτη ανάμειξη της Βρετανίας και της Γαλλίας στα εσωτερικά ζητήματα της χώρας και για την εκδικητική και αυθαίρετη συμπεριφορά μερικών από τους υποστηρικτές του Βενιζέλου στην διάρκεια της δεύτερης διακυβέρνησής του, από το 1917 έως το 1920³³.

³² Στην διάσπαση του μακεδονικού μετώπου, κατά την διάρκεια του Α΄ Παγκοσμίου πολέμου το 1918, πήρε μέρος και το 5^ο Σύνταγμα Πεζικού, το οποίο είχε έδρα στα Τρίκαλα. Επίσης συμμετείχε και στην Μικρασιατική Εκστρατεία. Οι αγώνες του Συντάγματος αυτού στην Μικρά Ασία ήταν πολλοί με κυριώτερους, μέχρι το 1920, στις 20 Ιουνίου 1919, όπου κατέλαβε το Αϊδίνιο, στις 4 Ιουλίου 1919 όπου κατέλαβε το χωριό Ομορλού, στις 24 Σεπτεμβρίου, όπου με «μικτό απόσπασμα» κατέλαβε το ύψωμα Κοτσάν-Ντάγ και τέλος στις 20 Φεβρουαρίου 1920, όπου έφτασε στην Προύσα και ανέλαβε την φύλαξη της. Τριανταφύλλου Θεολόγης, *Τα παλιά Τρίκαλα*, τόμος Β΄, Τρίκαλα, 1977, σελ. 74.

³³ Clogg Richard, *Συνοπτική ιστορία της Ελλάδας 1770 - 2000*, έκδοση 2^η, Κάτοπτρο, 2002, σελ. 118, 119, 121.

1.2 Ο ΗΜΕΡΗΣΙΟΣ ΤΥΠΟΣ ΣΤΙΣ ΑΡΧΕΣ ΤΟΥ 20^{ου} ΑΙΩΝΑ ΚΑΙ Η «ΑΝΑΓΕΝΝΗΣΙΣ»

Ο 20ος αιώνας ήταν για την Ελλάδα πολύ σημαντικός, αφού η Μεγάλη Ιδέα και ο αλύτρωτος ελληνισμός είχαν δεσπόζουσα θέση στη σκέψη των Ελλήνων και τα πάντα περιστρέφονταν γύρω από αυτά. Το κράτος, ουσιαστικά, τότε είχε αρχίσει να κάνει προσπάθειες αναζωογόνησής του, ενώ οι Ευρωπαίοι εκμεταλλεύονται το όραμα των Ελλήνων και η Μικρασιατική Καταστροφή το 1922, η οποία έχει ως αποτέλεσμα τον διωγμό του ελληνικού στοιχείου και των Ελλήνων από τον τόπο εκείνο, συσπειρώνει τους Έλληνες μέσα σε ένα κράτος.

Η ελληνική δημοσιογραφία στα τέλη του 19^{ου} και στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, βρίσκεται σε «αναδημιουργικό αναβρασμό». Στην επαρχία ήταν λίγες οι εφημερίδες που κατάφεραν να επιβιώσουν και να συνεχίσουν την πορεία τους, αφού τα βασικά εμπορικά κέντρα της Ελλάδας ήταν αυτά στα οποία κυκλοφόρησαν, ως επί το πλείστον, οι εφημερίδες αυτές. Σύμφωνα με στατιστικές μελέτες που πραγματοποιήθηκαν το 1892 και το 1900 προκύπτει το συμπέρασμα ότι από 53 εβδομαδιαία έντυπα που είχαν καταγραφεί το 1892, μόνο 21 υπήρχαν το 1900 και πως η Αθήνα είχε μεταβληθεί σε ένα μεγάλο αστικό κέντρο, σε αντίθεση με την επαρχία, η οποία βρισκόταν σε δεύτερη μοίρα.

Επιπλέον, ο λαός αναζητούσε την εσωτερική αλλαγή, γεγονός που ήταν μεγάλης σημασίας για τον ελληνικό τύπο. Χαρακτηριστικό της εποχής ήταν ότι η λεγόμενη βιομηχανική περίοδος των εφημερίδων ήταν στο αποκορύφωμά της, ενώ το γεγονός ότι η διαδικασία εκτύπωσης έγινε πιο γρήγορη και σωστή, μέσα από την εξέλιξη των τεχνικών και εκδοτικών μέσων, βοήθησε τις εφημερίδες να αρχίσουν να αναπτύσσονται. Τελικά, καθώς άρχισε να μειώνεται σημαντικά ο αναλφαβητισμός, οι εφημερίδες ξεκίνησαν να κερδίζουν έδαφος.

Η κινητικότητα στον Τύπο αντανακλούσε τόσο την πολιτική, όσο και την κοινωνική κατάσταση. Η παράταξη του Βενιζέλου ήταν αντίθετη με τη βασιλική παράταξη και αυτό είχε ως συνέπεια τον διχασμό του λαού σε δύο πλευρές, χωρίς σημεία κοινής πολιτικής. Η πλήρης έλλειψη κριτικής των εφημερίδων προς την

παράταξή τους και η μονομέρεια των θέσεών τους είχαν ως αποτέλεσμα τον εθνικό διχασμό, αποκλείοντας από την αρχή τη συσπείρωση στο εθνικό μέτωπο³⁴.

Σχετικά με τον αθηναϊκό Τύπο, σε αυτόν κυριαρχούν δύο κατηγορίες, η μία υποστηρίζει την ανανέωση και την υιοθέτηση ενός νέου είδους και η άλλη επιμένει στην διατήρηση των προγενέστερων χαρακτηριστικών είτε στο θέμα της εμφάνισης της εφημερίδας είτε στο θέμα της αντίληψης της επικαιρότητας και της δημοσιογραφίας. Τα θέματα που κυριαρχούσαν στις εφημερίδες της Αθήνας αφορούσαν το εθνικό ζήτημα και την κυριαρχία στην κοινωνική και πολιτική ζωή της «εθνικής ιδεολογίας της Μεγάλης Ιδέας», ενώ είναι χαρακτηριστικός ο εθνοκεντρικός τους λόγος στον τρόπο γραφής. Τέλος, στα τέλη του 19^{ου} αιώνα στον Τύπο κυριαρχεί πια ο δημοτικισμός, με πρώτη την εφημερίδα «Ακρόπολις» να υιοθετεί έναν πιο σύγχρονο τρόπο γραφής, αφού ο λόγος της εποχής του 1880 παύει σταδιακά να χρησιμοποιείται³⁵.

Όσον αφορά των επαρχιακό Τύπο, αρχικά, οι περισσότερες εφημερίδες ήταν εβδομαδιαίες και τετρασέλιδες και τα κύρια θέματά τους ήταν τοπικά, είτε της πόλης είτε του νομού, ενώ στη συνέχεια αρκετοί ήταν οι εκδότες οι οποίοι μετέτρεψαν τις εφημερίδες τους σε καθημερινές. Οι επαρχιακές εφημερίδες εξέφραζαν τις τοπικές πολιτικές αντιπαραθέσεις, όπως επίσης την «δυναμική των εθνικών εξάρσεων και κοινωνικών αναζητήσεων της περιόδου».

Η έκδοση των εφημερίδων στην πόλη των Τρικάλων εξαρτιόταν από το αν είχε ή όχι ο ιδιοκτήτης της εφημερίδας δικό του τυπογραφείο, αφού η εκτύπωση διαφορετικών εφημερίδων στον ίδιο χώρο, εκτός από τον ανταγωνισμό, προκαλούσε προβλήματα στα μηχανήματα, καθότι δεν ήταν σε θέση να τυπώνουν σε σύντομο χρονικό διάστημα τον διπλάσιο όγκο δουλειάς³⁶.

Σχετικά με την εφημερίδα «Αναγέννησις» που μελετάται, πρόκειται για την πρώτη αξιόλογη εφημερίδα της πόλης των Τρικάλων, με πλούσια ειδησεογραφία, έπειτα από την απελευθέρωση από τους Τούρκους, ενώ υπήρξε η εφημερίδα με την

³⁴ Μυστακίδου Κατερίνα, *Αλλαγές στο ρόλο του ελληνικού Τύπου μετά το 1900. Ο Τύπος στην Ελλάδα και στην Οθωμανική Αυτοκρατορία (1800 - 1923)*, Πατάκης, 2004, σελ. 131 - 141.

³⁵ Δρούλια Λουκία, Κουτσοπανάγου Γιούλα, *Τα χρόνια της ακμής (1864 - 1922)*, *Εγκυκλοπαίδεια του Ελληνικού Τύπου (1784 - 1974)*, τόμος Α', Ινστιτούτο Νεοελληνικών Ερευνών - 103, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, Αθήνα, 2008, σελ. 36, 38.

³⁶ Λώλης Γρ. Θύμιος, *Η ιστορία των Τρικαλινών εφημερίδων του 19ου αιώνα, Τα εν - Τύπω των Τρικάλων, 1881 - 2006*, Γένεσις, Τρίκαλα, 2006, σελ. 303.

μεγαλύτερη διάρκεια ζωής τόσο στον τοπικό Τύπο, όσο στον Τύπο των επαρχιών, αλλά και πανελλήνια, με συνεχή έκδοση εβδομήντα έξι χρόνων. Παρά το γεγονός ότι ήταν «συντηρητική ως προς την πολιτική ιδεολογία, υπερασπιζόταν με σθένος τα συμφέροντα του αγρότη και του εργάτη»³⁷. Τα γεγονότα που βίωσε ολόκληρη η χώρα το πρώτο μισό του 20^{ου} αιώνα (Βαλκανικοί πόλεμοι, Μικρασιατική καταστροφή, Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος, Κατοχή, Εμφύλιος), η εφημερίδα τα παρουσίαζε με εντυπωσιακό τρόπο κάνοντας παρεμβάσεις στον πολιτικό και κοινωνικό τομέα. Η εφημερίδα πρωτοεκδόθηκε τον Ιανουάριο του 1893 και έκλεισε στις 5 Απριλίου του 1969³⁸. Μέσα από τα άρθρα της εξέφραζε την γνώμη για τα θέματα που απασχολούσαν την κοινωνία της πόλης, κυρίως, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι δεν φιλοξενούσε στις στήλες της γεγονότα όχι μόνο τοπικά. Ακόμη, η «Αναγέννησις» υπήρξε η πρώτη εφημερίδα που πέρασε στην λινότυπία.

Ο πρώτος εκδότης της ήταν ο Ιωάννης Γ. Θεοδωρόπουλος, ήδη από την ηλικία των 16 ετών, ενώ με το πέρασμα των χρόνων η ιδιοκτησία, η διεύθυνση και η έκδοση πέρασαν στους Νικ. Λιβέρη (1902), Β. Θεοδωρόπουλο (1902), Ευρυδίκη Θεοδωροπούλου-Λιβέρη (1941) και Ι. Λιβέρη (1945). Χαρακτηριστικό της εφημερίδας ήταν ότι οι υπότιτλοι, οι οποίοι βρίσκονταν στο πρωτοσέλιδο της εφημερίδας και ήταν αυτοί που χαρακτήριζαν κατά κάποιον τρόπο το περιεχόμενό της, άλλαζαν με την πάροδο του χρόνου. Ο αρχικός υπότιτλος της εφημερίδας ήταν «Εφημερίς του λαού ανεξάρτητος» και ακολούθησαν στην συνέχεια «Εφημερίς πολιτική και των ειδήσεων» (1909), «Εφημερίς του λαού καθημερινή» (1919) κ.α. Αρχικά, το 1893 η εφημερίδα ήταν δισέλιδη και κυκλοφορούσε κάθε Κυριακή και ήταν εβδομαδιαία, στη συνέχεια τετρασέλιδη, πολυσέλιδη και από το 1902 κυκλοφορούσε κάθε Σάββατο, ενώ από το φθινόπωρο του 1909 έγινε καθημερινή. Αξίζει να αναφερθεί ότι η εφημερίδα δεν τυπωνόταν σε ξένο τυπογραφείο, αλλά σε δικό της, ιδιόκτητο τυπογραφείο³⁹, πράγμα πολύ σπουδαίο, όπως προαναφέρθηκε, αφού εξυπηρετούσε πλήρως τις ανάγκες της ίδιας της εφημερίδας, χωρίς να δημιουργούνται παρεξηγήσεις και προβλήματα με ανταγωνιστικές εφημερίδες. Ο Θεοδωρόπουλος, ο αρχικός

³⁷ Κλιάφα Μαρούλα, *Από τον Σεΐφουλάχ ως τον Τσιτσάνη*, Κέδρος, Αθήνα, σελ. 12.

³⁸ Λώλης Γρ. Θύμιος, *Τα εν - Τύπω των Τρικάλων, 1881 - 2006*, Γένεσις, Τρίκαλα, 2006, σελ. 299, 29.

³⁹ Δρούλια Λουκία, Κουτσοπανάγου Γιούλα, *Αναγέννησις, Εγκυκλοπαίδεια του Ελληνικού Τύπου (1784 - 1974)*, τόμος Α΄, Ινστιτούτο Νεοελληνικών Ερευνών - 103, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, Αθήνα, 2008, σελ. 195.

ιδιοκτήτης της εφημερίδας, κατάφερε να θέσει την «Αναγέννηση» πρώτη στην προτίμηση των αναγνωστών της εποχής, ενώ με την δράση και την αρθρογραφία του εκλέχθηκε βουλευτής Τρικάλων μετά το 1909⁴⁰. Σχετικά με την πολιτική πεποίθηση της «Αναγεννήσεως», «υποστήριζε θερμά την βασιλεία κατά την περίοδο του Εθνικού Διχασμού, τον Π. Τσαλδάρη, Γ. Κονδύλη, τον Αλεξ. Βαμβέτσο (τοπικά) και τον δήμαρχο Θεόδ. Θεοδοσόπουλο», ενώ «αγωνιζόταν υπέρ των αγροτών και των εργαζομένων». Ωστόσο, παρά την επιτυχημένη πορεία της, η εφημερίδα βίωσε λυπηρές για αυτήν καταστάσεις, όπως την καταστροφή των γραφείων της από βόμβα γερμανικού αεροπλάνου το 1941 και την λεηλασία από άτομα αντίθετα με τις απόψεις της, οι οποίοι μετέφεραν τον εξοπλισμό στο βουνό, με σκοπό να εκδίδουν παράνομο τύπο. Επιπλέον, το γεγονός ότι υπήρχε ανταγωνισμός με την εφημερίδα «Θάρρος», τα πρώτα πενήντα χρόνια μετά την απελευθέρωση από τους Τούρκους, έπαιξε καταλυτικό ρόλο στην εξέλιξη του Τρικαλινού Τύπου και στην ποιότητά του⁴¹.

Οι σελίδες της εφημερίδας περιελάμβαναν άρθρα που αφορούσαν τις πολιτικές εξελίξεις, άρθρα που ασχολούνταν με κοινωνικά θέματα, εκδηλώσεις και θέματα που αφορούν την βελτίωση της πόλης. Επιπλέον, υπήρχαν στήλες είτε με στίχους είτε με λογοτεχνικά κείμενα, είτε με κείμενα και ειδήσεις από άλλες χώρες, ενώ αποτελούσε χώρο αναγγελίας διαφημίσεων και ποικίλων εκδηλώσεων, όπως την γνωστοποίηση συνεδριάσεων των σωματείων της πόλης, την ίδρυση νέων συλλόγων, την διαφήμιση φαρμάκων της εποχής, γνωστοποίηση παράδοσης μουσικών μαθημάτων κ.α. Ακόμη, πληροφορίες που μπορούσε κάποιος να αντλήσει από τις στήλες ήταν σχετικά για κάποια ληστεία, για εμπορικές πανηγύρεις, για την κοινωνική ζωή, όπως επίσης και για θέματα εμπορίου. Τέλος, η μορφή που είχαν οι περισσότερες εφημερίδες, όπως και η «Αναγέννησις», ήταν στο πρωτοσέλιδο κάποιο κυρίαρχο θέμα, συνήθως είχε να κάνει με πολιτικά θέματα, και ακολουθούσε ένα μικρότερο άρθρο τοπικού ενδιαφέροντος, ενώ στην συνέχεια υπήρχαν στήλες με τίτλους «Διάφορα», «Ποικίλα», «Τηλεγραφήματα», «Ειδήσεις» και «Ειδοποιήσεις»⁴².

⁴⁰Λώλης Γρ.Θύμιος, *Τα εν - Τύπω των Τρικάλων, 1881 - 2006*, Γένεσις, Τρίκαλα, 2006, σελ. 315.

⁴¹Λώλης Γρ.Θύμιος, *Τα εν - Τύπω των Τρικάλων, 1881 - 2006*, Γένεσις, Τρίκαλα, 2006, σελ. 30, 298.

⁴²Λώλης Γρ.Θύμιος, *Η ιστορία των Τρικαλινών εφημερίδων του 19ου αιώνα, Τα εν - Τύπω των Τρικάλων, 1881 - 2006*, Γένεσις, Τρίκαλα, 2006, σελ. 305.

1.3 ΜΟΥΣΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ

Τα Τρίκαλα αποτελούν μια πόλη με πλούσιο πολιτισμικό υπόβαθρο, με σπουδαία ιστορία που ανάγεται στα αρχαία χρόνια. Δεν είναι λοιπόν αναπάντεχο το γεγονός ότι καλλιεργεί ιδιαίτερως τον τομέα της μουσικής, αφού είχε επιρροές από τον πολιτισμό και την μουσική τόσο της Δύσης, όσο και της Ανατολής.

Μέσα από τα δημοσιεύματα της εφημερίδας παρατηρείται πως στην πόλη των Τρικάλων κατά το διάστημα 1902-1920 υπήρχε ποικιλία όσον αφορά την μουσική, δεδομένου του ότι οι συνήθειες των κατοίκων είχαν αλλάξει ριζικά μετά την απελευθέρωση. Σχετικά με την μουσική κίνηση στην πόλη των Τρικάλων τα πρώτα χρόνια της απελευθέρωσής της, δεν υπάρχουν αρκετά στοιχεία. Αυτό που γνωρίζουμε όμως είναι ότι το βράδυ της απελευθέρωσης (23 Αυγούστου 1881) έπαιζαν μουσική τέσσερις ντόπιοι μουσικοί, οι οποίοι « έπαιζαν αυλό, βιολί, ντέφι και ο τέταρτος τραγουδούσε, καθισμένοι κάτω από τα δέντρα του ποταμού Ληθαίου, αυτοσχεδίαζαν μικρές μπαλάντες» έχοντας ως κύρια θέματά τους είτε τα βάσανα των χριστιανών είτε τον ύμνο των απελευθερωτών⁴³.

Η μουσική στη ζωή των ανθρώπων της εποχής είχε σημαντικό ρόλο και συμμετείχε σε αυτήν με οποιαδήποτε μορφή, είτε ως γραπτό κείμενο στην εφημερίδα που είχε στον τίτλο του μουσικό στοιχείο ή γινόταν αναφορά στην μουσική, είτε ως μορφή διασκέδασης και μόρφωσης. Οι εκδηλώσεις και οι χοροί που διοργανώνονταν κάθε τόσο, τα καφενεία με τις τραγουδίστριες και τους φωνογράφους, ο Καραγκιόζης⁴⁴ και οι θίασοι έκαναν τους κατοίκους της πόλης να έχουν διεξόδους και να είναι σε θέση να διασκεδάζουν, αλλά και να μορφώνονται.

Σε αρκετά φύλλα της εφημερίδας δημοσιεύονταν τραγούδια, στίχοι στην ουσία, με τίτλους όπως «Πεζά τραγούδια», «Τραγούδια της λύπης», «Μικρά τραγούδια», «Τραγούδια Ερρίκου Χάινε». Δεν γνωρίζουμε αν πρόκειται περί ρεμπέτικων τραγουδιών, ωστόσο την λεγόμενη περίοδο της «ανώνυμης δημιουργίας» από το 1850 μέχρι το 1900 περίπου, υπάρχουν τραγούδια, τα οποία το πιο πιθανόν

⁴³Κλιάφα Μαρούλα, *Μια σερενάτα στον Ληθαίο*, Κέδρος, Αθήνα, 2004, σελ. 13.

⁴⁴ Ο Καραγκιόζης, δηλαδή το θέατρο σκιών, καθώς και το ρεμπέτικο τραγούδι, αποτελούν «κύριες εκδηλώσεις του ελληνικού πολιτισμικού χώρου», ενώ αποτελούν απόδειξη της «ύπαρξης εστίων παραγωγής συλλογικών και αυθεντικά λαϊκών καλλιτεχνικών δημιουργημάτων στο αστικό περιβάλλον». Δαμιανάκος Στάθης, *Κοινωνιολογία του ρεμπέτικου*, Πλέθρον, 2001, σελ. 15.

είναι ότι δεν έχουν ηχογραφηθεί σε φωνογράφους⁴⁵, και έχουν εντοπιστεί σε διηγήματα, χρονογραφήματα, σε περιγραφές ταξιδιωτών είτε Ελλήνων είτε ξένων, όπως επίσης σε περιοδικά και εφημερίδες, όπως αυτά που φέρουν τους τίτλους που προαναφέρθηκαν. Τα περισσότερα από αυτά ξεχάστηκαν, αφού όπως υποστηρίζεται, το «ρεμπέτικο περνούσε τότε την βρεφική του ηλικία», ενώ από το 1904 που ξεκίνησαν οι ηχογραφήσεις, υπήρξαν άλλα τραγούδια που εξέφραζαν τις κοινωνικές τάξεις του ρεμπέτικου⁴⁶. Οι χώροι όπου λειτουργούσε το ρεμπέτικο ήταν υπαίθριοι εξωτερικοί χώροι, είτε κήποι είτε εξοχικά καφενεία, με πάλο κατά τους θερινούς μήνες, ενώ τον χειμώνα μεταφερόταν σε εσωτερικούς κλειστούς χώρους, όπως είναι φυσικό⁴⁷.

Την εποχή που μελετάται στα καφέ-σαντάν⁴⁸ υπήρχαν τραγουδίστριες. Όταν όμως οι χώροι αυτοί διασκέδασης έκλεισαν, οι τραγουδίστριες⁴⁹ ζητούσαν από τον διευθυντή της αστυνομίας Τρικάλων άδεια αποπομπής, με αποτέλεσμα να δημιουργηθεί πρόβλημα, καθώς οι ίδιες ήταν εξαγριωμένες με τον χαρακτηρισμό τους στην άδεια ως «κοινή γυνή» και όχι «αρτίστα». Σχετικά με τα καφέ-αμάν⁵⁰, στα οποία γενικότερα συνηθίζονταν η χρήση ουσιών, αξίζει να αναφερθεί το γεγονός ότι στην πόλη των Τρικάλων, όπως επίσης και σε άλλες πόλεις, δεν ήταν τόσο διαδεδομένη και παρέμενε σε χαμηλά επίπεδα συγκριτικά με τα δεδομένα μετά το

⁴⁵ Στην εφημερίδα «Σμύρνη» το 1902 υπήρχε διαφήμιση καταστήματος ειδών φωνογράφου, ενώ διαφημίζονται και «ελληνικά άσματα» και «αμανέδες». Καλυβιώτης Αριστομένης, *Σμύρνη η μουσική ζωή 1900 - 1922*, Τήνελλα, Αθήνα, 2002, σελ. 31. Στα Τρίκαλα ο φωνογράφος έκανε την εμφάνισή του αργότερα.

⁴⁶ Κουνάδης Παναγιώτης, *Εις ανάμνησιν στιγμών ελκυστικών, Κείμενα γύρω από το ρεμπέτικο*, Κατάρτι, σελ. 273, 274.

⁴⁷ Μανιάτης Διονύσης, *Οι φωνογραφητζήδες*, Αθήνα, 2001, σελ 33, 35.

⁴⁸ Τα καφέ-σαντάν άρχισαν να δημιουργούνται μετά την απελευθέρωση και συγκέντρωναν τους νέους αστικών οικογενειών της πόλης, καθώς δεν ακούγονταν ανατολίτικη μουσική, αλλά ευρωπαϊκή μουσική και ελληνικά ελαφρά τραγούδια. Το προσωπικό που εργαζόταν, οι σερβιτόρες και οι αρτίστες συγκεκριμένα, ήταν ξένες, ενώ το θέαμα που προσέφεραν δεν ήταν πολύ καλής ποιότητας. Κατσόγιαννος Νεκτάριος, *Τωρινά και περασμένα και τα παλιά στέκια των Τρικάλων*, τόμος Α', Τρίκαλα, 1998, σελ. 58.

⁴⁹ «Η ακμή των μουσικών καφέ της οθωμανική αυτοκρατορίας συνέπεσε με την περίοδο εξουσίας του σουλτάνου AbdulhamidII (1876 – 1909)». Ως καφέ-αμάν στην Αθήνα και τον Πειραιά χαρακτηρίζονταν τα οθωμανικού τύπου καφενεία όπου υπήρχε μουσική. Ωστόσο στις εφημερίδες ο όρος που χρησιμοποιούνταν ήταν καφέ-σαντούρ, λόγω του βασικότερου οργάνου που υπήρχε εκείνη την εποχή, το σαντούρι. «Οι μουσικοί, οι τραγουδίστριες, όπως επίσης και οι χορεύτριες των καφέ-αμάν ήταν Οθωμανοί, Έλληνες και Αρμένιοι από την Κωνσταντινούπολη». Risto Pekka Penannen, *Η ελληνοποίηση της οθωμανικής λαϊκής μουσικής*, Μουσικός λόγος, τεύχος 8, Τμήμα Μουσικών Σπουδών Ιονίου Πανεπιστημίου, Γαβριηλίδης, 2009, σελ. 126, 127.

⁵⁰ Η παρακμή του καφέ-αμάν ξεκίνησε σταδιακά από τις αρχές της δεκαετίας του 1890. Χατζηπανταζής Θόδωρος, *Της Ασιάτιδος μούσης ερασταί*. Στιγμή, Αθήνα, 1986, σελ. 93.

1922. Αυτό εξάλλου επιβεβαιώνεται γενικότερα και από τα τραγούδια της εποχής, αφού αυτά που αναφέρονται σε τέτοιες ουσίες είναι πολύ περιορισμένα και σε μικρό ποσοστό⁵¹. Αξιοσημείωτο επίσης είναι το ότι το καλοκαίρι του 1912 είχε ανακοινωθεί εντολή της αστυνομίας, η οποία απαγόρευε την λειτουργία των καφωδίων, των θεάτρων και γενικότερα των κέντρων ψυχαγωγίας μετά τις 12 το βράδυ⁵². Αυτό συνέβη λόγω του ότι είχε κηρυχθεί ο Α΄ Βαλκανικός πόλεμος, ενώ τα δύο επόμενα χρόνια δεν υπήρχε καθόλου κίνηση στην πόλη των Τρικάλων, όσον αφορά τον μουσικό τομέα. Η μόνη παρουσία μουσικής ήταν όταν με την υπογραφή της συνθήκης ειρήνης, έπαιξαν κάποιοι ντόπιοι οργανοπαίκτες. Βέβαια, τα πρώτα χρόνια της απελευθέρωσης τα καφέ-σαντάν και τα καφωδεία, στα οποία σύχναζαν υπαξιωματικοί, καθότι η πόλη θεωρούνταν παραμεθόριος περιοχή και ήταν εγκατεστημένος στρατός, που δημιουργούσαν αρκετά συχνά προβλήματα με τις προσπάθειές τους να «εισέλθουν διά της βίας στις οικίες των τραγουδιστριών», δεν είχαν ιδιαίτερα καλή φήμη στην πόλη⁵³.

Στα Τρίκαλα πραγματοποιούνταν ποικίλες εκδηλώσεις και πανηγύρια, όπως επίσης εξετάσεις των σχολείων της πόλης, διοργανώνονταν εκδρομές είτε από Συλλόγους είτε από σχολεία, χοροεσπερίδες, λαχειοφόροι αγορές, ενώ τα μέρη που μπορούσε να διασκεδάσει κάποιος ήταν εξίσου ποικίλα, αφού υπήρχαν καφωδεία, καφέ-σαντάν, καφέ-αμάν⁵⁴, θέατρα, κινηματογράφος, εξοχικά κέντρα με ζωντανή μουσική, όπως επίσης και θέατρα σκιών με τον Καραγκιόζη⁵⁵, όπως προαναφέρθηκε.

Όσον αφορά τις εκδηλώσεις που πραγματοποιούνταν κάθε τόσο στην πόλη, σε αυτές συμμετείχε είτε κάποιο μουσικό σωματείο της πόλης είτε ομάδα ανθρώπων

⁵¹Κουνάδης Παναγιώτης, *Εις ανάμνησιν στιγμών ελκυστικών*, Κείμενα γύρω από το ρεμπέτικο, Κατάρτι, σελ. 276.

⁵²Βλ. φύλλο «Αναγέννησις» 21/07/1912.

⁵³Κλιάφα Μαρούλα, *Μια σερενάτα στον Ληθαίο*, Κέδρος, Αθήνα, 2004, σελ. 33, 16.

⁵⁴Αρχικά η ονομασία ήταν «καφέ-σαντούρ», στην συνέχεια μετονομάστηκαν σε «Ωδικά καφεενία ανατολικής μουσικής» και τέλος, από το 1886 και μετά, ονομάστηκαν «καφέ-αμάν». Μετά την Αθήνα, τα καφέ-αμάν εξαπλώθηκαν και σε πόλεις της υπόλοιπης Ελλάδας, μία εκ των οποίων ήταν και τα Τρίκαλα. Ακόμη, την δεκαετία 1886 - 1896 βασικό στοιχείο στο πρόγραμμα των καφέ-αμάν ήταν ο χορός, με την συμμετοχή χορευτριών, ενώ υπήρχε και πάλκο με τέσσερις μουσικούς. Μανιάτης Διονύσης, *Οι φωνογραφητζήδες*, Αθήνα, 2001, σελ. 26, 30, 31.

⁵⁵ Τα θέατρα σκιών άρχιζαν να κερδίζουν έδαφος με την κάθοδο του καφέ-αμάν, ενώ από το 1891 έκαναν την εμφάνισή τους οι πρώτοι Καραγκιοζοπαίκτες του «Κωνσταντινουπολίτικου σιναφιού». Ακόμη, «η άνθηση της ανατολίτικης μουσικής στην Αθήνα και οι συχνές επισκέψεις Κωνσταντινουπολιτών τραγουδιστών» είναι πιθανό ότι αποτέλεσαν αρωγό και έδωσαν βάση στην ενθάρρυνση του θεάτρου σκιών. Χατζηπανταζής Θεόδωρος, *Της Ασιάτιδος μούσης ερασταί*, Στιγμή, Αθήνα, 1986, σελ. 95, 96.

που έπαιζαν μουσική, όπως για παράδειγμα στην εκδήλωση έναρξης των Αποκριών το 1902, όπου γύρω από το άρμα με τον Βασιλιά Καρνάβαλο, υπήρχαν 12 πιερότοι που έπαιζαν αποκριάτικα κομμάτια υπό την διεύθυνση του κ. Αθανασίου Καζαμιά⁵⁶. Την περίοδο που μελετάται, δηλαδή από το 1900 ως το 1920, οι αποκριάτικες εκδηλώσεις στην πόλη είχαν «καθαρά οικογενειακό χαρακτήρα», ενώ στα σπίτια των πλούσιων οικογενειών της πόλης, με τους τσιφλικάδες να υπερισχύουν έναντι όλων, γινόντουσαν κάθε Αποκριά χοροεσπερίδες, οι οποίες αποτελούσαν σπουδαίο κοινωνικό γεγονός της πόλης, ενώ κέντριζαν το ενδιαφέρον η άψογη οργάνωση που είχαν, η πολυτέλεια και ο πλούτος που ήταν ξεκάθαρα σε αυτού του είδους τις εκδηλώσεις. Επιπλέον, την ίδια περίοδο, το τελευταίο Σαββατόβραδο των Αποκριών και κάθε χρόνο, ο Γυμναστικός Σύλλογος διοργάνωνε τον μεγάλο χορό του, ο οποίος είχε πάρει την ονομασία «Ο χορός των Τρικαλινών» και πραγματοποιούνταν στην αίθουσα του καφενείου «Βασιλικόν», όπου υπό την συνοδεία της Φιλαρμονικής, χορεύονταν ελληνικοί χοροί, όπως συρτός, καλαματιανός, μετσοβίτικος κ.α., καθώς επίσης και χοροί ευρωπαϊκοί, όπως βαλς, φοξ, καντρίλιες κ.α.⁵⁷ Ακόμη, στις εξετάσεις των σχολείων και τις γυμναστικές επιδείξεις, οι μαθητές τραγουδούσαν διάφορα τραγούδια, κατά κύριο λόγο πατριωτικά, και έκαναν παρέλαση με πατριωτικά και πάλι τραγούδια, όπως «Για την πατρίδα», «Για την θρησκεία», «Η Μεγάλη Ελλάς», «Στα κανόνια», άλλες φορές με πλήρη επιτυχία και άλλες όχι, σύμφωνα με τα γραφόμενα της εφημερίδας. Επιπλέον, οι μαθητές των σχολείων πολλές φορές συγκεντρώνονταν και έψαλαν τα Χριστούγεννα τα κάλαντα, συγκεντρώνοντας με τον τρόπο αυτό χρήματα, τα οποία προσέφεραν σε ιδρύματα, συλλόγους κ.α. που τα είχαν ανάγκη, όπως για παράδειγμα στην Λαϊκή Σχολή της Φιλοπτώχου Εκπαιδευτικής Εταιρείας της πόλης⁵⁸. Ακόμη, ορισμένες φορές δημιουργούνταν χορωδία, συνήθως μαθητών⁵⁹ ή νέων καλών οικογενειών της πόλης, για να ψάλλουν σε εκκλησίες. Συγκεκριμένα, νέοι καλών οικογενειών και μαθητές Γυμνασίου είχαν λάβει

⁵⁶ Βλ. φύλλο «Αναγέννησις» 23/02/1902.

⁵⁷ Τριανταφύλλου Θεολόγης, *Τα παλιά Τρίκαλα*, τόμος Β', Τρίκαλα, 1977, σελ. 178, 179.

⁵⁸ Βλ. φύλλο «Αναγέννησις» 11/04/1902, 05/04/1908, 22/03/1912, 22/12/1909, 21/03/1912, 22/03/1912, 22/05/1920.

⁵⁹ Οι μαθητές παρακολουθούσαν στο σχολείο μάθημα μουσικής, το οποίο λεγόταν «Ωδική». Αυτό έχει προκύψει από την μελέτη μαθητολογίων και γενικών ελέγχων, τα οποία αποτελούσαν τα βασικότερα αρχεία κάθε σχολείου. Τεντολούρης Ιωάννης, Τεντολούρη Λαμπρινή, *Τα Μαθητολόγια και οι Γενικοί Έλεγχοι των Δημοτικών Σχολείων του Ν. Τρικάλων (1900 - 1950)*, Τρικαλινά, τόμος 25^{ος}, 2005, σελ. 35, 38.

πρόσκληση να ψάλλουν στην Αγία Επίσκεψη την Γ' στάση του Επιταφίου Θρήνου σε τετραφωνία⁶⁰, όπως επίσης μαθητές Γυμνασίου και Λυκείου, μετά από εξάσκηση υπό την διεύθυνση του υπεύθυνου διδασκάλου τους κ. Δημ. Σύλλα, έψαλαν στον Άγιο Νικόλαο τα τροπάρια του Επιταφίου με ύφος Βυζαντινής Μουσικής, όπως χαρακτηριστικά αναφέρεται⁶¹. Παρατηρείται αρχικά ότι η εκκλησία κατείχε σημαντικό μέρος στη ζωή των πολιτών, ενώ θα μπορούσαμε να πούμε πως ήταν συνδεδεμένη με τον τομέα της εκπαίδευσης. Σχετικά με την πληροφορία που δίνεται από το συγκεκριμένο άρθρο, το οποίο προαναφέρθηκε, το γεγονός ότι δίνεται σημασία στο ύφος με το οποίο θα ψαλθούν τα τροπάρια, φανερώνει αρχικά κάποια γνώση του αρθρογράφου σχετικά με το θέμα και στη συνέχεια το ενδιαφέρον να διεκπεραιωθεί η όποια δραστηριότητα με υπευθυνότητα και την σοβαρότητα που της αρμόζει, κρατώντας κάποιο επίπεδο. Ακόμη μια παρουσία στον θρησκευτικό τομέα ήταν η ανακοίνωση του διορισμού του δεξιού ψάλτη στην εκκλησία της Αγίας Φανερωμένης στα Τρίκαλα, κ. Δημ. Σύλλα, ο οποίος ήταν από τους πιο γνωστούς και καλούς ψάλτες της Θεσσαλίας, και εκτός από το γεγονός ότι ήταν κάτοχος της βυζαντινής μουσικής, η μελωδική φωνή του ωθούσε τους εκκλησιαζόμενους στα θεία⁶². Από τα γραφόμενα της γνωστοποίησης αυτής, φαίνεται πως δόθηκε ιδιαίτερη βαρύτητα στον διορισμό του βασικού ψάλτη της εκκλησίας και οι υπεύθυνοι φρόντισαν να γίνει σωστή επιλογή. Όπως είναι φυσικό, δεν είναι δυνατόν να επιβεβαιωθεί η άποψη αυτή με κάποιον τρόπο, οπότε θεωρούμε πως πρόκειται για αντικειμενική άποψη. Αυτό που προκύπτει, όμως, από όλα αυτά τα δημοσιεύματα είναι ότι επιβεβαιώνεται η διαμάχη που επικρατούσε στις αρχές του 20^{ου} αιώνα μεταξύ των παραδοσιακών και των προοδευτικών. Κύριο θέμα ο τρόπος με τον οποίο ήταν σωστό να ψάλλεται η εκκλησιαστική μουσική, στην οποία σπουδαίο ρόλο έπαιξε ο Τύπος της εποχής, καθώς αποτέλεσε το βασικότερο μέσο υποστήριξης και προώθησης των απόψεων και ιδεών⁶³.

Η εφημερίδα «Αναγέννησις» εκτός από τα άρθρα που υπήρχαν σε αυτήν, φιλοξενούσε στις σελίδες της αρκετές διαφημίσεις. Έτσι, το 1903 συναντάται για πρώτη φορά διαφήμιση για διδασκαλία μουσικής, και συγκεκριμένα μαθήματα

⁶⁰ Βλ. φύλλο «Αναγέννησις» 19/04/1902.

⁶¹ Βλ. φύλλο «Αναγέννησις» 19/04/1907.

⁶² Βλ. φύλλο «Αναγέννησις» 27/07/1911.

⁶³ Ρωμανού Καίτη, *Ιστορία της έντεχνης νεοελληνικής μουσικής*, Κουλτούρα, Αθήνα, 2000, σελ. 97.

βιολιού, φλάουτου, κιθάρας, μαντολίνου από τον κ. Εξαρχόπουλο, ο οποίος ήταν γνωστός στην κοινωνία των Τρικάλων και οι πολίτες εκτιμούσαν ιδιαίτερα την δουλειά του. Λίγα χρόνια αργότερα, το κονσέρτο του Γεωργίου Μίτσα, το οποίο έπαιζε στο καφενείο Χατζηγώγου και παλαιότερα στου Κλειδωνά, γνωστοποιεί ότι είναι σε θέση να παίξει σε γάμους, εσπερίδες και όλων των ειδών κοινωνικών εκδηλώσεων, καθώς επίσης είναι σε θέση να παραδίδει μουσικά μαθήματα. Ακόμη, ο Γ. Αβατάγγελος παρέδιδε μαθήματα βιολιού, κιθάρας και μαντολίνου και ο Γ. Πανδράς μαθήματα κιθάρας, μαντολίνου, θεωρητικών μουσικής, ενώ κούρδιζε και πιάνο. Ακόμη μία διαφήμιση γνωστοποιούσε στους αναγνώστες πως η Ελίζε Μπετ παρέδιδε μαθήματα πιάνου και γερμανικών. Επιπλέον, υπάρχει διαφήμιση του καταστήματος του κ. Κυρνασίου, όπου επρόκειτο να υπήρχαν καινούρια βιολιά, μαντολίνα και κιθάρες, ενώ το κατάστημα του Μπαλαμπέκου ενημερώνει τους αναγνώστες ότι εκτός των εξαρτημάτων για ποδήλατα, ραπτομηχανές κ.α. πουλά και χορδές οργάνων. Την ίδια χρονιά πραγματοποιούνταν μαθήματα χορού αποκλειστικά σε άντρες, από τον πατέρα του διευθυντή της Μαντολινάτας, κ. Αβατάγγελου, και λίγο αργότερα δημιουργήθηκε κι άλλο χοροδιδασκαλείο με δάσκαλο τον Ισραηλίτη Ισδράν. Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι, εκτός των μουσικών που παρέδιδαν μαθήματα και των μουσικών σωματείων που υπήρχαν στην πόλη, δημιουργήθηκε και ένα νέο, τότε, Σχολείο Μουσικής, όπου διδάσκονταν θεωρία μουσικής, μονωδία, αρμονία, έγχορδα όργανα και πιάνο, ενώ στόχος του ήταν η λειτουργία ενός συστήματος περισσότερο μουσικού σε σχέση με τα ήδη υπάρχοντα, αφού όπως υποστηρίχθηκε το μουσικό αίσθημα στην πόλη των Τρικάλων ήταν άφθονο⁶⁴. Παρατηρείται, επομένως, πως η διδασκαλία μουσικής ξεκίνησε σχετικά νωρίς στην πόλη των Τρικάλων, ενώ δίνεται ιδιαίτερη βαρύτητα στην δυτική μουσική, γεγονός που παρατηρείται και από άλλα δημοσιεύματα, αν κρίνει κανείς με βάση τα μουσικά όργανα που πωλούνταν, διδάσκονταν, αλλά και περιέβαλλαν τις όποιες εκδηλώσεις πραγματοποιούνταν. Οι τρικαλινές εφημερίδες γενικότερα, όμως, σε αντίθεση με την δυτική μουσική, δεν έκαναν αναφορές στις ντόπιες ομάδες μουσικών, κομπανίες, ούτε στους ντόπιους εμπειρικούς μουσικούς, τους οποίους «αγνοούσαν συστηματικά», ενώ «μερικοί από

⁶⁴Βλ. φύλλο «Αναγέννησις» 11/03/1903, 18/03/1903, 25/03/1903, 21/01/1909, 23/11/1909, 17/12/1909, 09/01/1910, 11/01/1910, 13/01/1910, 21/05/1910, 05/10/1911, 09/05/1916, 05/09/1919, 23/09/1919.

τους οποίους ήταν πολύ καλοί»⁶⁵. Σπουδαίο παράδειγμα, η οικογένεια Λαβίδα, με γνωστότερο τον Θανάση Λαβίδα, ο οποίος έπαιζε κλαρίνο, και συνόδευε και παραστάσεις Καραγκιόζη στην πόλη, όπως θα αναφερθεί στην συνέχεια. Άξιο λόγου είναι το γεγονός ότι με την εγκατάσταση νέου πληθυσμού στην πόλη μετά την απελευθέρωση, κυρίως επιστημόνων από την Νότια Ελλάδα, αλλά και Ηπειρωτών, δημιουργήθηκε «μια μικρή κοινωνία καλλιεργημένων ανθρώπων που θέλγονται από την έντεχνη μουσική». Επιπλέον, την εποχή μετά την απελευθέρωση, αρκετοί γαιοκτήμονες είχαν μουσικοδιδασκάλους στην δούλεψή τους, ώστε να μαθαίνουν τα παιδιά τους μουσική, όπως επίσης ήδη από το 1900 κόρες μεγαλοαστών παρακολουθούσαν μαθήματα μουσικής σε ωδεία της Αθήνας⁶⁶. Ένας λόγος ίσως που προβαλλόταν περισσότερο και δινόταν ιδιαίτερη βαρύτητα στην δυτική μουσική, ήταν να αποβληθούν τα στοιχεία που είχαν μείνει από την Τουρκοκρατία και να αποδεσμευτούν οι πολίτες από αυτά, στρεφόμενοι στον δυτικό τρόπο είτε συνηθειών είτε μουσικής. Επιπλέον, τις τελευταίες δεκαετίες του 19^{ου} αιώνα, άτομα προερχόμενα από τον αγροτικό πληθυσμό που αποκτούσαν σταδιακά κάποια οικονομική άνεση, επιδίωκαν μια ζωή λιγότερο μίζερη, θεωρώντας πως ο τρόπος που θα μπορούσε να γίνει αυτό εφικτό ήταν να μιμούνται οτιδήποτε ξενόφερτο. Ένας ακόμη λόγος είναι ότι μελοδράματα και διάφορα άλλα κομμάτια, υπήρχαν καταγεγραμμένα σε παρτιτούρες, οι οποίες πωλούνταν στα βιβλιοπωλεία και τα καταστήματα μουσικής, με σκοπό να παίζονται από τους φιλόμους και γνώστες της αστικής τάξης στους χορούς και τις ποικίλες εκδηλώσεις που πραγματοποιούνταν⁶⁷. Είναι χαρακτηριστικό, τέλος, το ότι η νεολαία της εποχής, που χαρακτηριζόταν διανοούμενη, υποστήριζε και είχε ως ιδανικό τον ευρωπαϊκό πολιτισμό, ενώ τα γεγονότα των Βαλκανικών πολέμων το 1912 και 1913 είχαν αποξενώσει τους λαούς της περιοχής και αυτό είχε ως αποτέλεσμα να καλλιεργείται «μια νοοτροπία πολιτιστικού απομονωτισμού, άγνωστη παλιότερα»⁶⁸.

Παρά την γενικότερη έντονη ύπαρξη της μουσικής στην πόλη, υπήρχαν, όπως είναι φυσικό, και περίοδοι όπου υπήρχε κάμψη, είτε λόγω έλλειψης θεαμάτων, είτε λόγω κοινωνικών, οικονομικών και πολιτικών συνθηκών. Όπως υποστηρίχθηκε σε

⁶⁵Κλιάφα Μαρούλα, *Μια σερενάτα στον Ληθαίο*, Κέδρος, Αθήνα, 2004, σελ. 14.

⁶⁶Κλιάφα Μαρούλα, *Μια σερενάτα στον Ληθαίο*, Κέδρος, Αθήνα, 2004, σελ. 16.

⁶⁷Βολιότης - Καπετανάκης Ηλίας, *Αδέσποτες μελωδίες*, Νέα Σύνορα, Αθήνα, 1999, σελ. 28, 29.

⁶⁸Χατζηπανταζής Θόδωρος, *Της Ασιάτιδος μουσικής ερασταί*, Στιγμή, Αθήνα, 1986, σελ. 84, 101.

άρθρο της εφημερίδας, το Πάσχα του 1907 η ζωή στα Τρίκαλα δεν ήταν ζωηρή, σε αντίθεση με την επόμενη χρονιά. Αφ' ενός οι περισσότεροι πολίτες δεν διασκέδασαν και αφ' ετέρου δεν υπήρχε κάτι αξιοσημείωτο και ζωηρό, με εξαίρεση την λαχειοφόρο Αγορά της Φιλαρμονικής και του Γυμναστικού Συλλόγου που πραγματοποιήθηκε. Η εφημερίδα υποστήριζε πως δεν υπήρξε κινητικότητα την περίοδο αυτή λόγω οικονομικής δυσχέρειας των πολιτών.

Στις στήλες της εφημερίδας, εκτός των άλλων μουσικών ή όχι θεμάτων, υπήρχαν ευχαριστήρια συλλόγων προς ανθρώπους που βοήθησαν στην διοργάνωση των διαφόρων εκδηλώσεων που πραγματοποιούνταν κάθε τόσο στην πόλη από αυτούς. Από αυτό αντιλαμβανόμαστε ότι αφ' ενός υπήρχε συμμετοχή των πολιτών στις εκδηλώσεις της πόλης, και αφ' ετέρου ότι αυτό εκτιμώνταν από τους διοργανωτές και για τον λόγο αυτό το αποδείκνυαν δημόσια. Ενδεικτικά γίνεται αναφορά του ευχαριστηρίου του Γυμναστικού Συλλόγου της πόλης προς τους ανθρώπους που συμμετείχαν και βοήθησαν σε απογευματινή εκδήλωση που πραγματοποιήθηκε, καθώς επίσης που στήριξαν τον σύλλογο για την πατριωτική πορεία του. Συγκεκριμένα ο Σύλλογος ευχαριστεί ιδιαίτερα τους Δημοδιδασκάλους, αναφέροντας τα ονόματα αυτών και άλλων που προσέφεραν στον Σύλλογο, ενώ ευχαριστεί την οικογένεια του κ. Θεόδ. Κριεμάδου, η οποία παραχώρησε το κλειδοκύμβαλο⁶⁹. Το γεγονός αυτό φανερώνει πως ο Γυμναστικός Σύλλογος έδινε βαρύτητα και στην μουσική, η οποία είχε θέση στις εκδηλώσεις του, θεωρώντας την εξίσου σημαντική με την γυμναστική, καθώς και οι δύο έχουν σημαντική αξία και ρόλο στην ζωή του κάθε ανθρώπου, αφού η πρώτη διαπλάθει το πνεύμα και η δεύτερη το σώμα. Εξ άλλου μέσα από το σύνολο των δημοσιευμάτων, αντλείται το συμπέρασμα πως η γυμναστική και η μουσική ήταν από τις αγαπημένες ασχολίες των πολιτών, ενώ υποστήριζαν πάντα τους συλλόγους που σχετίζονταν με αυτές τις δραστηριότητες, τον Γυμναστικό Σύλλογο και την Φιλαρμονική κατά κύριο λόγο. Επιπλέον, στις εκδηλώσεις των σχολείων της πόλης, στις παρελάσεις και τις εθνικές γιορτές, οι μαθητές τραγουδούσαν πατριωτικά τραγούδια, αφού αρκετές ήταν οι φορές που μόνο αυτοί διακατέχονταν από το αίσθημα της εθνικής συνείδησης⁷⁰. Φυσικά σε όλες τις εθνικές γιορτές και εκδηλώσεις ακουγόταν ο Εθνικός Ύμνος.

⁶⁹Βλ. φύλλο «Αναγέννησις» 19/01/1908.

⁷⁰Βλ. φύλλο «Αναγέννησις» 29/03/1908, 30/01/1911.

Ακόμη, χαρακτηριστικό ήταν το ότι υπήρχε μουσική παρουσία σε συλλαλητήρια και διάφορες συγκεντρώσεις⁷¹, μερικές φορές και σε προεκλογικές συγκεντρώσεις.

Μέσα στα άρθρα της εφημερίδας, υπήρχαν αρκετά τα οποία αναφέρονταν σε γενικότερα θέματα και εμπεριείχαν αναφορά στη μουσική ή αναφέρονταν αποκλειστικά σε μουσικά θέματα. Αξίζει, ωστόσο, να αναφερθεί ότι υπήρχαν και άρθρα που παρουσίαζαν θέματα, είτε μουσικά είτε όχι, τα οποία προέρχονταν από άλλες πόλεις, συνήθως γειτονικές, και χώρες, όπως η Αμερική⁷². Από αυτό φαίνεται πως επρόκειτο για μια εφημερίδα αρκετά ενημερωμένη και σύγχρονη για την εποχή της, όπως επίσης με τις ανταποκρίσεις της επιβεβαιώνεται η επικοινωνία με άλλες πόλεις καθώς και το σημαντικό έργο του σιδηροδρόμου, κάνοντάς την ευκολότερη. Σχετικά με τα μουσικά θέματα, είτε δίνονταν ερμηνείες όρων είτε αναλύονταν διάφορα θέματα που έχουν να κάνουν με πολιτισμό και μουσική. Επί παραδείγματι, δόθηκε σε άρθρο η ερμηνεία του «καρσιλαμά», με έναν μάλλον ειρωνικό τρόπο, λέγοντας πως είναι χορός αποκριάτικος που έχει μεγάλη σχέση με την αρχαία πυρρίχη, δηλαδή χορεύεται ένοπλος, με την διαφορά όμως ότι τον καρσιλαμά τον χορεύει η σύζυγος στην πλάτη του άντρα χρησιμοποιώντας ως όπλα τις παλάμες, τις γροθιές, το σκουπόξυλο και την παντόφλα⁷³. Ακόμη, αναλύθηκε το θέμα των χορών και των ορχηστρίδων, όπως ήταν και ο τίτλος του συγκεκριμένου άρθρου, στο οποίο γινόταν λόγος για τους χορούς και την μουσική διαφόρων πολιτισμών και χωρών. Δόθηκε αρχικά το παράδειγμα της Ασίας, όπου το κοινό, κατά κύριο λόγο άντρες, κάθονται οκλαδόν και περιτριγυρίζονται από προκλητικές χορεύτριες, πράγμα που έρχεται σε αντιδιαστολή με την συμπεριφορά των ανθρώπων στο Παρίσι, οι οποίοι παρακολουθούν όπερα και μεγάλους συνθέτες της κλασικής μουσικής. Επιπλέον, σε συνέχεια του άρθρου, δίνεται η ερμηνεία της λέξης «βαγιαδέρα», η προέλευσή της και από ποιους χορεύεται, ενώ έπονται άρθρα που σχετίζονται με αρχαίους χορούς συσχετισμένους με σύγχρονους, ενώ αναφέρονται χαρακτηριστικά τους και από ποιους χορεύονταν συνήθως⁷⁴. Τα μουσικά θέματα, επομένως, που φιλοξενούνταν στις στήλες της εφημερίδας ήταν ποικίλα, και ορισμένες φορές από πολιτισμούς διαφορετικούς, ενώ η ίδια η εφημερίδα δεν δίσταζε να παραθέσει τα δικά της σχόλια.

⁷¹ Βλ. φύλλο «Αναγέννησις» 08/02/1910.

⁷² Βλ. φύλλο «Αναγέννησις» 05/02/1910.

⁷³ Βλ. φύλλο «Αναγέννησις» 23/02/1908.

⁷⁴ Βλ. φύλλο «Αναγέννησις» 29/01/1910, 30/01/1910, 31/01/1910, 01/02/1910, 02/02/1910.

Ακόμη, όπως φαίνεται από το σύνολο των στοιχείων που προκύπτουν, οι Τρικαλινοί είχαν ιδιαίτερα ανεπτυγμένο το μουσικό αίσθημα, είτε αυτό αφορούσε τον «ανατολικό κόσμο» είτε τον «ευρωπαϊκό», ενώ στην μόρφωση και εξέλιξη συνέβαλε και η «εύρωστη αστική τάξη» που υπήρχε στην πόλη⁷⁵.

Επιπλέον, σε άρθρα της εφημερίδας βρίσκουμε πληροφορίες σχετικά με τις επιλογές των ανθρώπων στην καθημερινή τους ζωή, όχι μόνο στην πόλη των Τρικάλων. Έτσι, πληροφορούμαστε πως στην Αθήνα του 1910, για παράδειγμα, μεγάλο ποσοστό των πολιτών είχε πληγεί από την μουσικομανία και «έσερνε» μαζί του από ένα μουσικό όργανο, πράγμα το οποίο δεν συνέβαινε τα προηγούμενα χρόνια. Την περίοδο εκείνη συναντούσε κανείς στους δρόμους της Αθήνας λατέρνες, φωνογράφους, ταραντέλα, όπως επίσης γίνεται λόγος στο συγκεκριμένο άρθρο για τρία πολιτάκια που έκαναν την εμφάνισή τους και τον Μαρίνο⁷⁶. Ακόμη, τις Απόκριες της ίδιας χρονιάς, εκτός από τις λατέρνες, κυκλοφορούσαν караγκιόζηδες, φουσαρμόνικες, γαϊτανάκια, μασκαράδες με κιθάρα και μαντολίνο, ενώ σύνηθες φαινόμενο του Τριωδίου την εποχή εκείνη ήταν το νταούλι και το κλαρίνο από αρκετούς, οι οποίοι έβγαιναν τα μεσημέρι παίζοντας για να αποσπάσουν χρήματα από τους υπόλοιπους πολίτες που συναντούσαν στο πέρασμά τους⁷⁷. Παρατηρείται, λοιπόν, πως υπήρχε ποικιλία όσον αφορά την μουσική στους δρόμους της Αθήνας, αφού υπήρχαν επιρροές και από την δυτική μουσική, αλλά και από την ανατολίτικη και παραδοσιακή μουσική, ενώ παρουσία της λατέρνας, του φωνογράφου, του Καραγκιόζη και του μαντολίνου υπήρχε και στην πόλη των Τρικάλων, με την παρουσία του Καραγκιόζη να έχει την τιμητική του στο ετήσιο πανηγύρι της πόλης⁷⁸.

Όπως ήταν φυσικό, σε κάθε εφημερίδα υπήρχαν θέματα τοπικού ενδιαφέροντος. Έτσι, στην «Αναγέννηση» υπήρχε στήλη, η οποία παρουσίαζε τις ελλείψεις και τα προβλήματα της πόλης, και ανάμεσα σε αυτά που παρουσίαζε, ήταν και αυτό των «άγριων», όπως χαρακτηρίζονται, κανταδόρων⁷⁹, οι οποίοι δραστηριοποιούνταν στην περιοχή της Μπάρας και αναστάτωναν τους κατοίκους

⁷⁵ Κλιάφα Μαρούλα, *Από τον Σεΐφουλάχ ως τον Τσιτσάνη*, Κέδρος, Αθήνα, τόμος Α', 1996, σελ. 267, 268.

⁷⁶ Βλ. φύλλο «Αναγέννησις» 12/02/1910.

⁷⁷ Βλ. φύλλο «Αναγέννησις» 24/02/1910.

⁷⁸ Κλιάφα Μαρούλα, *Από τον Σεΐφουλάχ ως τον Τσιτσάνη*, Κέδρος, Αθήνα, τόμος Α', 1996, σελ. 267.

⁷⁹ Η καντάδα διήρκεσε για περισσότερα από εκατό χρόνια χωρίς να γίνεται διαχωρισμός των κοινωνικών τάξεων, όσον αφορά αυτούς που την προτιμούσαν. Κατσόγιαννος Νεκτάριος, *Τωρινά και περασμένα και τα παλιά στέκια των Τρικάλων*, Πολιτιστικός Οργανισμός Δήμου Τρικκαίων, Τρίκαλα, 2000, τομ. Β', σελ. 115.

της⁸⁰. Από την ζωή της πόλης, λοιπόν, δεν έλειπαν οι κανταδόροι⁸¹, οι οποίοι αποτελούσαν σύνθητες φαινόμενο, ενώ αρκετοί ήταν εκείνοι που δεν έβλεπαν με καλό μάτι αυτή την κατηγορία πολιτών, αφού δεν ήταν σε θέση να ξεκουραστούν τις βραδινές ώρες εξ αιτίας τους. Στο σημείο αυτό πρέπει να αναφερθεί πως η Μπάρα είναι ένας από τους παλαιότερους συνοικισμούς της πόλης των Τρικάλων, ο οποίος είχε και μια δεύτερη ονομασία, το «Καραγάτσι», που είναι τούρκικη λέξη και σημαίνει φτελιάς, και αυτό συνέβη διότι υπήρχε ένας μεγάλος φτελιάς στην περιοχή αυτή. Ο παλιός οικισμός βρισκόταν βορειοανατολικά της πόλης κάτω από τον λόφο του Προφήτη Ηλία, κοντά στο τζαμί. Αυτό εξηγείται με το ότι στα χρόνια της Τουρκοκρατίας ήταν τουρκομαχαλάς. Ωστόσο, μετά την απελευθέρωση εγκαταστάθηκαν ελληνικές οικογένειες από τα Χάσια. Η πρώτη ονομασία της περιοχής είναι σλάβικη ελληνοποιημένη και σημαίνει «τόπος που κρατάει νερά», κι αυτό δικαιολογείται, καθώς ένα τμήμα της περιοχής είναι χαμηλότερα από την υπόλοιπη πόλη, με αποτέλεσμα σε περίπτωση πλημμύρας να συγκεντρώνονται νερά σε ορισμένα σημεία⁸². Ακόμη, σε άρθρο της εφημερίδας το 1907 είχε γίνει λόγος για κάποιες ιερόδουλες, οι οποίες τραγουδούσαν πολύ δυνατά και ακουγόντουσαν από μεγάλη απόσταση. Η κατάσταση αυτή είχε προκαλέσει αντιδράσεις, καθώς εκείνο το διάστημα υπήρχε νόμος που απαγόρευε τα τραγούδια και τις πατινάδες από τους πολίτες, πέραν της επιθυμητής ώρας, και θα ήταν σωστό να ισχύει για όλους, χωρίς εξαιρέσεις και διαχωρισμούς, και για τα άτομα αυτά, τα οποία σύμφωνα με τα σχόλια τη εφημερίδας προσέβαλαν την δημόσια ηθική⁸³. Οι γυναίκες που ζούσαν εκεί, κοντά στο ξενοδοχείο όπου σύχναζαν Χασιώτες, δημιουργούσαν προβλήματα με την συμπεριφορά τους, την εμφάνισή τους και τα άσεμνα τραγούδια που έλεγαν σε ώρες κοινής ησυχίας, κατά κύριο λόγο τα καλοκαίρια. Η κοινωνική αυτή ομάδα δημιουργήθηκε στην πόλη μετά την Τουρκοκρατία, και συγκεκριμένα λίγους μήνες μετά την απελευθέρωσή της, καθώς η θρησκεία των Οθωμανών απαγόρευε κάτι

⁸⁰ Βλ. φύλλο «Αναγέννησις» 06/01/1910.

⁸¹ Η καντάδα θεωρούνταν είδος λαϊκού τραγουδιού και φαίνεται να πέρασε στην ηπειρωτική Ελλάδα από την Κεφαλονιά μετά το 1863 και την ένωση της Επτανήσου. Οι νέοι έκαναν πατινάδες, όπως αναφέρεται, στα κορίτσια με την συνοδεία κιθάρας ή ταμπουρά. Στα ρεμπέτικα αναφέρεται μόνο μία καντάδα, το «Μινόρε της Αυγής», ενώ οι ρεμπέτες συνήθιζαν να χρησιμοποιούν ως καντάδες αργά χασάπικα. Πετρόπουλος Ηλίας, *Ρεμπέτικα τραγούδια*, Κέδρος, Αθήνα, 1989.

⁸² Κατσόγιαννος Νεκτάριος, *Τα Τρίκαλα και οι συνοικισμοί τους*, Πολιτιστικός Οργανισμός Δήμου Τρικκαίων, Λάρισα, 1992, σελ. 233.

⁸³ Βλ. φύλλο «Αναγέννησις» 11/08/1907.

τέτοιο. Αρχικά ζούσαν, με την άδεια των αρχών, σε απομακρυσμένη και σχετικά υποβαθμισμένη περιοχή, κοντά στους στρατώνες στην παλιά συνοικία «Αραπάτικα», γεγονός που δημιουργούσε προβλήματα, κυρίως ηθικής άποψης, στους κατοίκους της περιοχής. Στην συνέχεια εγκαταστάθηκαν στην πλατεία Προσφυγικού Συνοικισμού, όπου υπήρχαν λίγα σπίτια και συνεπώς δεν θα δημιουργούνταν τόσα πολλά προβλήματα, αλλά ταυτόχρονα δεν απομακρύνθηκαν από την προηγούμενη περιοχή, καθώς ήθελαν να κρατήσουν την πελατεία από τους στρατώνες. Στην νέα τους αυτή περιοχή, όπως αναφέρεται σε πηγή, υπήρχε ένα ιδιαίτερο ταβερνάκι, στο οποίο σύχναζαν «φτωχοί εργάτες, παράνομοι, χασικλήδες και κάποιοι που είχαν φάει τα «σίδερα» με το κουτάλι» και αρκετές ήταν οι φορές που δημιουργούνταν καυγάδες για χάρη χορεύτριας/τραγουδίστριας, η οποία αντικαταστάθηκε αργότερα από τον φωνόγραφο⁸⁴, πράγμα που συνέβη γενικότερα και όχι αποκλειστικά στον συγκεκριμένο χώρο.

Όπως αναφέρθηκε και παραπάνω, οι εκδηλώσεις που πραγματοποιούνταν ήταν ποικίλες, με την διοργάνωση των χορών να κυριαρχεί και να αποτελεί χαρακτηριστικό της εποχής. Η διοργάνωση των χορών γινόταν κυρίως από Συλλόγους της πόλης, είτε για την ενίσχυση του συλλόγου αυτού είτε για κάποιο φιλανθρωπικό σκοπό είτε απλά για διασκέδαση των πολιτών, ενώ τις ημέρες προετοιμασίας γίνοντουσαν πρόβες σε σπίτια γνωστών οικογενειών των Τρικάλων, ακόμη και στην οικία του Δημάρχου κ. Κανούτα, έτσι ώστε τα ζευγάρια που επρόκειτο να χορέψουν στον κάθε χορό να ήταν όσο το δυνατόν καλύτερα, αφού το αποτέλεσμα θα έπρεπε να ήταν το καλύτερο δυνατό και ο χορός να στεφθεί από πλήρη επιτυχία⁸⁵. Αξιοσημείωτο γεγονός είναι ο χορός υπέρ των πολιτοκρατουμένων της πόλης που είχε διοργανωθεί και είχε μεγάλη επιτυχία, για τον οποίο ο κ. Κουκουλάρης, ο ενοικιαστής του φόρου δημοσίων θεαμάτων, είχε δωρίσει τον φόρο του συγκεκριμένου χορού, που ανερχόταν στις 200 δραχμές, καθώς επίσης η οργανωτική επιτροπή διέθεσε 730 εισιτήρια στο καφενείο του καφεπώλη Δημ. Βογιατζή. Οι κρατούμενοι είχαν εκφράσει τις ευχαριστίες τους στους πολίτες των Τρικάλων για την γενναιοδωρία τους. Από την

⁸⁴Κατσόγιαννος Νεκτάριος, *Τα παλιά πορνεία της πόλεως, Τα Τρίκαλα και οι συνοικισμοί τους*, Πολιτιστικός Οργανισμός Δήμου Τρικκαίων, Λάρισα, 1992, σελ. 154, 156, 158.

⁸⁵Βλ. φύλλο «Αναγέννησις» 28/01/1910.

ενέργεια αυτή φαίνεται πως η κοινωνία των Τρικάλων είχε διάθεση να προσφέρει και να βοηθήσει στην βελτίωση της ζωής ανθρώπων που το είχαν ανάγκη.

Μια ακόμη αγαπημένη συνήθεια των Τρικαλινών, ανεξαρτήτως κοινωνικής τάξης⁸⁶, ήταν να παρευρίσκονται στα πανηγύρια που πραγματοποιούνταν στις γιορτές εκκλησιών. Εκεί, μετά την λειτουργία του εσπερινού, συγκεντρωνόταν πλήθος κόσμου από την πόλη των Τρικάλων αλλά και από χωριά, όπως επίσης και άτομα με καταγωγή από την Σαμαρίνα και το Περιβόλι, και διασκεδάζαν χορεύοντας και τραγουδώντας. Τα πανηγύρια που είχαν ιδιαίτερη επιτυχία ήταν αυτά της Ζωοδόχου Πηγής στην περιοχή Σαράγια, στον Αη Γιώργη στην περιοχή Ριζαριό, του Προφήτη Ηλία και αυτό του Αγίου Κωνσταντίνου, όπως επίσης ο χορός των Ασπροποταμιτών, όπου συγκεντρωνόταν αρκετός κόσμος με σκοπό να διασκεδάσει. Ακόμη, με δεδομένο ότι στα πανηγύρια υπήρχαν και λαϊκοί κυρίως οργανοπαίκτες, δίνεται η αφορμή να αναφερθεί το γεγονός ότι το 1920 υπάρχει αναφορά, από τις ελάχιστες, σχετικά με την πληθώρα των οργανοπαικτών στην πόλη, καθώς πραγματοποιούνταν πολλοί γάμοι και σύμφωνα με το άρθρο «τα κλαρίνα κάμνουν χρυσαίς δουλειές». Ωστόσο, την ίδια χρονική περίοδο δεν υπήρχε ιδιαίτερη κινητικότητα σε κανέναν τομέα στην πόλη, με εξαίρεση τις πρόβες που έκαναν οι αριστοκράτες της πόλης, οι οποίοι μάθαιναν νέους για την εποχή χορούς, όπως για παράδειγμα φοξ τροτ, γουάνστεπ και μαξίξ, σε αντίθεση με την περίοδο των Χριστουγέννων που παρά το κλείσιμο των κέντρων πραγματοποιούνταν κοσμικές εκδηλώσεις⁸⁷. Αυτό που προκύπτει είναι ότι οι διασκεδάσεις ήταν ποικίλες και όχι πάντα διαφορετικές για κάθε κοινωνική τάξη, ενώ συνυπήρχε ο λαϊκός τρόπος διασκέδασης με τον αριστοκρατικό, κατά κάποιο τρόπο, όπως επίσης η δυτικότροπη συμπεριφορά και διασκέδαση με την ελληνική και λαϊκή.

Σχετικά με την πανηγυρη που διοργανώνονταν κάθε χρόνο στην πόλη και είχε μεγάλη επισκεψιμότητα, δίνονται ορισμένες πληροφορίες όσον αφορά την ύπαρξη μουσικής σε αυτό το γεγονός το 1910. Αρχικά, έξω από ένα καφενείο είχε στηθεί πάλκο όπου η τραγουδίστρια Ροζίκα έπαιζε με το κοινό της, ενώ γενικότερα υπήρχαν Καραγκιόζηδες, κινηματογράφοι, φωνογράφοι, γκάνιντες. Ακόμη υπήρχαν την χρονιά εκείνη πάνω από δέκα καφωδεΐα, στα οποία ο κόσμος συνέρρεε για να

⁸⁶Κλιάφα Μαρούλα, *Άνθρωποι του μόχθου, Θεσσαλία*, Μεταίχμιο, Αθήνα, 2007, σελ. 201.

⁸⁷Βλ. φύλλο «Αναγέννησις» 28/04/1907, 24/05/1908, 24/04/1910, 22/05/1910, 24/04/1911, 16/11/1920, 09/12/1920, 28/12/1920.

παρακολουθήσει τις τραγουδίστριες, από τις οποίες ορισμένα ονόματα αναφέρονται και είναι η Νένα, η Βιολέτα και η Παυλίνα⁸⁸. Οι πανηγύρεις αυτές διαρκούσαν περίπου μία εβδομάδα και η λειτουργία τους ήταν διττή, αφενός είχαν εμπορικό χαρακτήρα και αφετέρου αποτελούσε διασκέδαση των πολιτών και τρόπο κοινωνικοποίησής τους⁸⁹.

Συμπερασματικά, λοιπόν, αυτό που παρατηρείται μέσα από τα δημοσιεύματα της εφημερίδας, είναι πως η ζωή στην πόλη των Τρικάλων, όσον αφορά την μουσική, ήταν αρκετά έντονη. Τα μέρη που μπορούσε κάποιος να διασκεδάσει ήταν αρκετά και ποικίλα, αφού συνυπήρχε η Ανατολή με την Δύση, και λόγω των πολιτών της, καθότι πολυπολιτισμική πόλη, και λόγω της θέσης της, που μπορούσε να επικοινωνεί και με άλλες πόλεις και να συναναστρέφεται με άτομα πέρα των ντόπιων. Επιπλέον, η μουσική ήταν μέρος, αν όχι όλων, των περισσότερων εκδηλώσεων που πραγματοποιούνταν στην πόλη, από τις μαθητικές εξετάσεις και γυμναστικές επιδείξεις ως τις επισκέψεις ξένων και Ελλήνων ξεχωριστών προσωπικοτήτων, δίνοντας κύρος στην καθεμιά ξεχωριστά, ενώ ταυτόχρονα αποτελούσε και διασκέδαση για όσους παρευρίσκονταν. Παρατηρείται ακόμη πως ο τρόπος διασκέδασης για κάθε κοινωνική ομάδα διέφερε. Τέλος, αυτό που προκύπτει είναι πως παρά τις όποιες δυσκολίες που αντιμετώπιζε η χώρα ή η πόλη κάθε χρονική περίοδο, οι άνθρωποι είχαν την επιθυμία να διασκεδάσουν, ώστε να αποβάλλουν για λίγο τα προβλήματά τους, έστω κι αν δεν υπήρχε η δυνατότητα επιλογής.

⁸⁸Βλ. φύλλο «Αναγέννησις» 08/09/1910.

⁸⁹Κλιάφα Μαρούλα, *Άνθρωποι του μόχθου, Θεσσαλία*, Μεταίχιμο, Αθήνα, 2007, σελ. 73.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2: ΜΟΥΣΙΚΟΙ ΣΥΛΛΟΓΟΙ

2.1 ΜΑΝΤΟΛΙΝΑΤΑ

Πρόκειται για ένα σωματείο, το οποίο ήταν ενεργό στην κοινωνική ζωή της πόλης, αφ' ενός με την συμμετοχή του σε εκδηλώσεις, συναυλίες και χοροεσπερίδες και αφ' ετέρου με την προσφορά του μέσω της διδασκαλίας μουσικής.

Η πρώτη αναφορά που συναντάται στα φύλλα της εφημερίδας για την Μαντολινάτα Τρικάλων είναι το 1902⁹⁰. Σύμφωνα με την συγκεκριμένη αναφορά, πληροφορούμαστε πως η Μαντολινάτα αρχικά συστάθηκε για την συνοδεία του Βασιλιά Καρνάβαλου, καθότι ήταν περίοδος Αποκριών και πραγματοποιούνταν εκδηλώσεις στην πόλη. Ο εορτασμός του καρνάβαλου με άρματα και παρέλαση έγινε με πρωτοβουλία του Γυμναστικού Συλλόγου και αποδέχτηκε από όλους του Τρικαλινούς, οι οποίοι άδραξαν την ευκαιρία να διασκεδάσουν και να ξεφύγουν από την καθημερινότητά τους και τις καθώς πρέπει συμπεριφορές που ορίζονταν⁹¹. Μουσικοδιδάσκαλος της Μαντολινάτας αυτό το χρονικό διάστημα, όπως αναφέρεται, ήταν ο κ. Αθανάσιος Καζαμίας. Ακόμη, το 1909 εγκαταστάθηκε στον δικό της χώρο στην οδό Μακεδονίας, απέναντι από το καφενείο πρώην Ταγάρα, όπως αναφέρεται στο εν λόγω άρθρο⁹², ενώ μέχρι τότε στεγαζόταν σε χώρους, όπως η αίθουσα του Β' σχολείου θηλέων, που της παραχωρούνταν ώστε να γίνονται τα μαθήματα. Σύμφωνα με τα δημοσιεύματα, η διάλυση της Μαντολινάτας γνωστοποιείται το 1911, ενώ πέντε χρόνια αργότερα, το 1917, ο Μουσικογυμναστικός Σύλλογος της πόλης δημιουργεί τμήμα Μαντολινάτας, έχοντας 23 μαθητές και διδάσκοντα τον μουσικό διδάσκαλο της Φιλαρμονικής κ. Αλέξανδρο Λαλάκο⁹³. Η γνωστοποίηση της διάλυσής της έγινε με την αφορμή μιας επιστολής ενός φίλου προς αρθρογράφο της εφημερίδας «Αναγέννησις», στην οποία αναφέρθηκε πως στην Αθήνα υπάρχει πολλή μουσική και πως σύντομα θα ξεκινήσουν και οι συναυλίες της Μαντολινάτας στα Τρίκαλα. Έτσι, δόθηκε η ευκαιρία στον αρθρογράφο της εφημερίδας να συντάξει κείμενο σχετικά με την διάλυση δύο σημαντικών σωματείων για την πόλη, της Μαντολινάτας και της

⁹⁰ Βλ. φύλλο «Αναγέννησις» 16/02/1902.

⁹¹ Κλιάφα Μαρούλα, *Από τον Σεΐφουλάχ ως τον Τσιτσάνη*, Κέδρος, Αθήνα, τόμος Α', 1996, σελ. 214.

⁹² Βλ. φύλλο «Αναγέννησις» 14/11/1909.

⁹³ Βλ. φύλλο «Αναγέννησις» 01/11/1911, 08/01/1907, 09/01/1917, 29/01/1917.

Φιλαρμονικής, εκφράζοντας την άποψή του περί του θέματος, υποστηρίζοντας πως αιτία διάλυσης ήταν το ότι η Μαντολινάτα ζήτησε την Φιλαρμονική, ενώ θεωρεί απαράδεκτη την απουσία μουσικής από την πόλη, κρίνοντας απαραίτητη την ανασύσταση και των δύο μουσικών σωματείων⁹⁴. Παρατηρείται επομένως πως το σωματείο αυτό συμμετείχε στην μουσική ζωή της πόλης, ενώ αποτελούσε έναν από τους πιο σημαντικούς συλλόγους των Τρικάλων.

3.1.1 Θεσμικό πλαίσιο

Θεσμικά, φαίνεται ότι η Μαντολινάτα διοικείται από Συμβούλιο με Πρόεδρο, Αντιπρόεδρο και Εφόρους. Ωστόσο, η αρμοδιότητα των Εφόρων δεν είναι σαφής από τα δημοσιεύματα. Αυτό που γίνεται γνωστό είναι ότι ο Πρόεδρος της Μουσικής Εφορείας ήταν υπεύθυνος για την εγγραφή ή την ανανέωση της εγγραφής όσων επιθυμούσαν να συμμετάσχουν στην Μαντολινάτα. Συχνά τα μέλη του Συμβουλίου καλούνταν σε συνεδρίαση με σκοπό να πάρουν ορισμένες αποφάσεις σχετικά με ζητήματα που αφορούσαν το σωματείο, όπως για παράδειγμα τον απολογισμό του προηγούμενου έτους, την υποβολή παραίτησης Εφόρου, πίστωση για την Μαντολινάτα και τον τρόπο είσπραξης των καθυστερουμένων⁹⁵, γεγονός που δηλώνει πως επρόκειτο για ορθή λειτουργία του σωματείου και της διοίκησής του.

Τον Οκτώβριο του 1909, ο βιολιστής Γεώργιος Αβατάγγελος, έφτασε στην πόλη των Τρικάλων, απ' όπου του έγινε πρόταση να αναλάβει την κατάρτιση της Μαντολινάτας της πόλης⁹⁶, ενώ έναν μήνα μετά, ψηφίστηκε ο προϋπολογισμός του Δήμου Τρικκαίων, ο οποίος συμπεριλάμβανε το ποσό των 800 δραχμών που δόθηκε στην Φιλαρμονική της πόλης, καθώς επρόκειτο να αναλάβει εκείνη την πληρωμή του δασκάλου της Μαντολινάτας⁹⁷. Είναι σημαντικό να αναφερθεί πως το συγκεκριμένο χρηματικό ποσό αυξήθηκε σε σχέση με προηγούμενες χρονιές, ενώ ποσά μεγαλύτερα δόθηκαν στην Φιλόπτωχο Εκπαιδευτική Εταιρεία για φάρμακα, την νεολαία που σπουδάζει και για βοηθήματα των ενδρών της πόλης. Αυτό φανερώνει πως έχριζε ιδιαίτερης σημασίας ο τομέας της μουσικής και τα σωματεία τα οποία εξυπηρετούσαν

⁹⁴ Βλ. φύλλο «Αναγέννησις» 01/11/1911.

⁹⁵ Βλ. φύλλο «Αναγέννησις» 18/10/1908, 25/10/1908, 08/03/1908.

⁹⁶ Βλ. φύλλο «Αναγέννησις» 31/10/1909. Η ίδρυση της Μαντολινάτας το 1909 έγινε με πρωτοβουλία της Μουσικής Εφορείας. Κλιάφα Μαρούλα, *Από τον Σεϊφουλάχ ως τον Τσιτσάνη*, Κέδρος, Αθήνα, τόμος Α', 1996, σελ. 306.

⁹⁷ Βλ. φύλλο «Αναγέννησις» 08/11/1909.

τον σκοπό αυτό, αφού δεν ήταν σύνηθες να δίνονται αξιοσημείωτα χρηματικά ποσά σε τέτοιους είδους ανάγκες, καθώς υπήρχαν αρκετά κοινωνικά και οικονομικά προβλήματα. Δηλώνεται λοιπόν πως θεωρούνταν σημαντικός τομέας για την ψυχαγωγία και την μόρφωση των πολιτών, ενώ η ύπαρξη του σωματείου αυτού θεωρούνταν σημαντική για την πόλη, γεγονός που αποδεικνύεται και μέσα από δημοσιεύματα.

Μέσα από τα άρθρα της εφημερίδας, παρατηρείται επιπλέον, πως η Μαντολινάτα είχε την υποστήριξη των τοπικών αρχών, αφού, εκτός από των προϋπολογισμό του Δήμου Τρικκαίων στον οποίο υπήρχε ποσό που προοριζόταν για την Μαντολινάτα, οι πρόβες για την προετοιμασία σε χορούς που πραγματοποιούνταν, λάμβαναν χώρα στην οικία του Δημάρχου Τρικκαίων⁹⁸ κ. Κανούτα⁹⁹. Τέλος, εκτός από το Διοικητικό Συμβούλιο του σωματείου, αρκετοί ήταν αυτοί που προσέφεραν την βοήθειά τους στην Μαντολινάτα, κυρίως στην διοργάνωση και τον συντονισμό εκδηλώσεων ή συναυλιών που πραγματοποιούνταν.

2.1.2 Κοινωνικό πλαίσιο

Η κοινωνική αποστολή της μαντολινάτας, όπως προαναφέρθηκε, ήταν διττή: αφ' ενός διδασκαλία μουσικών οργάνων, αφ' ετέρου μια σταθερή παρουσία στην πόλη μέσα από εκδηλώσεις.

Αξίζει να αναφερθούν ορισμένα στοιχεία σχετικά με την διδασκαλία, τους μαθητές και ορισμένα χαρακτηριστικά. Αρχικά, όσον αφορά την διδασκαλία, παρατηρείται ότι ο όγκος των μαθητευόμενων ήταν σημαντικός, αφού, σύμφωνα με δημοσίευμα του 1909, υπήρχαν 33 μαθητές στην Μαντολινάτα, σε συναυλία της που πραγματοποιήθηκε το 1910 υπήρχε και συμμετοχή 10 δεσποινίδων, εκτός από τους άντρες και τα αγόρια συμμετέχοντες, ενώ σε συναυλία του 1911 συμμετείχαν πάνω από 25 άτομα.

⁹⁸ Βλ. φύλλο «Αναγέννησις» 13/10/1910, 10/03/1911, 18/03/1911, 01/04/1911, 03/04/1911.

⁹⁹ Ο Γεώργιος Κανούτας ήταν γιατρός στο επάγγελμα και διετέλεσε Δήμαρχος Τρικκαίων τις περιόδους 1887-1891 και 1903-1914. Το έργο του στην πόλη ήταν σπουδαίο, καθώς εφάρμοσε το πρώτο σχέδιο πόλεως, έκανε ρυμοτομία ακόμη και στις εμπορικές παράγκες, έκανε υπονόμους, αγόρασε από την Αγγλία τον πρώτο οδοστρωτήρα, ενώ έχτισε καινούριες γέφυρες, επισκευάζοντας τις παλιές, δημιούργησε τα δημοτικά σφαγεία και την δημοτική αγορά. Ακόμη, εγκατέστησε τον ηλεκτροφωτισμό στην πόλη, πρώτος αυτός άνοιξε τα ημιαρτεσιανά στην πόλη, τα οποία χρησιμοποιούνται ως σήμερα, και τέλος, εκτός των άλλων έργων που έκανε, συνέταξε μηχανικά σχέδια για την διαρρύθμιση της κοίτης του Ληθαίου ποταμού. Παπασωτηρίου Β. Ιωάννης, *Επαρχία Τρικάλων, Διοικητική διαίρεσις, Τρικαλινά*, τόμος 7^{ος}, Τρίκαλα, 1987, σελ. 137.

Επιπλέον, όπως πληροφορούμαστε από δημοσίευμα, τα μουσικά όργανα που διδάσκονταν το 1909 ήταν μαντολίνο, μάντολα, βιολί και κιθάρα και την ίδια χρονιά οι μαθητές που διδάσκονταν βιολί, μαντολίνο και κιθάρα ήταν 11, 13 και 9 αντίστοιχα. Είναι αξιοσημείωτο το γεγονός ότι στις 16 Νοεμβρίου 1909 γνωστοποιείται πως ιδρύεται τμήμα της Μαντολινάτας για κυρίες και δεσποινίδες, οι οποίες παρακολουθούσαν μαθήματα σε ξεχωριστό χώρο. Αυτό δηλώνει πως το γυναικείο φύλο δεν ήταν παραμελημένο και αποστασιοποιημένο από την όποια δραστηριότητα, αλλά αντιθέτως υπήρχε η επιθυμία από πλευράς τους και η δυνατότητα για πνευματική καλλιέργεια και μόρφωση, αλλά και διασκέδαση, στην καλή κυρίως κοινωνία της πόλης.

Τα μαθήματα της Μαντολινάτας το 1910 πραγματοποιούνταν σε αίθουσα που είχε παραχωρηθεί από το Β' σχολείο Θηλέων, δίπλα από το Πρωτοδικείο, ενώ το 1910 στην αίθουσα της Λαϊκής Σχολής, η οποία είχε παραχωρηθεί για τον λόγο αυτό από την Φιλόπτωχο Εταιρεία, γεγονός που φανερώνει πνεύμα συνεργασίας μεταξύ των σωματείων της πόλης σχετικά με τις ανάγκες που είχε το καθένα.

Η Μαντολινάτα είχε ενεργό ρόλο στην κοινωνική ζωή των Τρικάλων, αφού συμμετείχε σε εκδηλώσεις της πόλης, διοργάνωνε συναυλίες, οι οποίες εκτός από φιλανθρωπικό σκοπό, αποτελούσαν και μέσο διασκέδασης των πολιτών, ενώ ακόμη, είχε λάβει πρόσκληση από γειτονική πόλη της Θεσσαλίας, την Καρδίτσα, να πραγματοποιήσει συναυλία, η οποία όμως ματαιώθηκε, με σκοπό να ενισχυθεί οικονομικά το Νοσοκομείο των Τρικάλων. Επρόκειτο, δηλαδή, για συνεργασία γειτονικών πόλεων με γνώμονα το κοινό συμφέρον και την προσφορά. Επιπλέον, το 1920 συμμετείχε στην γιορτή που διοργάνωσε η Ισραηλιτική κοινότητα Τρικάλων για την αποκατάσταση του Ιουδαϊκού Έθνους, απόφαση που πάρθηκε από την Διάσκεψη του Σαν Ρέμο, συνοδεύοντας την χορωδία παίζοντας τον Εθνικό Εβραϊκό Ύμνο Ατικβά¹⁰⁰. Η σύμπραξη αυτή της Ιουδαϊκής κοινότητας της πόλης με ένα μουσικό σωματείο της, φανερώνει πως υπήρχε καλό κλίμα στην συνύπαρξη των ξένων εθνικοτήτων, ενώ δεν δημιουργούνταν προβλήματα στην κοινωνία, καθώς επίσης υποστηρίχθηκε με τον τρόπο αυτό, ότι η μουσική είναι κοινό στοιχείο που συνδέει τους λαούς, οι οποίοι μπορούν να συνυπάρξουν.

¹⁰⁰Η εκδήλωση αυτή πραγματοποιήθηκε στο κινηματοθέατρο «Πανελλήνιον» στο τέλος του Απριλίου του 1920. Κλιάφα Μαρούλα, *Μια σερενάτα στο Ληθαίο*, Κέδρος, Αθήνα, 2003, σελ. 40.

2.1.3 Ρεπερτόριο

Το ρεπερτόριο της Μαντολινάτας περιελάμβανε ξένες μουσικές συνθέσεις, αλλά και ελληνικές, σύμφωνα με το πρόγραμμα της συναυλίας που είχε πραγματοποιηθεί στις 14 Απριλίου 1911 στο καφενείο Κλειδωνά, τα έσοδα της οποίας θα διατίθεντο στην ενίσχυση του σωματείου και συμμετείχαν σε αυτήν πάνω από 25 άτομα, τα μουσικά κομμάτια που παίχτηκαν ήταν τα εξής: "Marcheestudiantina" από την Ορχήστρα, "Fantasia di Fra Diavolo", "Valzer", "Africana di Meyerbeu", "Ruy Blass di Marchetti", "Τι βραδειά με φεγγαράκι" δυωδία, "Γιατί δεν συμφωνούμε" μονωδία, "Το όνειρον" δυωδία, "Celeste Aida" μονωδία, "Aria Zerlina" μονωδία, "Traviata" (trio), "Duetto No. 62" με δύο βιολιά, "Duetto No. 36" με δύο βιολιά, "Sinfonia Choppen" (trio), "Faust Gaunod" (Sesteto) και τέλος, η "Λιλανεία" απαγγελία με την συνοδεία της Μαντολινάτας. Αναφέρεται πως το τελευταίο κομμάτι του προγράμματος είναι πρωτότυπο και παίζεται για πρώτη φορά στην πόλη των Τρικάλων. Επιπλέον, ο κ. Αβατάγγελος έπαιξε το Βαλς «Ληθαίος», το οποίο ήταν δική του σύνθεση, και εντυπωσίασε το κοινό, που το χαρακτήρισε «έκτακτο» και «θαυμάσιο» από πλευράς σύνθεσης και εκτέλεσης. Συμπεραίνουμε, λοιπόν, πως το φιλόμουσο κοινό της πόλης των Τρικάλων είχε έντονη την κριτική σκέψη, ενώ οι μουσικές επιλογές ήταν ποικίλες και αρκετά επηρεασμένες από τον Δυτικό κόσμο και μουσική.

Συμπερασματικά, η Μαντολινάτα, από την στιγμή της ίδρυσής της έκανε αισθητή την παρουσία της στην πόλη των Τρικάλων με τον διδακτικό, ψυχαγωγικό και κοινωνικό χαρακτήρα της, όπως επίσης με τις εκδηλώσεις που συχνά πραγματοποιούσε το ίδιο ή συμμετείχε, ενώ ήταν ιδιαίτερα αγαπητό στην καλή κοινωνία της πόλης.

2.2 ΦΙΛΑΡΜΟΝΙΚΗ

Το σωματείο της Φιλαρμονικής διαθέτει μακρά ιστορία, έχοντας στο ενεργητικό της πλήθος εκδηλώσεων και συναυλιών και έχοντας παρουσιάσει ένα πλούσιο έργο στην πόλη των Τρικάλων. Η πορεία της ήταν σπουδαία, παρά τα εσωτερικά προβλήματα που υπήρχαν ανά περιόδους, τα οποία δυσκόλευαν το έργο της, όπως επίσης το γεγονός ότι αρκετές ήταν φορές που βρισκόταν στα όρια διάλυσης. Το σωματείο είχε πάψει να υπάρχει στην πόλη των Τρικάλων για ένα χρονικό διάστημα, ενώ μετά από κάποια χρόνια ανασυστάθηκε, αφού θεωρούνταν απαραίτητο για τον τόπο και την κοινωνία του, καθώς συμμετείχε σε όλες τις εκφάνσεις της ζωής της πόλης. Μία από τις σημαντικές στιγμές στη ζωή της Φιλαρμονικής, αλλά και ολόκληρης της πόλης, ήταν η πλημμύρα του ποταμού Ληθαίου το 1907, η οποία κόστισε αρκετές ζωές, ενώ το κτίριο που στεγαζόταν το σωματείο πλήγηκε, με αποτέλεσμα να χαθούν και να καταστραφούν μουσικά όργανα. Στόχος της Φιλαρμονικής ήταν η διάδοση της μουσικής σε όλες τις κοινωνικές τάξεις, καθώς και η πνευματική καλλιέργεια του ανθρώπου. Βέβαια, σύμφωνα με αυτά που προκύπτουν από τα άρθρα της εφημερίδας που μελετήθηκε, κύριοι συμμετέχοντες στο σωματείο ήταν όσοι ανήκαν στα υψηλότερα κοινωνικά στρώματα¹⁰¹. Τέλος, η Φιλαρμονική είχε σπουδαίους αρχιμουσικούς κατά την διάρκεια ζωής της, οι οποίοι άφησαν σημαντικό έργο στο πέρασμά τους και στην ιστορία της.

2.2.1 Θεσμικό πλαίσιο

Σύμφωνα με στοιχεία που προκύπτουν από τα άρθρα της εφημερίδας «Αναγέννησις» που μελετήθηκε, η Φιλαρμονική υπήρχε ήδη πριν το 1902. Όπως αναφέρεται σε πηγές, η πρώτη Φιλαρμονική Τρικάλων συστάθηκε περίπου το 1886, το πιο πιθανό σε άτυπη μορφή, χωρίς να γνωστοποιείται το όνομα του αρχιμουσικού της περιόδου εκείνης¹⁰². Αυτό επιβεβαιώνεται και από το γεγονός ότι στον προϋπολογισμό του Δήμου, το 1900, είχε ψηφιστεί ένα μικρό ποσό για δημοτικά έργα, μέσα στα οποία εντασσόταν και η κατασκευή εξέδρας στην πλατεία της πόλης,

¹⁰¹Βλ. φύλλο «Αναγέννησις» 11/08/1907, 20/10/1907, 22/02/1903, 09/02/1908, 16/02/1908.

¹⁰²Κατσόγιαννος Νεκτάριος, *Τωρινά και περασμένα και τα παλιά στέκια των Τρικάλων*, τόμος Α', Πολιτιστικός Οργανισμός Δήμου Τρικκαίων, Τρίκαλα, 1998, σελ. 133.

με σκοπό να παίζει μουσική η Φιλαρμονική¹⁰³. Το σωματείο αυτό διοικούνταν από Διοικητικό Συμβούλιο, στο οποίο υπήρχε πρόεδρος, ταμίας, μέλη και έφορος ορχήστρας. Το συμβούλιο έκανε συχνά συνελεύσεις, για οικονομικά θέματα, αρχαιρεσίες, αλλά και γενικότερα θέματα που αφορούσαν το σωματείο. Ωστόσο, αρκετές ήταν οι φορές που έπαιρναν αναβολή, καθώς δεν υπήρχε απαρτία¹⁰⁴.

Η πρώτη αναφορά της εφημερίδας στην Φιλαρμονική γενικότερα και σε θέματα διοικητικού χαρακτήρα του σωματείου ειδικότερα, έγινε τον Ιανουάριο του 1902, όπου ο Σ. Γεωργόπουλος, δημοτικός σύμβουλος, αρνήθηκε να συμμετάσχει στο συμβούλιο του σωματείου, παρά τις πιέσεις που δεχόταν από φίλους του, αφού ο ίδιος ήταν απογοητευμένος από γεγονότα που συνέβησαν στην Λέσχη της πόλης και αφορούσαν την συνάντηση με σκοπό την συγκρότηση της Φιλαρμονικής. Ο πρώτος πρόεδρος της Φιλαρμονικής που αναφέρεται, με βάση τα άρθρα της εφημερίδας που μελετήθηκαν, ήταν ο Κωνσταντίνος Χατζόπουλος, τον οποίο διαδέχτηκε ο Βλιτσάκης¹⁰⁵. Επιπλέον, ο πρώτος διευθυντής της Φιλαρμονικής και αρχιμουσικός της, που παρέμεινε μέχρι το 1903, ήταν ο μουσικός Γεώργεβιτς¹⁰⁶, ο οποίος ήταν πρόθυμος και εργατικός, αφού διετέλεσε σημαντικό έργο στο σωματείο, γνωρίζοντας την δύσκολη οικονομική κατάσταση που επικρατούσε, καθώς επίσης την ασυνέπεια όσον αφορά την καταβολή των συνδρομών και την δυσκολία, ή απροθυμία όπως χαρακτηρίζεται, υποστήριξης και συνδρομής με την προσθήκη νέων πόρων. Στην συνέχεια ακολούθησαν οι αρχιμουσικοί Αθανάσιος Ζαχαρόπουλος και ο Γ. Παναγόπουλος¹⁰⁷ την περίοδο από το 1905 ως το 1912, ενώ από το 1914 ορίστηκε αρχιμουσικός ο Αλέξανδρος Λαλάκος. Σημαντικός παράγοντας στην οικονομική ενίσχυση του σωματείου ήταν ο τότε Δήμαρχος της πόλης Κανούτας, κατά την διάρκεια της θητείας του οποίου η Φιλαρμονική ενισχύθηκε με την δημιουργία στολών των μουσικών της, όπως επίσης και με μουσικά όργανα¹⁰⁸.

Η οικονομική κατάσταση της Φιλαρμονικής εξαρτιόταν κυρίως από τις συνδρομές των μελών της, όπως επίσης από χρήματα του προϋπολογισμού του

¹⁰³Κλιάφα Μαρούλα, *Από τον Σεΐφουλάχ ως τον Τσιτσάνη*, Κέδρος, Αθήνα, τόμος Α', 1996, σελ. 197.

¹⁰⁴Βλ. φύλλο «Αναγέννησις» 01/06/1902, 08/06/1902, 28/11/1903, 13/12/1903, 02/02/1908, 04/03/1910.

¹⁰⁵ Βλ. φύλλο «Αναγέννησις» 12/01/1902, 09/02/1902, 18/10/1903.

¹⁰⁶Βλ. φύλλο «Αναγέννησις» 06/07/1902.

¹⁰⁷Βλ. φύλλο «Αναγέννησις» 27/01/1907.

¹⁰⁸Κατσόγιαννος Νεκτάριος, *Τωρινά και περασμένα και τα παλιά στέκια των Τρικάλων*, τόμος Α', Πολιτιστικός Οργανισμός Δήμου Τρικκαίων, Τρίκαλα, 1998, σελ. 133.

Δήμου Τρικκαίων και από τις συναυλίες ή χορούς που πραγματοποιούσε και είχε οριστεί ορισμένο ποσό για την είσοδο, ενώ υπήρξαν και άτομα, κυρίως από τον πολιτικό χώρο, οι οποίοι προσέφεραν στο σωματείο κάποιο χρηματικό ποσό. Ακόμη, οι μαθητές της Φιλαρμονικής λάμβαναν αμοιβή κάθε φορά που η Φιλαρμονική ζητούνταν να παίξει. Ωστόσο, υπήρξαν φορές που είχε δημιουργηθεί ένταση μεταξύ των μαθητών και του Διοικητικού Συμβουλίου, λόγω καθυστέρησης της πληρωμής τους¹⁰⁹. Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι είχε ψηφιστεί στον προϋπολογισμό του Δήμου σημαντικό ποσό για την περίοδο τότε, το οποίο ανερχόταν στις 3.500 δραχμές το 1902 και στις 3.000 το 1907¹¹⁰, γεγονός που φανερώνει πόσο σημαντικό θεωρούνταν για την πόλη το σωματείο της Φιλαρμονικής.

Ωστόσο, παρά τα γεγονότα ότι η Φιλαρμονική θεωρούνταν απαραίτητο στοιχείο στην κοινωνία των Τρικάλων και η έλλειψή της θα ήταν πλήγμα, συνέβησαν διάφορες καταστάσεις που οδήγησαν στην διάλυσή της. Την περίοδο του 1910 και 1911, ενώ είχε ψηφιστεί ο προϋπολογισμός του Δήμου και είχαν πραγματοποιηθεί συναντήσεις με τον Δήμαρχο της πόλης ώστε να καταβληθεί το ποσό της συνδρομής που αντιστοιχούσε στο μουσικό σωματείο, οι μαθητές της Φιλαρμονικής είχαν μείνει απλήρωτοι για περίπου τέσσερις μήνες, με αποτέλεσμα η Φιλαρμονική να μην δώσει το παρόν και να μην συνοδεύσει στην κατάδυση του σταυρού και οι μαθητές να αρνούνται να συνεχίσουν τα μαθήματα, οδεύοντας το σωματείο προς την διάλυση, πράγμα που επαληθεύτηκε στην συνέχεια του 1911. Ας σημειωθεί ότι την ίδια χρονιά είχε στολιστεί Χριστουγεννιάτικο δέντρο για την ενίσχυσή του, χωρίς ιδιαίτερη επιτυχία, όπως συνέβαινε με εκδηλώσεις τις προηγούμενες χρονιές¹¹¹. Ορισμένα γεγονότα αποτελούν ενδιαφέροντα όσον αφορά την εξέλιξη του σωματείου. Αρχικά γνωστοποιήθηκε σε φύλλο της εφημερίδας «Αναγέννησις» το 1912 η πώληση του κτιρίου στο οποίο στεγαζόταν η Φιλαρμονική, σε συμφέρουσα όπως αναγραφόταν τιμή, ενώ ακολούθησε μετά από δικαστική απόφαση η κατάσχεση των μουσικών οργάνων, καθότι έπρεπε να λάβει την αμοιβή του ο τέως Διευθυντής της κ. Αθανάσιος Ζαχαρόπουλος. Επιπλέον, στις εκδηλώσεις που πραγματοποιήθηκαν την ίδια χρονιά στα Τρίκαλα για τα Ελευθέρια της πόλης, όπου είχε παρευρεθεί και ο Βασιλιάς, η

¹⁰⁹Βλ. φύλλο «Αναγέννησις» 22/09/1909, 16/08/1908.

¹¹⁰Βλ. φύλλο «Αναγέννησις» 14/12/1902, 10/11/1907.

¹¹¹Βλ. φύλλο «Αναγέννησις» 28/09/1910, 29/09/1910, 28/12/1910, 04/02/1911, 07/02/1911, 06/01/1912, 25/03/1912.

Φιλαρμονική απουσίαζε, καθότι είχε ήδη διαλυθεί, και τις αρμοδιότητές της είχε αναλάβει η στρατιωτική μουσική της Λάρισας¹¹². Σημαντικό στοιχείο είναι ότι πριν από την διάλυση της Φιλαρμονικής, είχε προηγηθεί και η διάλυση της Μαντολινάτας¹¹³, έχοντας ως αποτέλεσμα την απουσία μουσικής από την πόλη. Μέσα από αυτές τις γνωστοποιήσεις αποδεικνύεται ότι η διάλυση του μουσικού σωματείου ήταν πλέον οριστική, τουλάχιστον μέχρι την ανασύστασή της. Σύμφωνα με τις πληροφορίες που συλλέχθηκαν γενικότερα παρατηρείται ότι ανέκαθεν η Φιλαρμονική αντιμετώπιζε οικονομικά προβλήματα, είτε λόγω καθυστέρησης υποβολής των συνδρομών είτε του προϋπολογισμού, ενώ στην διάλυσή της συνέβαλαν και τα εσωτερικά της προβλήματα¹¹⁴.

Αναφορά της Φιλαρμονικής, μετά την διάλυσή της, έγινε το 1916, όπου γίνεται αντιληπτή η ανασύστασή της, αφού συμμετέχει και πάλι ενεργά σε δραστηριότητες του τόπου, και συγκεκριμένα σε δεντροφύτευση που έλαβε χώρα στον Προφήτη Ηλία. Ακόμη, έναν χρόνο αργότερα γνωστοποιείται η δημιουργία τμήματος Μαντολινάτας με μουσικοδιδάσκαλο τον κ. Λαλάκο, ο οποίος ήταν διπλωματούχος του Ωδείου Αθηνών, ενώ την ίδια χρονιά πραγματοποιούνταν συναυλίες στην κεντρική πλατεία¹¹⁵.

Η πλημμύρα του ποταμού Ληθαίου το 1907, όπως αναφέρθηκε παραπάνω, είχε ως αποτέλεσμα να χαθούν αρκετά μουσικά όργανα της Φιλαρμονικής. Ορισμένα από αυτά, όσα βρέθηκαν, επισκευάστηκαν αποκτώντας την αρχική τους τελειότητα, ενώ στην συνέχεια το σωματείο παρήγγειλε καινούρια από την Ευρώπη. Σχετικά με τα προβλήματα που δημιούργησε η πλημμύρα στο σωματείο, η «Αναγέννησις» υποστήριξε πως το Διοικητικό Συμβούλιο του σωματείου θα έπρεπε να ανακαλέσει τον μουσικοδιδάσκαλό της κ. Παναγόπουλο, δίνοντάς του τα βιβλία που χρειάζεται, με σκοπό να ανασυσταθεί το σωματείο. Τελικά, το συμβούλιο αποφάσισε να μετακαλέσει τον αρχιμουσικό Αθανάσιο Ζαχαρόπουλο από την Λαμία¹¹⁶. Μέσα από αυτές τις ενέργειες φαίνεται πως το Διοικητικό Συμβούλιο του σωματείου έκανε κάθε δυνατή προσπάθεια ανασύστασης, με σκοπό να συνεχιστεί η λειτουργία και το έργο

¹¹² Βλ. φύλλο «Αναγέννησις» 01/06/1912, 10/06/1912, 13/06/1912, 08/07/1912.

¹¹³ Κλιάφα Μαρούλα, *Μια σερενάτα στο Ληθαίο*, Κέδρος, Αθήνα, 2003, σελ. 33.

¹¹⁴ Βλ. φύλλο «Αναγέννησις» 23/04/1910.

¹¹⁵ Βλ. φύλλο «Αναγέννησις» 09/02/1916, 29/01/1917, 05/02/1917.

¹¹⁶ Βλ. φύλλο «Αναγέννησις» 11/08/1907, 20/10/1907, 08/12/1907.

της Φιλαρμονικής, ώστε να μην στερηθεί η πόλη την μουσική, η οποία αποτελούσε σημαντικό μέρος της.

Το 1910, είχε δημιουργηθεί παρεξήγηση μεταξύ της Φιλαρμονικής και του Γυμναστικού Συλλόγου, που αφορούσε την διοργάνωση της κοινής τους Λαχειοφόρου Αγοράς. Το θέμα είχε λάβει μεγάλες διαστάσεις, δημοσιεύοντας επιστολές σε τοπικές εφημερίδες¹¹⁷. Εν τω μεταξύ, για την αποφυγή παρεξηγήσεων και για την καλύτερη λειτουργία των δύο συλλόγων, καθώς επίσης και για την διευκόλυνση των πολιτών, η εφημερίδα «Αναγέννησις» είχε προτείνει αρκετές φορές την συνένωσή τους, πρόταση η οποία πραγματοποιήθηκε λίγα χρόνια αργότερα.

Παρά την εξέλιξη της Φιλαρμονικής και το έργο της, εκτός των αντιζηλιών και των εσωτερικών προβλημάτων που υπήρχαν, λόγω γεγονότων που συνέβησαν στην χώρα, όπως ο Διχασμός, ο Α΄ Παγκόσμιος πόλεμος, το σωματείο διαλύθηκε, με αποτέλεσμα να μείνει η πόλη των Τρικάλων ένα αρκετά μεγάλο διάστημα δίχως μουσικό σωματείο και επομένως χαρακτήρα και μουσική εξέλιξη. Είναι σημαντικό να αναφερθεί ότι η «Αναγέννησις» ασχολούνταν ιδιαίτερα με το θέμα της Φιλαρμονικής, καθ' όλη την πορεία της, ακόμη κι όταν αυτή είχε διαλυθεί, ενώ ασκούσε κριτική εκφράζοντας την άποψή της στα θέματα που απασχολούσαν το σωματείο αυτό, στοχεύοντας στην αποφυγή δυσάρεστων για αυτό καταστάσεων και έχοντας ως γνώμονα το κοινό καλό. Αυτό που γίνεται αντιληπτό μέσα από τα άρθρα που μελετήθηκαν, είναι πως η εφημερίδα ήταν αντικειμενική, βοηθώντας με τον τρόπο αυτό να επιτυγχάνεται καλύτερη λειτουργία, όχι μόνο της Φιλαρμονικής, αλλά και των υπόλοιπων σωματείων και της πόλης.

2.2.2 Κοινωνικό πλαίσιο

Η Φιλαρμονική αποτελούσε σημαντικό σωματείο για την πόλη των Τρικάλων και την κοινωνία αυτής, αφού σε όλες σχεδόν τις εκδηλώσεις που λάμβαναν χώρα στον τόπο, συμμετείχε και πλαισίωνε μουσικά την όποια ενέργεια, δίνοντάς τους κύρος ή διοργάνωνε η ίδια εκδηλώσεις. Επιπλέον, εκτός από τον τομέα των εκδηλώσεων, είχε μορφωτικό χαρακτήρα, αφού είχε μαθητές, οι οποίοι διδάσκονταν μουσική¹¹⁸.

¹¹⁷Βλ. φύλλο «Αναγέννησις» 23/03/1910, 24/03/1910.

¹¹⁸Βλ. φύλλο «Αναγέννησις» 09/02/1908.

Πρώτη δημόσια εμφάνιση της Φιλαρμονικής στην πόλη ήταν την 25^η Μαρτίου 1902, όπου από νωρίς το πρωί έπαιζε μουσική στην πλατεία της πόλης και στους σημαντικότερους δρόμους της για να αναγγείλει την ημέρα αυτή, ενώ το βράδυ της ίδιας ημέρας στην παρέλαση με τις δάδες, σημειωτέον δεν πραγματοποιήθηκε παρέλαση το πρωί, η Φιλαρμονική έπαιζε εμβατήρια δίνοντας το σύνθημα για την έναρξή της¹¹⁹. Όλα τα δημόσια κτίρια, μεταξύ των οποίων τα σχολεία και οι στρατώνες, είχαν σημαιοστολιστεί και στολιστεί με μυρτιές και εικόνες με του ήρωες του 1821. Εκτός βέβαια από τα δημόσια κτίρια, είχαν στολιστεί και πολλά ιδιωτικά καταστήματα¹²⁰. Την εποχή που μελετάται συνηθιζόταν σε κάθε εθνική εορτή, εκτός από τον εκκλησιασμό το πρωί και την παρέλαση που ούτως ή άλλως πραγματοποιούνταν, να γίνεται λαμπαδηφορία το βράδυ, στην οποία συμμετείχαν φυσικά πολίτες, μαθητές από τα σχολεία της πόλης, πολιτικές αρχές, ο στρατός και η μπάντα του μαζί με την Φιλαρμονική. Μάλιστα, δεν αποτελούσε ασυνήθιστο γεγονός η παρουσία του Μουφτή της Οθωμανικής Κοινότητας Τρικάλων ή του τοποτηρητή της Ισραηλιτικής κοινότητας της πόλης. Με την παρουσία αυτών των ατόμων στις εθνικές γιορτές, φαίνεται ότι το κλίμα που επικρατούσε μεταξύ Ελλήνων, Τούρκων και Ισραηλιτών συνήθως δεν ήταν αρνητικό, αφού αν συνέβαινε κάτι τέτοιο δεν θα παρευρίσκονταν σε τέτοιου είδους εκδηλώσεις, χωρίς όμως να υπάρχουν επαρκή στοιχεία. Ωστόσο, έχει ενδιαφέρον το γεγονός ότι ο Μουφτής της Οθωμανικής κοινότητας ήταν παρόν σε εθνικές εκδηλώσεις των Ελλήνων, ο χαρακτήρας των οποίων ήταν εναντίον των Οθωμανών, ενώ σχετικά με τη σχέση Ισραηλιτών και χριστιανών, υπάρχουν στοιχεία τα οποία υποστηρίζουν πως υπήρχε φανατισμός και προκατάληψη μεταξύ τους¹²¹.

Επιπλέον, η Φιλαρμονική αναλάμβανε να συνοδεύει μουσικά τελετές ή δείπνα που πραγματοποιούνταν στην πόλη, όπως για παράδειγμα η άφιξη των Γάλλων που επισκέφθηκαν τα Μετέωρα ή η άφιξη του Διαδόχου στην πόλη των Τρικάλων, όπως επίσης το δείπνο που πραγματοποιήθηκε στο Τούρκικο Προξενείο¹²². Γενικότερα η Φιλαρμονική ήταν άμεσα συνδεδεμένη με οποιαδήποτε εκδήλωση και

¹¹⁹Βλ. φύλλο «Αναγέννησις» 16/03/1902, 30/03/1902.

¹²⁰Κλιάφα Μαρούλα, *Από τον Σειφουλάχ ως τον Τσιτσάνη*, Κέδρος, Αθήνα, τόμος Α', 1996, σελ. 216.

¹²¹Κλιάφα Μαρούλα, *Από τον Σειφουλάχ ως τον Τσιτσάνη*, Κέδρος, Αθήνα, τόμος Α', 1996, σελ. 280.

¹²²Βλ. φύλλο «Αναγέννησις» 30/03/1902, 04/05/1902, 22/02/1903, 12/04/1903, 27/09/1903, 26/03/1910, 09/07/1910.

δραστηριότητα πραγματοποιούνταν στα Τρίκαλα είτε είχε πολιτικό και κοινωνικό χαρακτήρα είτε θρησκευτικό, γεγονός που δηλώνεται από την συνοδεία για παράδειγμα του επιταφίου ή την παρουσία της σε γιορτές, πανηγύρια εκκλησιών και δοξολογίες, όπως επίσης την παρουσία της σε εκδηλώσεις και δεξιώσεις, όπως προαναφέρθηκε. Αυτό που προκύπτει, λοιπόν, είναι ότι το σωματείο αυτό κατείχε εξέχουσα θέση στην κοινωνία και τις δραστηριότητές της, ενώ ταυτόχρονα γίνεται φανερό το πόσο σημαντικός ήταν ο τομέας της μουσικής, αφού αφενός στόχευε στην διασκέδαση και αφετέρου προσέδιδε μια καλύτερη όψη στην κάθε κατάσταση ξεχωριστά.

Το σωματείο της Φιλαρμονικής διοργάνωνε συχνά λαχειοφόρους αγορές, είτε μόνη της είτε σε συνεργασία με τον Γυμναστικό Σύλλογο της πόλης, εσπερίδες, συναυλίες και χορούς, όπου συχνά συμμετείχαν άτομα από τα ανώτερα κοινωνικά στρώματα, κάνοντας σίγουρη την επιτυχία της εκδήλωσης, με σκοπό την οικονομική της ενίσχυση. Στις λαχειοφόρους αγορές συλλέγονταν αντικείμενα και κομψοτεχνήματα από οικογένειες της πόλης κυρίως. Υπήρξαν, ωστόσο, φορές που πραγματοποιήθηκαν υπέρ της θεατρικής παραστάσεις, ενώ συχνά συνόδευε μουσικά χορούς που πραγματοποιούνταν από άλλους συλλόγους ή ιδιώτες, όπως για παράδειγμα τον αποκριάτικο χορό στο καφενείο Κλειδωνά το 1903 και τον χορό υπέρ των απόρων της πόλης, όπως επίσης και για την ενίσχυση του Νοσοκομείου της πόλης¹²³. Ακόμη, έδινε συναυλίες σε πλατείες της πόλης, όπως στην κεντρική πλατεία και στην πλατεία του Σιδηροδρομικού Σταθμού¹²⁴, έτσι ώστε να γίνεται γνωστή η παρουσία της και το έργο που παράγει και ταυτόχρονα να είναι σε θέση να παρακολουθήσουν όλοι οι πολίτες, χωρίς να γίνονται εξαιρέσεις και διαχωρισμοί, αφού αποτελούσε δικαίωμα όλων να συμμετέχουν στην μόρφωση και την διασκέδαση. Σχετικά με την ενέργεια αυτή της Φιλαρμονικής, πριν ακόμη αυτή πραγματοποιηθεί, η «Αναγέννησις» είχε ασκήσει κριτική, με αφορμή την παρουσία της σε καφενεία, υποστηρίζοντας πως δεν θα έπρεπε να παίζει σε αυτούς τους

¹²³Βλ. φύλλο «Αναγέννησις» 31/08/1902, 07/09/1902, 08/02/1903, 13/02/1903, 22/02/1903, 10/03/1907, 19/04/1907, 28/04/1907, 09/02/1908, 01/02/1910.

¹²⁴Τις απόκριες του 1903, στην συναυλία που δόθηκε στην πλατεία Σιδηροδρομικού Σταθμού, εκτός από τις ελληνικές συνθέσεις που υπήρχαν στο ρεπερτόριο της Φιλαρμονικής, παίχτηκαν και κομμάτια από το ξένο ρεπερτόριο, όπως «Ο κουρέας της Σεβίλλης», το οποίο απ' ότι φαίνεται ήταν ιδιαίτερα γνωστό και αγαπητό στο φιλόμουσο κοινό. Κλιάφα Μαρούλα, *Από τον Σεΐφουλάχ ως τον Τσιτσάνη*, Κέδρος, Αθήνα, τόμος Α', 1996, σελ. 229, 230.

χώρους διασκεδάζοντας τους θαμώνες τους, αλλά σε δημόσιους χώρους, όντας λαϊκή, διασκεδάζοντας τους περαστικούς και τους ανθρώπους της εργατικής τάξης. Παρατηρείται, λοιπόν, πως η εφημερίδα ήταν αντικειμενική, υποστηρίζοντας όχι μόνο την αστική κοινωνία της πόλης, αλλά και τις κατώτερες τάξεις, ενώ δεν δίσταζε να εκφράσει την άποψή της σε θέματα με τα οποία ήταν αντίθετη, στοχεύοντας στην βελτίωση των καταστάσεων. Αξίζει να αναφερθεί το γεγονός ότι από τον Μάιο του 1908 η Φιλαρμονική έδινε συναυλίες δύο φορές την εβδομάδα, κάθε Κυριακή και Πέμπτη, δύο χρόνια αργότερα κάθε Τετάρτη απόγευμα, ενώ το 1920 κάθε Κυριακή, όπως αναφέρεται στα άρθρα της εφημερίδας που μελετήθηκαν. Αυτή η ενέργεια πραγματοποιήθηκε με απόφαση του Διοικητικού της Συμβουλίου, και σκοπός ήταν να ευχαριστεί τους πολίτες, δίνοντας την ευκαιρία σε όλους να διασκεδάσουν και να περάσουν εποικοδομητικά κάποιο χρόνο¹²⁵.

Ακόμη μία δραστηριότητα της Φιλαρμονικής ήταν ότι συνόδευσε αρκετές φορές μουσικά τις παραστάσεις θιάσων που είχαν επισκεφθεί την πόλη για παραστάσεις, είτε παίζοντας κατά την διάρκεια της παράστασης είτε στα διαλείμματα. Ωστόσο, αυτό δεν είχε πάντα θετική κατάληξη, αφού είχαν δημιουργηθεί παρεξηγήσεις μεταξύ τους, έχοντας ως αποτέλεσμα την διακοπή της συνεργασίας, και την Φιλαρμονική να παίζει σε ανταγωνιστικό χώρο για να εκδικηθεί τον θίασο που συνεργαζόταν, συμπεριφορά την οποία η εφημερίδα είχε χαρακτηρίσει «απρεπή». Αρνούμενη, λοιπόν, η εφημερίδα να δεχτεί το σωματείο ως ομάδα «πλανόδιων γύφτων»¹²⁶, καθ' ότι όπως είχε γραφτεί είχε παίξει «ούρμα άγουρα ότι της κατέβει», πρότεινε την συμμόρφωση των μαθητών, έτσι ώστε να επιτευχθεί η σωστή πορεία του¹²⁷. Η εφημερίδα, όπως προκύπτει, σχολίασε αρνητικά την ενέργεια αυτή του σωματείου, καθώς δεν ήταν αντιπροσωπευτική του, ενώ δεν είχε συνηθίσει να πράττει με τέτοιο τρόπο, ο οποίος δεν αρμόζει σε σωματείο που καλλιεργεί το πνεύμα και των χαρακτήρα των ανθρώπων.

¹²⁵Βλ. φύλλο «Αναγέννησις» 06/07/1902, 17/05/1908, 08/07/1910.

¹²⁶Οι γύφτοι είχαν ανέκαθεν ιδιαίτερη θέση στην λαϊκή μουσική και ήταν συνδεδεμένοι στην συνείδηση του ελληνικού λαού με τους επαγγελματίες μουσικούς, ενώ έχουν επηρεάσει την «εξέλιξη του οργανικού ύφους και την δομή της δημοτικής μελωδίας». Ήταν σύνηθες να χρησιμοποιείται η φράση «Ήρθαν οι γύφτοι» αντί «Ήρθαν τα όργανα». Ανωγειανάκης Φοίβος, *Ελληνικά λαϊκά μουσικά όργανα*, Μέλισσα, Αθήνα, 1991, σελ. 29.

¹²⁷Βλ. φύλλο «Αναγέννησις» 10/08/1902, 10/07/1910, 08/07/1910, 20/07/1910.

Λόγω του ότι η ύπαρξη της Φιλαρμονικής στην πόλη θεωρούνταν πολύ σημαντική, οι πολίτες φρόντιζαν να κάνουν οτιδήποτε περνούσε από το χέρι τους, ώστε να την ενισχύσουν οικονομικά και να είναι σε θέση να μπορεί να αντεπεξέλθει στις δυσκολίες που αντιμετώπιζε, όπως επίσης να δραστηριοποιείται με μεγαλύτερη άνεση. Έτσι, λοιπόν, είχαν πραγματοποιηθεί θεατρικές παραστάσεις, τα έσοδα των οποίων θα δίνονταν υπέρ των μαθητών της Φιλαρμονικής. Ενδεικτικά αναφέρεται η παράσταση στο κλειστό Γυμναστήριο της πόλης, όπου δόθηκε η θεατρική παράσταση από ερασιτέχνες «Πίστις, Ελπίς και Έλεος» υπέρ του σωματείου, στα διαλείμματα της οποίας η Φιλαρμονική έπαιζε μουσικά κομμάτια που είχε προετοιμάσει καιρό πριν, όπως επίσης και η παράσταση «Ερνάνης» του Β. Ουγκώ που πραγματοποιήθηκε στο καφενείο «Τα ωραία Τρίκαλα»¹²⁸.

Ένα σημαντικό ιστορικό, και όχι μόνο, γεγονός ήταν η άφιξη προσφύγων από την Μ. Ασία στην πόλη των Τρικάλων και η ενσωμάτωσή τους σε αυτή. Το 1907 θεμελιώθηκε στα Τρίκαλα ο οικισμός των προσφύγων από τα Βοδενά της Ανατολικής Ρωμυλίας, όπου παρευρέθηκαν όλες οι αρχές του τόπου, καθώς επίσης Υπουργός και βουλευτές, ο Νομάρχης Μαγνησίας και ο Μητροπολίτης. Στην τελετή αυτή έδωσε το παρόν, όπως ήταν φυσικό, και η Φιλαρμονική, η οποία έπαιξε τον εθνικό ύμνο¹²⁹.

Αυτό που προκύπτει είναι ότι η Φιλαρμονική είχε έντονη δραστηριότητα στην πόλη των Τρικάλων, συμμετέχοντας σε όλες τις εκδηλώσεις που λάμβαναν χώρα στον τόπο, είτε ήταν πρωτοβουλία δημόσιων φορέων, είτε ιδιωτική. Ταυτόχρονα, μέσα από την διδασκαλία της μουσικής, κατείχε σπουδαίο ρόλο στην παιδεία και την μόρφωση, αφού φρόντιζε να διαδώσει την μουσική, να καλλιεργήσει το πνεύμα και τον χαρακτήρα των μαθητών της, ενώ με τις συναυλίες που έδινε σε δημόσιους χώρους, έδινε την δυνατότητα να διασκεδάσουν και να λάβουν ποικίλα μουσικά ακούσματα, άτομα από όλες τις κοινωνικές τάξεις, πολλά από τα οποία δεν είχαν την οικονομική δυνατότητα να συμμετέχουν σε αυτήν, καθιστώντας την άξια εμπιστοσύνης.

¹²⁸ Βλ. φύλλο «Αναγέννησις» 31/08/1902, 27/09/1903.

¹²⁹ Βλ. φύλλο «Αναγέννησις» 06/10/1907.

2.2.3 Ρεπερτόριο

Οι συναυλίες που έδινε το σωματείο της Φιλαρμονικής ήταν πάντα επιτυχημένες με ποικίλο πρόγραμμα. Στους χορούς που πραγματοποιούνταν κάθε τόσο και ήταν υπεύθυνη για την διασκέδαση των παρευρισκομένων, εκτός από μουσικά κομμάτια, το πρόγραμμα συχνά περιλάμβανε απαγγελίες, μονωδίες, μονολόγους, απαγγελίες ποιημάτων κ.α.

Το ρεπερτόριο της ήταν, όπως είναι φυσικό, επηρεασμένο από την δυτική μουσική και βασισμένο σε αυτήν. Ωστόσο, εκτός από τα κλασικά κομμάτια, έπαιζε και αυτά που προέρχονταν από τον ελλαδικό χώρο και βασίζονταν στους χορούς της χώρας, όπως καλαματιανό, σύμφωνα με την αναφορά στα άρθρα, καθώς επίσης και συνθέσεις των αρχιμουσικών της, πολλές από τις οποίες στην συνέχεια εκλαϊκεύονταν και παίζονταν από όλους τους κανταδόρους¹³⁰.

Τα μουσικά κομμάτια που έπαιζε ήταν εμβατήρια, στους χορούς ήταν κυρίως κομμάτια ευρωπαϊκών χορών όπως βαλς, λανσιέδες, τετράχορους και πόλκα, χωρίς όμως να αποκλείονται και οι ελληνικές συνθέσεις, είτε των αρχιμουσικών της είτε άλλων συνθετών, κομμάτια ή χοροί¹³¹, όπως προαναφέρθηκε. Παρακάτω αναφέρονται ενδεικτικά ορισμένα μουσικά κομμάτια, όπως αναγράφονταν οι τίτλοι τους στα άρθρα της εφημερίδας, τα οποία εντάσσονταν στο ρεπερτόριο της μπάντας: Μονωδία Ατίλας (Βέρδη), Μονωδία Κουρέως της Σιβήλης (Ροσίνα), Μονωδία ΛουκριτίαΒοιργινία (Δονιτσέτη), Χορός Ισπανικός (Α. Καπμάσηζ), Μάρς, Χορός και μονωδία εκ του Τραβατόρε (Ι. Βέρδη), Δυωδία εκ της Περικόλ, Ποτ - πουρί εκ του Βοκακίου, Οι Βραζιλιάνοι, Συμφωνία εκ του Ναβουχοδονόσορος, Ποτ - πουρί εκ του Πιπιλέ, Μονωδία εκ της Λουκρητίας, Μονωδία εκ του Ατίλα, Ποτ - Πουρί εκ του κουρέως της Σιβίλλης, Μονωδία εκ του κουρέως της Σιβίλλης, Μονωδία εκ του Ναβουχοδονόσορος και Κάρμεν, Βασιλικός Θούριος.

¹³⁰Βλ. φύλλο «Αναγέννησις» 07/09/1908, 21/05/1910.

¹³¹Βλ. φύλλο «Αναγέννησις» 01/02/1910.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3: ΑΛΛΟΙ ΣΥΛΛΟΓΟΙ

3.1 ΓΥΜΝΑΣΤΙΚΟΣ ΣΥΛΛΟΓΟΣ

Ο Γυμναστικός Σύλλογος είναι ένας σύλλογος στην πόλη των Τρικάλων με μεγάλη ιστορία και έντονη δραστηριότητα, αφού έχει προσφέρει πολλά στην πόλη και τους κατοίκους της, τόσο όσον αφορά το πνεύμα του αθλητισμού και τις επιτυχίες - διακρίσεις στον χώρο αυτό, όσο και στον τομέα της μόρφωσης γενικότερα και της διασκέδασης. Ο σύλλογος λάμβανε μέρος σε αθλητικούς αγώνες και δραστηριότητες ή διοργάνωνε ο ίδιος, ενώ πραγματοποιούσε ποικίλες εκδηλώσεις¹³² είτε για την ενίσχυση των οικονομικών του είτε για κοινωνική προσφορά.

3.1.1 Θεσμικό πλαίσιο

Τα εγκαίνια του Συλλόγου πραγματοποιήθηκαν την Κυριακή της τελευταίας εβδομάδας του 1901, όπου υπήρχε η συμμετοχή όλων των σχολείων της πόλης, των αρρένων και τα δύο Παρθεναγωγεία. Εκεί οι μαθητές εκτέλεσαν διάφορες γυμναστικές ασκήσεις και οι μαθητές του Α΄ πλήρους σχολείου αρρένων έψαλαν τον Εθνικό Ύμνο, ενώ ο κόσμος που παρευρέθηκε στο σημαντικό αυτό κοινωνικό, και όχι μόνο, γεγονός της πόλης, αποχώρησε από την εκδήλωση ευχαριστημένος υπό το άκουσμα της μουσικής. Όπως φαίνεται από άρθρο της εφημερίδας, και όπως είναι φυσικό για ένα οργανωμένο σωματείο, ο Γυμναστικός Σύλλογος είχε Διοικητικό Συμβούλιο, με Πρόεδρο, το οποίο συμμετείχε ενεργά σε συγκεντρώσεις σωματείων των Τρικάλων, που είχαν να κάνουν με ποικίλα ζητήματα που αφορούσαν θέματα με την ζωή της πόλης¹³³. Φαίνεται λοιπόν, πως ενδιαφερόταν για την πόλη, όχι μόνο σε θέματα σχετικά με τον αθλητισμό, αλλά και γενικότερα με ζητήματα που αφορούσαν την καθημερινότητα των πολιτών.

¹³² Ο Γυμναστικός Σύλλογος, στην πορεία μετά την διάλυσή του, όταν δημιουργήθηκε ο Μουσικογυμναστικός Σύλλογος, έχοντας και καλλιτεχνική δραστηριότητα, εκτός των άλλων εκδηλώσεων που διοργάνωνε, υπήρχαν και θεατρικές παραστάσεις ή μουσικές συναυλίες συνοδευόμενες και με απαγγελίες. Βογιατζής Νικ. Φώτης, Το θέατρο του «Πανελληνίου» και η καλλιτεχνική κίνηση του Μουσικογυμναστικού Συλλόγου Τρικάλων (1914-1920), Το θέατρο στα Τρίκαλα (1881-1984), Συγκριτική θεατρική έρευνα στο χώρο της Δυτικής Θεσσαλίας, Τρικαλινά, τόμος 5ος, Τρίκαλα, 1985, σελ. 139.

¹³³ Βλ. φύλλο «Αναγέννησις» 01/01/1902, 18/01/1903.

3.1.2 Δραστηριότητες (αθλητικές, κοινωνικές)

Όπως προαναφέρθηκε, ο Γυμναστικός Σύλλογος διοργάνωνε αρκετές εκδηλώσεις, είτε για την οικονομική του ενίσχυση είτε για φιλανθρωπικό σκοπό για την στήριξη κοινωνικών ομάδων της πόλης, είτε για την διασκέδαση των Τρικαλινών, και φυσικά έπαιρνε μέρος σε αθλητικούς αγώνες ή διοργάνωνε ο ίδιος. Οι πρώτοι αγώνες που διοργάνωσε ο Σύλλογος πραγματοποιήθηκαν τον Ιούνιο του 1903 και διήρκησαν δύο ημέρες. Τους αγώνες αυτούς παρακολούθησε πλήθος κόσμου, ενώ συμμετείχε και η Φιλαρμονική η οποία με τις μουσικές επιλογές της διασκέδαζε τους παρευρισκομένους μέχρι την έναρξη των αγώνων, καθώς επίσης στην τελετή λήξης έπαιξε τον Εθνικό Ύμνο. Επιπλέον, ο Γυμναστικός Σύλλογος της πόλης πραγματοποιούσε συχνά χορούς, λαχειοφόρους αγορές, όπως επίσης διοργάνωνε εκδρομές σε κοντινές περιοχές γύρω από την πόλη. Ενδεικτικά, αναφέρεται η επιτυχημένη εκδρομή που πραγματοποιήθηκε στην θέση «Κεφαλόβρυσο» στο χωριό Ζαπτσαίοι ή αλλιώς Άγιοι Απόστολοι¹³⁴, κατά την οποία τελέστηκε δέηση στο εξωκκλήσι και στη συνέχεια οι εκδρομείς άναψαν φωτιές και έψησαν αρνί τραγουδώντας και χορεύοντας. Συμπεραίνουμε λοιπόν, πως σκοπός της εκδρομής αυτής ήταν, αφενός η διασκέδαση των συμμετεχόντων και αφετέρου η αίσθηση της κοινωνικοποίησης. Στην εκδρομή αυτή συμμετείχε για ακόμη μία φορά η Φιλαρμονική, η οποία τους συνόδευσε στην επιστροφή μέχρι το Γυμναστήριο της πόλης¹³⁵. Παρατηρείται, επομένως, πως υπήρχε μια γενικότερη συνεργασία μεταξύ του Γυμναστικού Συλλόγου και της Φιλαρμονικής, ενώ ο ίδιος ήταν ιδιαίτερα ενεργός και φρόντιζε οι δραστηριότητές του να έχουν ενδιαφέρον για τους συμμετέχοντες και να υπάρχει ευχάριστο κλίμα μεταξύ τους, ώστε να διασκεδάζουν και να αποστασιοποιούνται από την καθημερινότητα.

Το 1907, όπως συνέβαινε και επόμενες χρονιές¹³⁶, ο Γυμναστικός διοργάνωσε λαχειοφόρο αγορά για την ενίσχυσή του, αφού όδευε προς διάλυση εξ αιτίας των άσχημων οικονομικών του. Ο σύλλογος υποστήριξε πως οι πολίτες θα πρέπει να λάβουν υπ' όψιν τους το γεγονός ότι το συγκεκριμένο σωματείο συμβάλει στην

¹³⁴ Πρόκειται για έναν από τους παλαιότερους οικισμούς των Τρικάλων, όχι βέβαια από τους βυζαντινούς χρόνους, αλλά από την Τουρκοκρατία. Η περιοχή Κεφαλόβρυσο στο χωριό Ζαπτσαίοι πήρε το όνομά της, μαζί με μια πηγή που βρίσκεται εκεί, από μια παράδοση. Κατσόγιαννος Νεκτάριος, *Τα Τρίκαλα και οι συνοικισμοί τους*, Πολιτιστικός Οργανισμός Δήμου Τρικκαίων, Λάρισα, 1992.

¹³⁵ Βλ. φύλλο «Αναγέννησις» 23/05/1902.

¹³⁶ Βλ. φύλλο «Αναγέννησις» 16/03/1910.

σωματική διάπλαση, την ευεξία και την υγεία, ενώ παιδιά που ασχολούνται με τον αθλητισμό δεν έχουν κακές συναναστροφές. Ένας ακόμη λόγος που χρειάζονται την βοήθεια των πολιτών είναι διότι δεν είναι σε θέση να διοργανώνει χοροεσπερίδες και συναυλίες, όπως συμβαίνει με την Φιλαρμονική, ενώ το μεγαλύτερο μέρος των συνδρομών των πολιτών, όπως αναφέρεται στο συγκεκριμένο άρθρο, πηγαίνει σε άλλα σωματεία και στο Νοσοκομείο. Όσον αφορά την συγκεκριμένη λαχειοφόρο αγορά, πραγματοποιήθηκε από κοινού από τον Γυμναστικό Σύλλογο και την Φιλαρμονική, λόγω του ότι είχαν κανονιστεί για την ίδια χρονική περίοδο, ενώ ήταν αυτή που έδωσε ζωή στην πόλη τις ημέρες του Πάσχα, αφού οι κάτοικοι, λόγω της δύσκολης οικονομικής κατάστασης που επικρατούσε, δεν κυκλοφόρησαν ιδιαίτερα τις ημέρες του Πάσχα, με αποτέλεσμα να μην υπάρχει κινητικότητα στην πόλη. Για τον λόγο αυτό, η λαχειοφόρος αυτή δεν ανταποκρίθηκε στις αναμενόμενες προσδοκίες, όσον αφορά την επισκεψιμότητα και τα κέρδη¹³⁷. Αυτό που γίνεται αντιληπτό, λοιπόν, είναι πως ο Γυμναστικός Σύλλογος θεωρεί πως οι πολίτες των Τρικάλων δεν δίνουν ιδιαίτερη προσοχή σε αυτόν και στο έργο που παράγει, ενώ εκφράζει τη δυσαρέσκειά του σχετικά με το γεγονός ότι η ύπαρξή του βασίζεται αποκλειστικά στις συνδρομές των πολιτών, οι οποίες φαίνεται πως δίνονται αλλού και αυτές που δίνονται στον ίδιο δεν επαρκούν τις ανάγκες του. Δείχνει, κατά κάποιον τρόπο ενοχλημένος από την προτίμηση και την στάση των πολιτών απέναντί του και προσπαθεί μέσω αυτού του άρθρου που συνέταξε, να στηρίξει το έργο που παράγει και να πείσει τους πολίτες των Τρικάλων να βοηθήσουν όσο μπορεί ο καθένας τον σύλλογο αυτό. Η δυσανασχέτηση αυτή του Γυμναστικού, θα φανεί και στο μέλλον, αφού πέραν τα γενικότερης συνεργασίας, υπήρξαν στιγμές όπου το κλίμα μεταξύ Φιλαρμονικής και Γυμναστικού ήταν τεταμένο εξαιτίας ορισμένων γεγονότων. Τρία χρόνια αργότερα, το 1910, δημιουργήθηκε παρεξήγηση ανάμεσα στα δύο σωματεία, με αφορμή μια επιστολή του προέδρου της Φιλαρμονικής, σχετικά την αποχώρηση της από την Λαχειοφόρο αγορά που θα πραγματοποιούνταν από κοινού με τον Γυμναστικό Σύλλογο. Η διαμάχη αυτή των δύο σπουδαίων σωματείων της πόλης έλαβε μεγάλες διαστάσεις για τα δεδομένα της εποχής¹³⁸, ενώ η εφημερίδα «Αναγέννησις» σε άρθρο που γράφτηκε αποκλειστικά για το συμβάν αυτό, υποστήριξε εν ολίγοις πως στα

¹³⁷ Βλ. φύλλο «Αναγέννησις» 10/03/1907, 19/04/1907, 28/04/1907.

¹³⁸ Βλ. φύλλο «Αναγέννησις» 23/03/1910, 24/03/1910.

Τρίκαλα υπάρχει άμιλλα, η οποία βοηθά στην ύπαρξη και ανάπτυξη των σωματείων και την ανάπτυξη του τόπου, όπως επίσης η πραγματοποίηση εκδηλώσεων και έργων οφείλεται σε ιδιωτικές πρωτοβουλίες, και όχι στο κράτος, όπως θα ήταν το πρόβλημα, αφού σκοπός τους είναι να έχουν θετικά αποτελέσματα στους πολίτες όσον αφορά την σωματική τους υγεία, μέσω του Γυμναστικού συλλόγου, και της ψυχικής και πνευματικής τους υγείας, μέσω της Φιλαρμονικής. Για τον λόγο αυτό πρότεινε οι τρικαλινοί να υποστηρίξουν τις λαχειοφόρους αγορές των δύο αυτών σωματείων και τις ενέργειές τους, καθώς με τον τρόπο αυτό επιτυγχάνεται η ανάπτυξη του τόπου σε πολλούς τομείς όπως επίσης να παραμεριστούν τα όποια προβλήματα, να σταματήσει η διαμάχη μέσω των εφημερίδων και να υπάρξει μετριοπάθεια και πεποίθηση στους πολίτες, οι οποίοι τους στηρίζουν¹³⁹.

Σημαντικό γεγονός για την πόλη και τον αθλητικό τομέα ήταν η ίδρυση του σκοπευτηρίου το 1908. Για τον λόγο αυτό πραγματοποιήθηκε απογευματινή εκδήλωση από τον Γυμναστικό Σύλλογο, η οποία περιελάμβανε μουσικό πρόγραμμα με άτομα τα οποία αναφέρονται συχνά σε άρθρα της εφημερίδας ως συμμετέχοντες σε εκδηλώσεις που πραγματοποιούνται στα Τρίκαλα, και ανήκαν σε ευγενείς οικογένειες της πόλης. Στην εκδήλωση εγκαινίων του σκοπευτηρίου, λοιπόν, στο πρόγραμμα ήταν χορωδία των κ. κ. Δημοδιδασκάλων, τραγούδι με την δεσποινίδα Παπαστεφάνου, της οποίας η απαγγελία προς την ελευθερία ήταν θαυμάσια, κλειδοκύμβαλο με την δεσποινίδα Χρηστοδήμου, που ένα από τα κομμάτια που έπαιξε ήταν η "Καταιγίδα", ενώ ο κ. Ρουμής έπαιξε στον πλαγίαυλο "Τα θέλητρα της Κερκύρας". Χαρακτηριστικά είναι τα σχόλια της εφημερίδας, η οποία γράφει για τον τρόπο που έπαιξε πιάνο η δεσποινίδα Χρηστοδήμου¹⁴⁰ πως «τα πλήκτρα του κλειδοκυμβάλου υποχωρούσαν σχεδόν ακούσια από την απαλή επαφή των δαχτύλων

¹³⁹ Βλ. φύλλο «Αναγέννησις» 30/03/1910, 31/03/1910.

¹⁴⁰ Το όνομα Χρηστοδήμου ήταν ιδιαίτερα γνωστό στην κοινωνία των Τρικάλων, όσον αφορά την γενικότερη παρουσία και πιο συγκεκριμένα στην γνώση μουσικής. Σε θεατρική παράσταση που είχε πραγματοποιηθεί τον Ιούνιο του 1909, ορισμένες κυρίες και κύριοι, μεταξύ των οποίων ο γιατρός Φ. Χρηστοδήμος, είχαν συνοδεύσει με κλειδοκύμβαλο, βιολί και μαντολίνο ορισμένα μουσικά κομμάτια. Βογιατζής Νικ. Φώτης, Το θέατρο του «Πανελληνίου» και η καλλιτεχνική κίνηση του Μουσικογυμναστικού Συλλόγου Τρικάλων (1914-1920), Το θέατρο στα Τρίκαλα (1881-1984), Συγκριτική θεατρική έρευνα στο χώρο της Δυτικής Θεσσαλίας, Τρικαλινά, τόμος 5ος, Τρίκαλα, 1985, σελ. 137. Μια ακόμη πληροφορία σχετικά με το όνομα Χρηστοδήμου ή Χρηστοδήμου, καθότι συναντάται και με τους δύο τρόπους γραφής, είναι ότι ο Φ. Χρηστοδήμου ήταν ιδιαίτερα πρωτοπόρος, και αυτό φάνηκε και την περίοδο επιθυμίας δημιουργίας ωδείου στην πόλη, αφού ο ίδιος έπαιζε βιολί. Κατσόγιαννος Νεκτάριος, *Τωρινά και περασμένα και τα παλιά στέκια των Τρικάλων*, τόμος Α', Πολιτιστικός Οργανισμός Δήμου Τρικκαίων, Τρίκαλα, 1998, σελ. 137.

της, που έκαναν πιο αισθητούς τους εναρμόνιους και γλυκύτατους ήχους των συνθέσεων του Weber», ενώ για τον κ. Ρουμή πως έπαιξε πλαγίαυλο «με τρόπο που προκαλούσε γλυκιά μέθη». Από τα σχόλια φαίνεται πως ο αρθρογράφος, έστω και σε μικρό βαθμό, είχε μουσική παιδεία, αφού έδωσε ιδιαίτερη βαρύτητα στο συναίσθημα που προκαλούσε ο τρόπος παιζίματος του καθενός, καθώς επίσης έκανε αναφορά σε αρμονία και σε γνωστό συνθέτη κλασικής μουσικής.

Τον επιτυχημένο χορό του συλλόγου που πραγματοποιήθηκε τον Φεβρουάριο του 1910, ανέλαβαν να διοργανώσουν ορισμένες κυρίες της πόλης, οι οποίες ανήκαν στην αστική τάξη των Τρικάλων. Για την καλύτερη διοργάνωση της εκδήλωσης, αποφασίστηκε να γίνει κλήρος, με σκοπό να εκλεγεί ενδεκαμελής επιτροπή που θα φρόντιζε για την ρύθμιση και τον διακανονισμό του χορού, σε συγκέντρωση 100 περίπου γυναικών που πραγματοποιήθηκε στο σπίτι του Διευθυντή του υποκαταστήματος της Εθνικής Τράπεζας. Αφού έγινε ορισμός των υπευθύνων γυναικών, το Διοικητικό Συμβούλιο του συλλόγου συνεδρίασε, έτσι ώστε να παρθούν αποφάσεις σχετικά με την εκδήλωση αυτή, ενώ γενικότερα στο διάστημα προετοιμασίας γινόντουσαν συνεδριάσεις, ώστε να υπάρξει το καλύτερο δυνατό αποτέλεσμα. Στο πρόγραμμα του χορού υπήρχαν φυσικά καλοί χορευτές και μουσική, της οποίας αρχιμουσικός ήταν ο κ. Ζαχαρόπουλος¹⁴¹. Αξίζει να σημειωθεί πως όταν πραγματοποιούνταν χορός στην πόλη, η εφημερίδα συνήθως αφιέρωνε αρκετό χώρο στις σελίδες της για να περιγράψει την βραδιά, από τον στολισμό της αίθουσας και τις ενδυμασίες των κυριών μέχρι την συμπεριφορά των οικοδεσποτών και των παρευρισκομένων και τους χορούς που χορεύτηκαν. Πολλές φορές μάλιστα για το ντύσιμο των κυριών της πόλης γραφόταν ξεχωριστό αναλυτικό άρθρο. Έτσι, λοιπόν, την βραδιά εκείνη, πράγμα σύνηθες για την εποχή¹⁴², χορεύτηκαν αρκετά είδη χορών, όπως λανσιέδες, βαλς, πόλκα, τετράχοροι, σοτίς και τσάμικος, ενώ στην αρχή της εκδήλωσης, καθώς επίσης και στο τέλος, χορεύτηκε ο «ελληνικός χορός». Ωστόσο, πληροφορίες σχετικά με αυτόν δεν δίνονται.

Παρατηρείται, λοιπόν, πως ο Γυμναστικός Σύλλογος δεν αρκούσαν μονάχα στις γυμναστικές επιδείξεις, δραστηριότητες ή αγώνες, αλλά είχε και έντονη πολιτιστική δράση μέσω των εκδηλώσεων που πραγματοποιούσε, ενώ έδινε ιδιαίτερη

¹⁴¹ Βλ. φύλλο «Αναγέννησις» 23/02/1910, 25/02/1910, 27/02/1910, 28/02/1910.

¹⁴² Βλ. φύλλο «Αναγέννησις» 29/01/1912.

σημασία και βαρύτητα στην μουσική, έτσι ώστε οι παρευρισκόμενοι να διασκεδάζουν και να υπάρχει ευχάριστο, ενδιαφέρον και ιδιαίτερο κλίμα στις εκδηλώσεις αυτές. Μια ακόμη παρατήρηση, η οποία είναι γενικότερη και δεν αφορά μόνο τις εκδηλώσεις του συλλόγου, είναι ότι η μουσική που κυριαρχούσε ήταν η δυτική και όχι η ελληνική. Βέβαια, συνήθως στους χορούς που πραγματοποιούνταν, χορεύονταν και κάποιοι ελληνικοί χοροί, όπως αναφέρθηκαν, αλλά κατά κόρον επικρατούσε το δυτικό στοιχείο πολιτισμού. Αυτό συνέβαινε επειδή ο κόσμος ήθελε να αποβάλλει καθετί που θύμιζε τα χρόνια της σκλαβιάς, ενώ ταυτόχρονα, η αστική τάξη θεωρούσε πως η δυτική μουσική προσδίδει κύρος και γίνεται διαχωρισμός από τις υπόλοιπες κοινωνικές ομάδες.

Όσον αφορά την συμμετοχή των αθλητών του συλλόγου σε αγώνες, αυτή ήταν αξιοσημείωτη και πολύ σημαντική, αφού αρκετές ήταν οι φορές που οι αθλητές του συλλόγου είχαν αποσπάσει βραβεία, σημειώνοντας μεγάλη επιτυχία. Έτσι, τον Απρίλιο του 1908 επέστρεψαν από τους Πανθεσσαλικούς αγώνες στον Βόλο οι συμμετέχοντες του συλλόγου, για τους οποίους είχε πραγματοποιηθεί ενθουσιώδης υποδοχή στον σιδηροδρομικό σταθμό της πόλης με την συνοδεία μουσικής¹⁴³. Επιπλέον, τον Σεπτέμβρη του ίδιου έτους είχαν φτάσει στην πόλη αθλητές από την Αθήνα, τον Βόλο και την Λάρισα, οι οποίοι δέχτηκαν θερμή υποδοχή, παρουσία πολιτών και συνοδείας της Φιλαρμονικής, ενώ δόθηκε γεύμα στην Λέσχη, όπου παρευρέθηκαν τα άτομα της Οργανωτικής Επιτροπής των αγώνων, το Συμβούλιο του Γυμναστικού Συλλόγου και φυσικά οι αθλητές¹⁴⁴. Για ακόμη μια φορά, λοιπόν, αποδεικνύεται ότι η μουσική βρισκόταν σε κάθε σημαντική στιγμή της πόλης, και όχι μόνο, ενώ σε γεγονότα όπως αυτό φαίνεται ότι ο κόσμος έδινε μεγάλη βαρύτητα, ένιωθε περήφανος και αναγνώριζε την κάθε προσπάθεια δείχνοντάς το με τον καλύτερο δυνατό τρόπο. Επιπλέον, το γεγονός ότι είχαν επισκεφθεί την πόλη άτομα από άλλες πόλεις της χώρας λόγω ενός σπουδαίου αθλητικού γεγονότος, φανερώνει πως τα Τρίκαλα θεωρούνταν πόλη εμπιστοσύνης σε θέματα διοργανώσεων, ενώ επιβεβαιώνεται η επικοινωνία με πόλεις που δεν ανήκαν στην Θεσσαλία και αποδεικνύεται πόσο ωφέλιμο ήταν το έργο των σιδηροδρόμων.

¹⁴³Βλ. φύλλο «Αναγέννησις» 05/04/1908.

¹⁴⁴Βλ. φύλλο «Αναγέννησις» 07/09/1908.

Ο Γυμναστικός Σύλλογος, όπως αναφέρθηκε παραπάνω, διοργάνωνε εκδηλώσεις για την ενίσχυσή του. Ωστόσο, λόγω του ότι τα έσοδα εξυπηρετούσαν συνήθως μόνο στην κάλυψη βασικών εξόδων στις συμμετοχές των αθλητών στους διάφορους αγώνες, υπήρξαν φορές που θέλησαν να ενισχύσουν τον σύλλογο και εξωτερικοί παράγοντες. Την πόλη των Τρικάλων, όπως είναι γνωστό, επισκέπτονταν θίασοι, οι οποίοι έδιναν παραστάσεις. Έτσι, ο θίασος «Απόλλων» που βρισκόταν στην πόλη τον Απρίλιο του 1919, εκτός των παραστάσεων που είχε πραγματοποιήσει για το κοινό της πόλης, έδωσε μια παράσταση με το φιλοσοφικό έργο «Δικαίωμα ο έρωτας;» του Μαξ Νορδάου, τα έσοδα της οποίας διατέθηκαν για την ενίσχυση του Γυμναστικού Συλλόγου Τρικάλων¹⁴⁵.

3.1.3 Δημιουργία Μουσικογυμναστικού Συλλόγου

Το διάστημα από το 1912 ως το 1917 δεν υπάρχουν αναφορές σχετικά με τον Γυμναστικό Σύλλογο, αφού δεν βρέθηκαν εφημερίδες από το 1912 ως το 1916, ενώ ήδη στα χρόνια 1911 με 1914 ο Γυμναστικός Σύλλογος, όπως και η Φιλαρμονική, κινούνταν στα όρια φθοράς και αφθαρσίας. Έτσι τον Απρίλιο του 1914 ιδρύθηκε ο Μουσικογυμναστικός Σύλλογος Τρικάλων, με πρόεδρο τον κ. Δ. Νακόπουλο και γραμματέα τον κ. Αλ. Κουσκολέκα¹⁴⁶. Αξίζει ωστόσο να αναφερθεί πως η εφημερίδα «Αναγέννησις» μετά τα συμβάντα μεταξύ της Φιλαρμονικής και του Γυμναστικού Συλλόγου το 1910, είχε προτείνει την ένωση των δύο σωματείων, άποψη που υποστήριζαν και άλλα άτομα. Με τον τρόπο αυτό δεν θα υπήρχαν διαμάχες ανάμεσα στα Διοικητικά Συμβούλια, ούτε θα υπήρχε κίνδυνος διάλυσης λόγω οικονομικών δυσχερειών, όπως επίσης θα ήταν ευκολότερο για τους πολίτες να στηρίξουν τα σωματεία που θεωρούν σημαντικά και να προσφέρουν σε αυτά. Η πρώτη αναφορά στον Μουσικογυμναστικό Σύλλογο που συναντήθηκε στην εφημερίδα η οποία μελετήθηκε, ήταν τον Ιανουάριο του 1917, όπου αρχικά γνωστοποιήθηκε ότι πρόκειται να λειτουργήσει τμήμα Μαντολινάτας στον σύλλογο αυτό¹⁴⁷. Τα μουσικά όργανα που διδάσκονταν ήταν μαντολίνο, μάντολα, βιολί, κιθάρα και πλαγίαυλος,

¹⁴⁵Βλ. φύλλο «Αναγέννησις» 09/08/1908.

¹⁴⁶Βογιατζής Νικ. Φώτης, *Το θέατρο του «Πανελληνίου» και η καλλιτεχνική κίνηση του Μουσικογυμναστικού Συλλόγου Τρικάλων (1914 - 1920), Το θέατρο στα Τρίκαλα (1881 - 1984), Συγκριτική θεατρική έρευνα στο χώρο της Δυτικής Θεσσαλίας, Τρικαλινά, τόμος 5^{ος}, Τρίκαλα, 1985, σελ. 139.*

¹⁴⁷Βλ. φύλλο «Αναγέννησις» 07/03/1911, 08/01/1917.

ενώ οι μαθητές υπέβαλαν υπεύθυνη δήλωση, έτσι ώστε κάθε φορά που ο σύλλογος χρειαζόταν την Μαντολινάτα, να μην υπήρχαν αντιρρήσεις. Αξιοσημείωτη είναι η ιδιαίτερη μεταχείριση των κοριτσιών όσον αφορά τον τρόπο μαθήματος, αφού πραγματοποιούνταν σε ξεχωριστό χώρο κατά την διάρκεια της ημέρας, και τα φθηνότερα δίδακτρα συγκριτικά με τα αγόρια. Επιπλέον, παρατηρείται για ακόμη μία φορά η προώθηση και υποστήριξη της δυτικής μουσικής στους φιλόμους της πόλης και στους ενδιαφερομένους για μουσικά μαθήματα, οι οποίοι ως γνωστόν ανήκαν στις ευγενείς οικογένειες.

Ο Μουσικογυμναστικός Σύλλογος συνέχιζε την δράση του και στον πολιτιστικό τομέα, ακολουθώντας την πορεία της Φιλαρμονικής, με την διοργάνωση επιτυχημένων χοροεσπερίδων και μουσικών ετήσιων συναυλιών σε συνδυασμό με απαγγελίες, τραγούδια κτλ., στις οποίες συμμετείχαν εκτός των γνωστών ατόμων της αστικής τάξης, και ερασιτέχνες. Οι δύο πρώτες εκδηλώσεις του σωματείου, από το 1916 ως το 1918, πραγματοποιήθηκαν στο καφενείο Κλειδωνά - Ελευθεριάδου, και οι υπόλοιπες στο «Πανελλήνιον», του οποίου τα εγκαίνια έγιναν τον Οκτώβριο του 1916¹⁴⁸.

Όπως συνέβαινε με τα περισσότερα σωματεία, υπήρχαν εντάξεις και διαφωνίες που οδηγούσαν στα όρια διάλυσης ορισμένες φορές. Τον Σεπτέμβριο του 1919 ένα άρθρο κάνει λόγο για την ανασυγκρότηση συμβουλίου του Μουσικογυμναστικού Συλλόγου, χωρίς όμως να υπάρχουν περαιτέρω στοιχεία, καθώς το ψηφιοποιημένο κείμενο είναι δυσδιάκριτο¹⁴⁹. Πιθανόν να υπήρχε ένταση και διαμάχη μεταξύ μελών του Διοικητικού Συμβουλίου του συλλόγου ή γεγονότα που σχετίζονταν με προσωπικά συμφέροντα, με αποτέλεσμα να αποτελούν τροχοπέδη στην ανάπτυξη του σωματείου.

Ακόμη, συνεχίστηκαν και οι ενέργειες προς ενίσχυση του συλλόγου από πρωτοβουλίες ατόμων ή ομάδων εκτός του συλλόγου. Μια τέτοια ενέργεια ήταν αυτή των μαθητριών του Αστικού Σχολείου Τρικάλων, οι οποίες διοργάνωσαν καλλιτεχνική

¹⁴⁸ Το θέατρο στο «Πανελλήνιον» ήταν σπουδαίας σημασίας. Στην αίθουσά του φιλοξένησε τους πιο γνωστούς ελληνικούς θιάσους, όπως αυτόν του Βεάκη, της Μαρίκας Κοτοπούλη, της Ελένης Παπαδάκη, του Αττίκ κ.α. Βογιατζής Νικ. Φώτης, *Το θέατρο του «Πανελληνίου» και η καλλιτεχνική κίνηση του Μουσικογυμναστικού Συλλόγου Τρικάλων (1914 - 1920)*, *Το θέατρο στα Τρίκαλα (1881 - 1984)*, *Συγκριτική θεατρική έρευνα στο χώρο της Δυτικής Θεσσαλίας, Τρικαλινά*, τόμος 5^{ος}, Τρίκαλα, 1985, σελ. 140.

¹⁴⁹ Βλ. φύλλο «Αναγέννησις» 28/04/1919, 29/04/1919, 27/09/1919.

προεσπερίδα, όπως αναγραφόταν, με σκοπό να ενισχυθεί το νεοσύστατο σωματείο. Στο πρόγραμμα της εκδήλωσης αυτής συμπεριλήφθηκαν απαγγελίες, μονόλογοι, χορωδίες και χοροί με υπεύθυνο τον κ. Λαλάκο, ο οποίος είχε διατελέσει και αρχιμουσικός της Φιλαρμονικής της πόλης και εργαζόταν σκληρά ώστε να γίνεται το καλύτερο δυνατό για τον Μουσικογυμναστικό Σύλλογο. Η προεσπερίδα αυτή πραγματοποιήθηκε στο καφενείο «Βασιλικόν» και όχι στην αίθουσα του «Πανελληνίου» όπως συνηθιζόταν, γι' αυτό και τίθεται από την εφημερίδα ερώτημα σχετικά με το τι συνέβη¹⁵⁰. Η εκδήλωση αυτή ήταν η τελευταία γνωστή του συλλόγου, ο οποίος έδρασε καθ' όλη την διάρκεια της δεκαετίας του 1920, με σκοπό να διατηρηθεί η Φιλαρμονική στην πόλη των Τρικάλων και στην πραγματοποίηση χοροεσπερίδων¹⁵¹.

Συμπερασματικά, παρατηρείται πως ο Γυμναστικός, αρχικά, Σύλλογος, εκτός του αθλητικού τομέα, στον οποίο έδινε βαρύτητα λόγω της ιδιότητάς του, φρόντιζε να εντάσσει και την μουσική στο πρόγραμμα των εκδηλώσεων που διοργάνωνε, είτε ήταν αγώνες είτε χοροεσπερίδες είτε εκδρομές. Φαινόταν πως υπήρχε γενικότερα η αντίληψη ότι η άθληση και η μουσική διαπλάθουν τον χαρακτήρα του ανθρώπου και για αυτόν τον λόγο αρκετές φορές συνεργάζονταν οι αντίστοιχοι σύλλογοι. Αυτό, παρά τις όποιες συγκρούσεις που ίσως είχαν τα δύο σωματεία, αποδείχτηκε, εν τέλει, με την ένωση στην ουσία των δύο συλλόγων με αθλητικό και μουσικό χαρακτήρα, λόγω των συνθηκών που επικρατούσαν, και την δημιουργία ενός κοινού συλλόγου, ο οποίος διατήρησε τον χαρακτήρα και τα στοιχεία των δύο προηγούμενων, που αποτέλεσαν την βάση του και πάτησε στα χνάρια τους. Σκοπός ήταν να υπάρξει δημιουργικότητα στην πόλη των Τρικάλων και να διευρύνονται οι ορίζοντες των κατοίκων της, όσο αυτό ήταν δυνατό, γεγονός που επιτεύχθηκε σε ένα βαθμό.

¹⁵⁰ Βλ. φύλλο «Αναγέννησις» 02/02/1920, 05/02/1920, 08/02/1920.

¹⁵¹ Βογιατζής Νικ. Φώτης, *Το θέατρο του «Πανελληνίου» και η καλλιτεχνική κίνηση του Μουσικογυμναστικού Συλλόγου Τρικάλων (1914 - 1920), Το θέατρο στα Τρίκαλα (1881 - 1984), Συγκριτική θεατρική έρευνα στο χώρο της Δυτικής Θεσσαλίας, Τρικαλινά, τόμος 5^{ος}, Τρίκαλα, 1985, σελ. 140.*

3.2 ΛΕΣΧΗ

Στα Τρίκαλα ήταν έντονη η παρουσία της λέσχης τα προπολεμικά χρόνια, ως έννοια και ως σώμα. Στην πόλη λειτουργούσαν αρκετές λέσχες, με καθεμιά από αυτές να έχει τον δικό της χαρακτήρα και κοινό, στοχεύοντας πάντα στον καλύτερο τρόπο διοργάνωσης και εξυπηρέτησης των εκδηλώσεων που πραγματοποιούνταν. Η πόλη των Τρικάλων φημίζονταν τον περασμένο αιώνα «ως πόλη του τζόγου και του χονδρού παιχνιδιού», αφού ήταν σε λειτουργία μεγάλη λέσχη αστών, όπου κάθε βράδυ παίζονταν μεγάλα ποσά. Σε αυτό οφείλονταν και οι αφίξεις πολλών ανθρώπων - τζογαδόρων από άλλες περιοχές της Ελλάδας, κατά κύριο λόγο από την Αθήνα, οι οποίοι έφταναν στην πόλη με τρένο, καθώς ο σιδηρόδρομος υπήρχε ήδη. Ωστόσο, υπήρχαν λέσχες που ήταν μόνο για χαρτοπαιξία και λέσχες που είχαν ποικίλες δραστηριότητες, όπως για παράδειγμα η Λέσχη Επιστημόνων και η Λέσχη του ΟΤΕ. Ακόμη, σε κάθε πόλη υπήρχαν και «κλειστές λέσχες», τα μέλη της οποίας ήταν από τις καλύτερες οικογένειες της κάθε επαρχίας, ενώ απαραίτητη προϋπόθεση συμμετοχής σε αυτή ήταν, φυσικά, η καταγωγή, η οικονομική κατάσταση ή μόρφωση, καθώς επίσης για να γινόταν κάποιος μέλος, ήταν απαραίτητη η πρόταση του ατόμου από κάποιο παλιό μέλος της, το οποίο θα εγγυούνταν την άριστη συμπεριφορά του. Χαρακτηριστική ήταν η διακόσμηση της αίθουσας των λεσχών, που ήταν ιδιαίτερα προσεγμένη και πολυτελής, ενώ ανά διαστήματα φιλοξενούνταν στις αίθουσές τους ορχήστρες που συνόδευαν μουσικά κατά την διάρκεια των παιχνιδιών με χαρτιά. Τέλος, αξίζει να αναφερθεί το γεγονός ότι η άφιξη του ηλεκτρισμού στην πόλη το 1906, αποτέλεσε σημαντικό παράγοντα για την ανάπτυξή της γενικότερα, ενώ ήταν από τις πρώτες πόλεις τις χώρας που φωταγωγήθηκαν¹⁵².

Σχετικά με την Λέσχη Τρικάλων υπήρχαν αρκετά συχνά αναφορές στα άρθρα της εφημερίδας που μελετήθηκαν. Οι αναφορές αυτές σχετίζονταν κυρίως με συνεδριάσεις σωματείων, κατά κύριο λόγο της Φιλαρμονικής, που πραγματοποιούνταν στην αίθυσά της ή συνεδριάσεις που στόχευαν στην δημιουργία σωματείου, με χορούς και λαχειοφόρους αγορές που διοργανώνονταν εκεί, όπως

¹⁵²Κατσόγιαννος Νεκτάριος, *Λέσχες, Τωρινά και περασμένα και τα παλιά στέκια των Τρικάλων*, τόμος Α', Πολιτιστικός Οργανισμός Δήμου Τρικκαίων, Τρίκαλα, 1998, σελ. 145, 151, 159.

επίσης σε δείπνα που παρατίθεντο¹⁵³. Γενικότερα, όπως είναι φανερό από τα άρθρα ήταν έντονη η παρουσία της μουσικής στον χώρο της Λέσχης.

Στην αίθουσά της λάμβαναν χώρα συνήθως οι συνεδριάσεις της Φιλαρμονικής. Ωστόσο, αποτελούσε και χώρο συνεδρίασης όλων των σωματείων της πόλης, που σκόπευαν στην συζήτηση θεμάτων της επικαιρότητας που τους απασχολούσαν. Ακόμη, είχε διεξαχθεί δείπνο από τον Γυμναστικό Σύλλογο της πόλης, στο οποίο παρευρέθηκαν τα μέλη του Συλλόγου, η Οργανωτική Επιτροπή αγώνων και οι αθλητές που συμμετείχαν στους αγώνες, οι οποίοι είχαν διεξαχθεί στην πόλη, ενώ υπήρχε συνοδεία μουσικής από την Φιλαρμονική¹⁵⁴.

Αυτό που προκύπτει είναι ότι η Λέσχη ήταν χώρος που φιλοξενούσε την αστική τάξη της πόλης και τις δραστηριότητες αυτής. Περιελάμβανε εκτός των χαρτοπαιξιών, που φαίνεται πως ήταν η κύρια ασχολία, και δραστηριότητες πολιτιστικές, κοινωνικές, όπου υπήρχε και η συμμετοχή μουσικής. Θεωρούνταν πολύ σημαντικό να υπάρχει συνοδεία μουσικής σε οποιοδήποτε γεγονός, καθώς προσέδιδε κάτι ξεχωριστό, κάνοντας την κάθε διοργάνωση να δείχνει, και να είναι, σύμφωνα με τα σχόλια στις σελίδες της εφημερίδας, άψογη τις περισσότερες φορές.

¹⁵³ Βλ. φύλλο «Αναγέννησις» 14/12/1902, 13/02/1910, 04/03/1910, 10/03/1910, 16/03/1910, 20/03/1920.

¹⁵⁴ Βλ. φύλλο «Αναγέννησις» 07/09/1908.

3.3 ΟΜΙΛΟΣ ΦΙΛΟΜΟΥΣΩΝ

Τον Μάρτιο του 1910 σε φύλλο της εφημερίδας γνωστοποιείται η σύσταση ενός καινούργιου σωματείου για την πόλη, εν ονόματι «Όμιλος Φιλομούσων».

Στόχος του συλλόγου αυτού ήταν η διοργάνωση εκδρομών και εκδηλώσεων τις Κυριακές, όπως επίσης η διοργάνωση εκδηλώσεων σε γιορτές, χωρίς να δίνει ιδιαίτερη σημασία στην διάδοση της μουσικής.

Το σωματείο αυτό διοικούνταν από Διοικητικό Συμβούλιο, το οποίο αποτελούνταν στην πλειοψηφία του από άντρες που εργάζονταν, όπως αναφέρεται, ως κουρείς και τυπογράφοι¹⁵⁵. Η ίδρυση επομένως του σωματείου αυτού πραγματοποιήθηκε από άτομα της λαϊκής τάξης¹⁵⁶. Περαιτέρω στοιχεία δεν δίνονται. Ωστόσο, με βάση αυτή την πληροφορία που δόθηκε και σε συνδυασμό με την ονομασία του σωματείου, γίνεται αντιληπτό πως επρόκειτο είτε για ερασιτέχνες μουσικούς που η βασική τους ασχολία και εργασία ήταν σε ποικίλους τομείς είτε για απλώς φιλόμουσο κοινό της πόλης.

Η πρώτη εκδρομή που πραγματοποιήθηκε από τον Σύλλογο ήταν τον Μάιο 1910, στον Άγιου Γεώργιο, όπου οι διοργανωτές είχαν προμηθευτεί οβελίες, ενώ στην επιστροφή οι συμμετέχοντες έπαιζαν διάφορα μουσικά κομμάτια, αφού είχαν μαζί τα μουσικά όργανα¹⁵⁷.

Περισσότερες πληροφορίες σχετικά με το σωματείο αυτό δεν βρέθηκαν, επομένως δεν είναι γνωστό αν πραγματοποιήθηκαν και άλλες δράσεις του και ποιες είναι αυτές, όπως επίσης παραμένει άγνωστο το διάστημα λειτουργίας του.

¹⁵⁵ Βλ. φύλλο «Αναγέννησις» 16/03/1910.

¹⁵⁶ Κλιάφα Μαρούλα, *Μια σερενάτα στον Ληθαίο*, Κέδρος, Αθήνα, 2004, σελ. 29.

¹⁵⁷ Βλ. φύλλο «Αναγέννησις» 08/05/1910, 09/05/1910.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4: ΔΙΑΦΟΡΑ (ΚΑΦΕΝΕΙΑ, ΘΙΑΣΟΙ, ΚΑΡΑΓΚΙΟΖΗΣ κ.α.)

Στα Τρίκαλα υπήρχαν αρκετά καφενεία που ήταν αρωγοί της πνευματικής καλλιέργειας και του πολιτισμού, στηρίζοντας και προωθώντας τις διάφορες ενέργειες των Σωματείων και των Συλλόγων της πόλης, αλλά και τις πρωτοβουλίες απλών πολιτών. Σε αυτά πραγματοποιούνταν εκτός από τους χορούς και τις λαχειοφόρους αγορές, παραστάσεις θιάσων, διαλέξεις, κινηματογραφικές προβολές κ.α.

4.1 Καφενεία

Το καφενείο του Κλειδωνά - Ελευθεριάδη¹⁵⁸ είχε έντονη πολιτιστική δράση, καθώς εκτός από τους χορούς και τις Λαχειοφόρους αγορές των σωματείων της πόλης που διοργανώνονταν κάθε τόσο στον χώρο του, πραγματοποιούνταν και παραστάσεις θιάσων, διαλέξεις. Μία παράσταση θιάσου που πραγματοποιήθηκε εκεί είναι η κωμωδία «Ενοικιάζονται δωμάτια», την οποία η εφημερίδα στηρίζει και προτρέπει τους πολίτες να την παρακολουθήσουν καθώς δεν αποκλείεται στο μέλλον να εκλείψει τέτοιου είδους πνευματική και ψυχική μόρφωση, όπως γράφεται στο συγκεκριμένο άρθρο. Ο θιάσος Ποικιλιών Σεδλαζέκ έδωσε παραστάσεις στο καφενείο Κλειδωνά - Ελευθεριάδη, κάνοντας διάλειμμα το διάστημα των εκλογών, ενώ στον χώρο αυτό παίχτηκε και η παράσταση «Μαρία η Πενταγιώτισσα». Ακόμη, πραγματοποιήθηκε η πρώτη διάλεξη του νεαρού τότε δικηγόρου κ. Απόστολου Αργυρόπουλου, υπό την προστασία της Φιλόπτωχου Εκπαιδευτικής Εταιρείας, με θέμα την Σύγχρονη Ελληνική κοινωνία και Πολιτεία και τα καθήκοντά της, όπως επίσης και η διάλεξη του τρικαλινού ποιητή κ. Γεωργίου Γρ. Αργυρόπουλου¹⁵⁹. Παρατηρείται λοιπόν πως το καφενείο αυτό έπαιζε σπουδαίο ρόλο στην ζωή της

¹⁵⁸ Το «Μέγα Καφενείο», όπως ήταν η ανεπίσημη ονομασία του, μέχρι το 1915 που χτίστηκε το «Πανελλήνιον», ήταν αυτό στο οποίο λάμβαναν χώρα, αν όχι όλες, οι περισσότερες κοινωνικές, αλλά και πολιτιστικές εκδηλώσεις της πόλης, όπως ήταν οι χοροί, οι συναυλίες και οι παραστάσεις θιάσων, οι δεξιώσεις ή ακόμη και οι προβολές «των πρώτων βουβών ταινιών της εποχής εκείνης». Την αρχική διεύθυνσή του την είχε ο Κλειδωνάς και ο Ελευθεριάδης, οι οποίοι αργότερα ανέλαβαν την διεύθυνση του «Πανελληνίου», ενώ την μετέπειτα διεύθυνση του «Μεγάλου Καφενείου» ανέλαβαν οι Ανδρέας Τζαχάνης και Κων. Ηλιόπουλος. Κατσόγιαννος Νεκτάριος, *Λέσχες, Τωρινά και περασμένα και τα παλιά στέκια των Τρικάλων*, τόμος Α', Πολιτιστικός Οργανισμός Δήμου Τρικκαίων, Τρίκαλα, 1998, σελ. 89.

¹⁵⁹ Βλ. φύλλο «Αναγέννησις» 13/11/1909, 02/11/2910, 24/11/1910, 19/12/1910, 27/11/1909, 19/04/1916.

πόλης με ποικίλα θέματα και κατηγορίες, δίνοντας βάση τόσο στην διασκέδαση και ψυχαγωγία των πολιτών, όσο και στην μόρφωσή τους.

Άλλο ένα καφενείο με πολιτιστική δράση ήταν αυτό του Δημ. Βογιατζή ή Μπογιατζή, όπως επίσης συναντάται, όπου, εκτός από τον χορό υπέρ των φυλακισμένων για τον οποίο συστάθηκε οργανωτική επιτροπή¹⁶⁰, πραγματοποιήθηκαν παραστάσεις θεάτρου σκιών, ενώ στο καφενείο «Ένωσις» πραγματοποιήθηκε και ο χορός του Γυμναστικού Συλλόγου των Τρικάλων την περίοδο του Πάσχα¹⁶¹, που συμπεριλάμβανε και Λαχειοφόρο Αγορά.

Στο καφενείο του Παπανικολάου και Κλειδωνά - Ελευθεριάδη πραγματοποιούνταν, εκτός από τους χορούς¹⁶² και παρόμοιες εκδηλώσεις, παραστάσεις του κινηματογράφου Παππέ, τον οποίο διηύθυνε ο κ. Κουρμής, με πρόσφατες για την εποχή ταινίες, οι οποίες κατηγοριοποιούνταν σε δράματα, κωμωδίες και οπερέττες, ενώ αναφέρεται πως ο κινηματογράφος διέθετε καινούργιο μηχάνημα για την εποχή¹⁶³. Αξιοσημείωτο είναι ότι η πρώτη προβολή ταινίας με ελληνικούς υπότιτλους, στέφθηκε με επιτυχία. Ορισμένες προβολές του κινηματογράφου ήταν η όπερα «Μινιόν», «Θαΐς», «Σαλώμη», «Μπεμπές», «Λυσιστράτη», «Η άφιξη του «Αβέρωφ» στο Φάληρο», «Η μάγισσα και το πόδι του προβάτου» που είχε υπέροχες σκηνές, μπαλέτο με τις καλύτερες χορεύτριες του Παρισιού με ωραίους χορούς και πλοκή, σύμφωνα με πληροφορίες που δίνονται από τα άρθρα¹⁶⁴. Ο κινηματογράφος του κ. Κουρμή, είχε επισκεφθεί και την πόλη της Καρδίτσας για λίγες παραστάσεις, επιστρέφοντας ξανά στα Τρίκαλα, ενώ τον Ιούλιο του 1912, διέκοψε τις παραστάσεις του στην πόλη, καθώς δέχτηκε πρόσκληση από την Λαμία με αφορμή τον ηλεκτροφωτισμό της πόλης. Στο καφενείο του Κλειδωνά, μαζί με τον κινηματογράφο, υπήρχε ζωντανή μουσική κονσέρτου¹⁶⁵. Μέσα από αυτό, δηλώνεται ότι υπήρχε επικοινωνία με άλλες πόλεις των Τρικάλων, είτε θεσσαλικές είτε γειτονικές είτε πιο μακρινές, και αρκετές ήταν οι φορές που επηρέαζε η μία την

¹⁶⁰ Βλ. φύλλο «Αναγέννησις» 18/02/1910.

¹⁶¹ Βλ. φύλλο «Αναγέννησις» 21/04/1910.

¹⁶² Στο καφενείο Κλειδωνά διασκέδασαν οι λαϊκές τάξεις τις απόκριες του 1903, όπου είχε οργανωθεί χορός μεταμφιεσμένων. Κλιάφα Μαρούλα, *Από τον Σείφουλάχ ως τον Τσιτσάνη*, Κέδρος, Αθήνα, τόμος Α', 1996, σελ. 229.

¹⁶³ Βλ. φύλλο «Αναγέννησις» 17/01/1912.

¹⁶⁴ Βλ. φύλλο «Αναγέννησις» 27, 29, 30/01/1912, 10, 12, 16/02/1912, 04/03/1912, 15/03/1912, 29/06/1912.

¹⁶⁵ Βλ. φύλλο «Αναγέννησις» 19/04/1912, 18/07/1912.

άλλη είτε σε γενικότερους τομείς είτε σε τομείς που έχουν σχετίζονται με την διασκέδαση, την ψυχαγωγία και την μόρφωση των πολιτών, ενώ ταυτόχρονα φαίνεται ότι χρησιμοποιούνταν εκσυγχρονισμένα μέσα για την εποχή, όπως επίσης, για ακόμη μια φορά, ότι υπήρχε έντονη επιρροή από τον δυτικό πολιτισμό.

Στο καφενείο «Βασιλικόν»¹⁶⁶ πραγματοποιούνταν και κινηματογραφικές παραστάσεις, οι οποίες διευθύνονταν από τον κ. Ιωάννη Μπελμέ, ενώ υπήρχε πλούσιο πρόγραμμα και νέες ταινίες για την εποχή¹⁶⁷. Στην έναρξη του κινηματογράφου συγκεντρώθηκε αρκετός κόσμος, ενώ σε άρθρο της εφημερίδας υποστηριζόταν ότι ο κινηματογράφος ήταν το καλύτερο ψυχαγωγικό και διασκεδαστικό μέσο που υπήρχε στην πόλη των Τρικάλων¹⁶⁸. Ορισμένες από τις ταινίες που παίζονταν ήταν «Χαμένη ευτυχία», «Το παιδί των Παρισίων», «Δυο γυναίκες μια αγάπη», «Ηλέκτρα», «Το όνειρον», το αριστούργημα του γαλλικού θεάτρου «Η γιαγιά», που είναι έγχρωμη και με πολύ καλή σκηνοθεσία και η σειρά ταινιών με «Τα μυστήρια της Νέας Υόρκης»¹⁶⁹, ενώ δεν έλειψαν από το πρόγραμμα και μελόδραμα του «Άμλετος» και «Σόκιν», όπως χαρακτηρίζονται, ταινίες, για τις οποίες υπήρχε αναφορά πως η παράσταση ήταν αποκλειστικά για άντρες¹⁷⁰. Αυτό επιβεβαιώνει το συντηρητικό, μα ταυτόχρονα προοδευτικό, κατά κάποιον τρόπο καθεστώς που επικρατούσε στην κοινωνία των Τρικάλων, ενώ φαίνεται πως δινόταν βαρύτητα στο ανδρικό φύλο και την ευχαρίστησή του. Επιπλέον, στο καφενείο «Βασιλικόν» πραγματοποιήθηκε χοροεσπερίδα από νέα αγόρια και κορίτσια της Ισραηλιτικής κοινότητας, τα έσοδα τις οποίας θα διατίθεντο στους άπορους της πόλης¹⁷¹, όπως επίσης στο καφενείο έδινε θεατρικές παραστάσεις ο θίασος του κ.

¹⁶⁶ Η αρχική ονομασία του καφενείου ήταν «Εθνικόν», το οποίο στα χρόνια του Διχασμού μετονομάστηκε σε «Βασιλικόν». Ο χώρος αυτός βρισκόταν στον ισόγειο της οικοδομής, μία από τις πρώτες που χτίστηκαν στο κέντρο της πόλης μετά το ρυμοτομικό σχέδιο το 1885, όπου στον όροφό της βρισκόταν το ξενοδοχείο «Στέμμα» και μετέπειτα «Κέντρον». Από την αρχή του αιώνα που μελετάται, προβάλλονταν στα καφενεία της πόλης οι «πρώτες ταινίες τύπου ζουρνάλ», ενώ από τα μέσα της δεκαετίας πραγματοποιούνταν προβολές ταινιών και στο καφενείο «Βασιλικόν». Λόγω του ότι οι ταινίες την περίοδο αυτή ήταν βουβές, κατά την διάρκεια προβολής, στα καλά καφενεία της εποχής, υπήρχε συνοδεία ζωντανής μουσικής. Ας σημειωθεί ότι το καφενείο «Βασιλικόν», όπως επίσης και η Λέσχη Τρικάλων, θεωρούνταν και ήταν χώρος συγκέντρωσης της «τρικαλινής διανοήσης της εποχής» και στέκι των αστών. Κατσόγιαννος Νεκτάριος, *Λέσχες, Τωρινά και περασμένα και τα παλιά στέκια των Τρικάλων*, τόμος Α', Πολιτιστικός Οργανισμός Δήμου Τρικκαίων, Τρίκαλα, 1998, σελ. 81, 83, 84.

¹⁶⁷ Βλ. φύλλο «Αναγέννησις» 24/11/1916.

¹⁶⁸ Βλ. φύλλο «Αναγέννησις» 10/12/1916.

¹⁶⁹ Βλ. φύλλο «Αναγέννησις» 04/12/1916, 08/12/1916, 26/01/1917, 29/01/1917, 25/02/1917.

¹⁷⁰ Βλ. φύλλο «Αναγέννησις» 18/01/1917.

¹⁷¹ Βλ. φύλλο «Αναγέννησις» 23/02/1917.

Τζώτρτζη¹⁷². Ακόμη, στον χώρο αυτό πραγματοποιούνταν παραστάσεις Καραγκιόζη¹⁷³ και ένα από τα έργα που παίχτηκαν ήταν «Ο Μπαρμπαγιώργος Δήμαρχος».

Στο καφενείο «Πανελλήνιον»¹⁷⁴ πραγματοποιήθηκαν σειρά θεατρικών παραστάσεων από τον θίασο Νίκα - Φύρστ, ο οποίος ήταν από τους καλύτερους θιάσους στην Αθήνα, ενώ τα έργα που έπαιζε ήταν τα καλύτερα ελληνικά και ξένα¹⁷⁵. Ορισμένα από τα έργα τα οποία παίχτηκαν ήταν «Η Πρωθυπουργίνα», «Μπαμπάν», «Το ανύπαρκτο παιδί», «Το κουρέλι», «Ο Ταρτούφος», «Οιδίππους τύραννος», για το οποίο ζητήθηκε από την Διεύθυνση του θεάτρου να σταλούν από την Αθήνα η διακόσμηση του χώρου, όπως επίσης και τα ρούχα των ηθοποιών, η γαλλική φάρσα «Τα πράσινα γυαλιά», «Μαρία Πενταγιώτισα»¹⁷⁶. Επιπλέον, το 1918 φιλοξενούσε τις χειμερινές παραστάσεις του κινηματογράφου Τζοβάνη, το πρόγραμμα του οποίου περιελάμβανε νέες ταινίες, γνωστές σε όλο τον κόσμο. Η είσοδος για την πρώτη παράσταση ήταν δωρεάν για όλους, και στη συνέχεια του συγκεκριμένου άρθρου αναγράφονται οι τιμές για το κοινό και τους μαθητές, ενώ γίνεται λόγος σχετικά με την απαγόρευση του καπνίσματος στον εσωτερικό χώρο του καταστήματος όπου γίνονταν οι προβολές των ταινιών, καθώς επίσης και στην απαγόρευση της εισόδου σε «τζαμπατζήδες», όπως χαρακτηρίζονται, λόγω έλλειψης καθισμάτων¹⁷⁷. Το 1920 στην πλατεία του ξενοδοχείου «Πανελλήνιον» πραγματοποιούνταν παραστάσεις του κινηματογράφου Πατέ με νέες ταινίες, πριν και μετά το δείπνο με μικρή υπερτίμηση των ποτών¹⁷⁸. Ενδεικτικά, ορισμένες ταινίες που προβλήθηκαν ήταν «Ο όρκος», «Φλώρα μοντέλο», ταινία για τον Βασιλιά Κωνσταντίνο, επεισόδια από την «Ορειχάλκινη σφαίρα». Επιπλέον, την ίδια χρονιά, είχε πραγματοποιηθεί συναυλία με

¹⁷² Βλ. φύλλο «Αναγέννησις» 02/09/1919.

¹⁷³ Βλ. φύλλο «Αναγέννησις» 02/09/1918.

¹⁷⁴ Το ξενοδοχείο «Πανελλήνιον» χτίστηκε το 1915 και μαζί με το καφενείο του είναι ίσως το μοναδικό στην Ελλάδα με «συνεχή λειτουργία άνω των 80 ετών». Στην αρχή της λειτουργίας του, την διεύθυνσή του την είχαν οι Δημ. Κλειδωνάς και Μαν. Ελευθεριάδης. Στο ισόγειο του ξενοδοχείου «Πανελλήνιον» υπήρχε μια μεγάλη αίθουσα, η οποία χρησιμοποιούταν ως λέσχη και ως καφεζαχαροπλαστείο, όπου συγκεντρώνονταν οι Τρικαλινοί αστοί και διεξήγαγαν τις κοινωνικές τους εκδηλώσεις, όπως επίσης στον χώρο πραγματοποιούνταν θεατρικές παραστάσεις, συναυλίες, κινηματογραφικές προβολές. Κατσόγιαννος Νεκτάριος, *Λέσχες, Τωρινά και περασμένα και τα παλιά στέκια των Τρικάλων*, τόμος Α', Πολιτιστικός Οργανισμός Δήμου Τρικκαίων, Τρίκαλα, 1998, σελ. 98, 99.

¹⁷⁵ Βλ. φύλλο «Αναγέννησις» 09/12/1916.

¹⁷⁶ Βλ. φύλλο «Αναγέννησις» 12/12/1916, 05/01/1917, 11/01/1917, 12/01/1916, 16/01/1917, 17/01/1917, 18/01/1917.

¹⁷⁷ Βλ. φύλλο «Αναγέννησις» 22/09/1918, 23/09/1918.

¹⁷⁸ Βλ. φύλλο «Αναγέννησις» 03/06/1920.

τις υψίφωνες Ντε - Γκραντέ και Άμποτ και τον βαρύτονο Σκαμούτση¹⁷⁹. Ένα γεγονός γενικότερο είναι ότι οι Πρόεδροι των σωματείων της πόλης των Τρικάλων είχαν συγκεντρωθεί στην Νομαρχία για να αποφασίσουν με ποιον τρόπο θα γίνει ο εορτασμός της Γαλλικής γιορτής, ενώ εξελέγη επιτροπή που θα ήταν υπεύθυνη για την μεγαλοπρέπεια της εκδήλωσης αυτής. Είχε προγραμματιστεί σημαιοστολισμός και φωταγώγηση της πόλης, όπως επίσης θα προβάλλονταν πολεμικές ταινίες από τον κινηματογράφο, ενώ ο γιατρός Δ. Φωτάκης επρόκειτο να βγάλει λόγο από τον εξώστη του ξενοδοχείου «Πανελλήνιον»¹⁸⁰. Παρατηρείται, λοιπόν, πως δίνονταν ιδιαίτερη βαρύτητα σε εορταστικές εκδηλώσεις, τόσο στον στολισμό και την εμφάνιση της πόλης, όσο και στις δραστηριότητες της ημέρας. Επρόκειτο για έναν χώρο ιδιαίτερο με στόχο την διασκέδαση των πολιτών και μόρφωσή τους με ποικίλους τρόπους, οι οποίοι ανήκαν σε συγκεκριμένη κοινωνική τάξη.

Μικρή αναφορά γίνεται στο καφενείο «Τα ωραία Τρίκαλα», όπου έδωσε σειρά παραστάσεων ο μάγος και διευθυντής του ποικίλου θιάσου των ανδρικών κ. Χρήστος Κονιτσιώτης, οι οποίες στέφθηκαν με πλήρη επιτυχία, ενώ ο κωμικός του θιάσου Πασχάλης ήταν ιδιαίτερα συμπαθείς στις κυρίες της πόλης¹⁸¹.

Στο καφενείο «Πορτ Άρθουρ», το οποίο ήταν εξοχικό κέντρο, είχαν την δυνατότητα οι τρικαλινοί να διασκεδάσουν με ποικίλα είδη¹⁸². Πραγματοποιούνταν παραστάσεις κινηματογράφου, ενώ Ιταλική ταραντέλα έδινε παραστάσεις αποτελούμενη από την οικογένεια Τζολάνι, τις τρεις κόρες και τους γονείς τους, με τραγούδια και ακροβατικά, όπως επίσης φιλοξενούσε στον χώρο του ξένα γυναικεία συγκροτήματα, κυρίως ιταλικά, παίζοντας ιταλικές καντάδες και καντσονέτες. Ακόμη, στον χώρο αυτό υπήρχε κονσέρτο με τραγούδια, πιάνο, βιολί και φλάουτο, όπως επίσης και Καραγκιόζης, ενώ το καλοκαίρι του 1920 πληροφορούμαστε πως είχε μετατραπεί σε καφέ-σαντάν. Αξίζει να αναφερθεί το γεγονός ότι υπήρχε αναφορά σχετικά με δυο γυναίκες μουσουλμάνες που πήγαιναν στο «Πορτ Άρθουρ» και πιο συγκεκριμένα με την συμπεριφορά τους, δηλαδή πως έπιναν, πως κάπνιζαν και πως μιλούσαν μεταξύ τους, καθώς επίσης είχε γίνει λόγος για τον τραγουδιστή στον

¹⁷⁹ Βλ. φύλλο «Αναγέννησις» 29/05/1920, 31/05/1920.

¹⁸⁰ Βλ. φύλλο «Αναγέννησις» 28/06/1918.

¹⁸¹ Βλ. φύλλο «Αναγέννησις» 09/01/1919, 21/01/1919, 21/01/1919.

¹⁸² Κατσόγιαννος Νεκτάριος, *Λέσχες, Τωρινά και περασμένα και τα παλιά στέκια των Τρικάλων*, τόμος Α', Πολιτιστικός Οργανισμός Δήμου Τρικκαίων, Τρίκαλα, 1998, σελ. 205.

φωνόγραφο του καταστήματος, ο οποίος, σύμφωνα με τον αρθρογράφο, «από το χωνί λες και ξελαρυγγιάζεται με τον αμανέ του ή σαμπαΐ μόνο γι' αυτές»¹⁸³. Από τα σχόλια για το συγκεκριμένο γεγονός, φαίνεται πως δεν ήταν ιδιαίτερα αγαπητό ούτε το είδος μουσικής ούτε και τα συγκεκριμένα άτομα, καθώς όπως υποστηρίχθηκε, οι γυναίκες αυτές αποτελούσαν πειρασμό για τις χριστιανές. Αυτό μπορεί να δικαιολογηθεί με το ότι ανά διαστήματα οι επιλογές των συγκροτημάτων που φιλοξενούνταν στον χώρο ή το όχι τόσο καλής ποιότητας πρόγραμμα, είχαν ως αποτέλεσμα να μειωθεί η πελατεία του. Ακόμη, τα καλής ποιότητας προγράμματα και οι πελάτες με καλή καταγωγή και διαγωγή, διήρκεσαν μέχρι τα τέλη της δεκαετίας 1910-1920, αφού στην συνέχεια χρησιμοποιούνταν στα καταστήματα το γραμμόφωνο και οι πελάτες δεν ήταν οι ίδιοι με πριν¹⁸⁴. Αντίθετα, ο χώρος, καθότι εξοχικό κέντρο, ήταν ιδιαίτερα αγαπητός στους πολίτες, αφού παρείχε δροσιά τους θερινούς μήνες, λόγω της θέσης του κοντά στο ποτάμι, και επιπλέον αποτελούσε κάτι αριστοκρατικό και εξάισιο για την πόλη των Τρικάλων, όπως επιβεβαιώνεται από άρθρα, το διάστημα που βρισκόταν στην ακμή του και στην καλή του περίοδο λειτουργίας. Τέλος, το «Πορτ Άρθουρ» προτιμούταν όχι μόνο από την αστική τάξη, αλλά και από άτομα που ανήκαν στα μεσαία κοινωνικά στρώματα, τα οποία βρίσκονταν ωστόσο σε καλύτερη οικονομική κατάσταση¹⁸⁵.

Ακόμη ένας χώρος ο οποίος ήταν ιδιαίτερα δημοφιλής ήταν το εξοχικό κέντρο «Μαρούγγινα», όπου είχε δειπνήσει και ο Βασιλιάς σε επίσκεψή του στην πόλη. Εκεί έδινε παραστάσεις για κάποιο διάστημα ένας νέος παίζοντας κιθάρα, ο οποίος τραγουδούσε και έπαιζε πολύ καλά, ενώ αναφέρεται πως έλεγε και αμανέδες, δεδομένου ότι υπήρχαν καφέ-σαντάν στην πόλη¹⁸⁶. Ωστόσο, περαιτέρω στοιχεία δεν δίνονται. Το όνομα του εξοχικού κέντρου, το οποίο βρισκόταν στο κέντρο της πόλης δίπλα στο ποτάμι, προέρχεται από την πέτρινη βρύση που ήταν χτισμένη εκεί από τα χρόνια της Τουρκοκρατίας. Ο χώρος αυτός στην αρχή της λειτουργίας του αποτέλεσε ένα καλό καφενείο για την πόλη, το οποίο στην συνέχεια μετατράπηκε σε καφέ-αμάν,

¹⁸³ Βλ. φύλλο «Αναγέννησις» 21/06/1912, 05/06/1918, 02/09/1919, 03/06/1920, 11/06/1920.

¹⁸⁴ Κατσόγιαννος Νεκτάριος, *Τωρινά και περασμένα και τα παλιά στέκια των Τρικάλων*, τόμος Α', Πολιτιστικός Οργανισμός Δήμου Τρικκαίων, Τρίκαλα, 1998, σελ. 215.

¹⁸⁵ Κατσόγιαννος Νεκτάριος, *Τωρινά και περασμένα και τα παλιά στέκια των Τρικάλων*, τόμος Α', Πολιτιστικός Οργανισμός Δήμου Τρικκαίων, Τρίκαλα, 1998, σελ. 207, 210, 211.

¹⁸⁶ Βλ. φύλλο «Αναγέννησις» 13/07/1912.

το οποίο προτιμούταν όχι μόνο από τους Τρικαλινούς, αλλά και από Τούρκους και Ισραηλίτες¹⁸⁷.

Οι αίθουσες που σύχναζε η εξέχουσα κοινωνική τάξη της πόλης, κατά κύριο λόγο οι επιστήμονες, οι μεγαλοκτηματίες και οι επιχειρηματίες, η οποία ζούσε σε αρχοντικά σπίτια, ήταν το «Βασιλικόν», το «Πανελλήνιον» και ο «Παράδεισος», που θα δοθούν στοιχεία σχετικά με αυτό στην συνέχεια. Στους χώρους αυτούς, που λειτουργούσαν για την διασκέδαση των ανθρώπων αυτής της τάξεως, όπως έχει προαναφερθεί, πραγματοποιούνταν χοροί και ποικίλες συγκεντρώσεις, ενώ κυριαρχούσε η χαρτοπαιξία, έχοντας αρκετές φορές χαθεί περιουσίες¹⁸⁸. Αντίθετα, η μεσαία τάξη, σύχναζε σε ζαχαροπλαστεία, όπως του Μέγα, το οποίο υφίσταται μέχρι και σήμερα, του Ζαμπούρα, του Μουζακιώτη κ.α. που βρίσκονταν τα περισσότερα στην οδό Ασκληπιού, ενώ συνήθιζαν να παρακολουθούν βουβό κινηματογράφο. Ωστόσο, οι άνθρωποι που ανήκαν και στις δύο κοινωνικές τάξεις, ήταν ιδιαίτερα προσεκτικοί όσον αφορά την εμφάνισή τους και φορούσαν ενδυμασίες σύμφωνα με την μόδα της εποχής¹⁸⁹.

Όπως έχει γίνει αντιληπτό, στα Τρίκαλα, σε αντίθεση με την μουσική, το θέατρο καθυστέρησε να κάνει την εμφάνισή του, όπως επίσης καθυστέρησε να υπάρξει τρικαλινός θίασος. Οι λόγοι που συνέβη αυτό ήταν αφενός στην έλλειψη θεατρόφιλου διδακτικού προσωπικού και αφετέρου η συνύπαρξη με τον τούρκικο πληθυσμό. Την περίοδο μετά την απελευθέρωση, η συνύπαρξη Ελλήνων και Τούρκων απαιτούσε λεπτές ισορροπίες κι έτσι έπρεπε ο ελληνικός πληθυσμός να είναι ιδιαίτερα προσεκτικός όσον αφορά τις εκδηλώσεις του, αφού μια εκδήλωση με περιεχόμενο το οποίο έθιγε τους Τούρκους ή ήταν εναντίον τους, θα είχε αρνητικές συνέπειες στην συνύπαρξη των δύο λαών και δεν θα συνέβαλε στο ήπιο κλίμα μεταξύ τους. Κάτι τέτοιο φυσικά δεν θα ήταν επιθυμητό, αφού ανά πάσα στιγμή η πλευρά των Τούρκων θα μπορούσε να επιχειρήσει επάνοδο, δεδομένο ότι τα σύνορα στην

¹⁸⁷ Κατσόγιαννος Νεκτάριος, *Λέσχες, Τωρινά και περασμένα και τα παλιά στέκια των Τρικάλων*, τόμος Α', Πολιτιστικός Οργανισμός Δήμου Τρικκαίων, Τρίκαλα, 1998, σελ. 219, 221.

¹⁸⁸ Κατσόγιαννος, Νεκτάριος, *Τα Τρίκαλα και οι συνοικισμοί τους*, Πολιτιστικός Οργανισμός Δήμου Τρικκαίων, Λάρισα, 1992, σελ. 109.

¹⁸⁹ Κατσόγιαννος, Νεκτάριος, *Τα Τρίκαλα και οι συνοικισμοί τους*, Πολιτιστικός Οργανισμός Δήμου Τρικκαίων, Λάρισα, 1992, σελ. 110, 118.

περιοχή δεν είχαν σταθεροποιηθεί¹⁹⁰. Οι εκδηλώσεις που πραγματοποιούνταν δεν ήταν αποκλειστικά θεατρικές, αλλά συμπεριελάμβαναν στο πρόγραμμά τους είτε απαγγελίες είτε μονολόγους είτε κάποιο μουσικό μέρος και λάμβαναν χώρα είτε στο καφενείο Παπανικολάου, είτε στο καφενείο Κλειδωνά - Ελευθεριάδου, είτε στη συνέχεια, στο «Πανελλήνιον». Η πρώτη θεατρική παρουσία έγινε το 1909 σε εκδήλωση που διοργανώθηκε από την Φιλαρμονική Εταιρεία και είχε ως πρωταγωνιστή τον κ. Κουσκολέκα, ο οποίος ήταν γνωστός στο κοινό της πόλης και θεωρείται μοναδικός στις απαγγελίες του, ενώ ήταν αυτός που εκτελούσε συνήθως τις απαγγελίες σε κοινωνικές εκδηλώσεις. Στην πραγματικότητα, η μόνη θεατρική εκδήλωση που διοργάνωσε η Φιλαρμονική σε συνεργασία με την Φιλόπτωχο Εταιρεία ήταν η κωμωδία «Ο Ποιητής και ο Δικηγόρος» τον Σεπτέμβριο του 1909¹⁹¹.

Στην πόλη υπήρχε το θερινό θέατρο «Παράδεισος» στο οποίο πραγματοποιήθηκαν παραστάσεις κατά την διάρκεια του καλοκαιριού από τον θίασο «Αριστοφάνη» του κ. Αναστασίου Απέργη, ο οποίος σύμφωνα με τα γραφόμενα έχει πολύ καλούς ηθοποιούς του ελληνικού θεάτρου και με πλούσιο πρόγραμμα, το οποίο περιελάμβανε δράματα, κωμωδίες, ειδύλλια και τραγωδίες¹⁹². Ανάμεσα στα έργα που παίζονταν ήταν ο «Χορός του Ζαλόγγου», «Τα αστυνομικά παρασκήνια», το γαλλικό έργο «ΔουράνΔουράν», «Οιδίπους Τύραννος», «Αμφιτρύων», «Παύλος Μελάς»¹⁹³ κ.α. Στις τελευταίες παραστάσεις του θιάσου στην πόλη των Τρικάλων πραγματοποιήθηκαν ξεχωριστές παραστάσεις για τους άντρες, τις γυναίκες και τις οικογένειες¹⁹⁴. Χαρακτηριστική αναφορά είναι το γεγονός ότι στα διαλείμματα του θεάτρου έπαιζε μουσική η Φιλαρμονική της πόλης¹⁹⁵, γεγονός που φανερώνει πως δινόταν ιδιαίτερη βαρύτητα στην ψυχαγωγία των θεατών, πέρα από τον τομέα της υποκριτικής, αφού συνδυαζόταν η μουσική με το διάλειμμα. Παράλληλα επιβεβαιώνεται πως η Φιλαρμονική είχε και επαγγελματικό χαρακτήρα, όπως επίσης αναγνωρισμένο κύρος και ήταν σε θέση παρουσιάσει το έργο που παράγει στην πόλη

¹⁹⁰ Βογιατζής Νικ. Φώτης, *Το θέατρο στα Τρίκαλα (1881 - 1984). Συγκριτική θεατρική έρευνα στο χώρο της Δυτικής Θεσσαλίας, Τρικαλινά*, τόμος 5^{ος}, Τρίκαλα, 1985, σελ. 130.

¹⁹¹ Βογιατζής Νικ. Φώτης, *Το θέατρο στα Τρίκαλα (1881 - 1984). Συγκριτική θεατρική έρευνα στο χώρο της Δυτικής Θεσσαλίας, Τρικαλινά*, τόμος 5^{ος}, Τρίκαλα, 1985, σελ. 133, 134.

¹⁹² Βλ. φύλλο «Αναγέννησις» 18/06/1910, 19/06/1910.

¹⁹³ Βλ. φύλλο «Αναγέννησις» 08/07/1910, 17/07/1910, 22/07/1910, 31/08/1910, 02/09/1910, 04/09/1910.

¹⁹⁴ Βλ. φύλλο «Αναγέννησις» 12, 13/09/1910.

¹⁹⁵ Βλ. φύλλο «Αναγέννησις» 08/07/1910.

σε διαφορετικό πλαίσιο από αυτό που συνηθίζονταν μέχρι τότε, ενώ, τέλος, φαίνεται πως συμμετείχε ενεργά στα δρώμενα της πόλης.

4.2 Καραγκιόζης

Στα Τρίκαλα, όπως και σε κάθε άλλη πόλη της χώρας την περίοδο που μελετάται, και όχι μόνο, πραγματοποιούνταν παραστάσεις Καραγκιόζη. Ο Καραγκιόζης από τα τέλη του 19^{ου} αιώνα ως τα μισά του 20^{ου} αντικατέστησε τα καφέ-αμάν, καθώς είχε πλέον παρακμάσει¹⁹⁶. Στις παραστάσεις ακούγονταν πολλές και διαφορετικές μελωδίες, όπως «δημοτικά δίστιχα, αδέσποτες βαλκανικές μελωδίες, τραγούδια των κουτσαβάκηδων, αμανέδες, νεότερα πειράματα του αστικού κέντρου», ενώ σε περιπτώσεις που θεωρούνταν απαραίτητο με βάση την πλοκή του έργου, αλλά και απαιτούνταν για χάρη του κέδρους και της εμπορικότητας, χρησιμοποιούνταν και «δυτικότροποι ρυθμοί»¹⁹⁷. Έτσι τον Σεπτέμβρη του 1910, υπάρχει αναφορά για παράσταση Καραγκιόζη στον περίβολο του κ. Αθανασίου Κανούτα απέναντι από το εστιατόριο «Η Αφθονία» του κ. Δριμιζή, από τον γνωστό Καραγκιοζοπαίκτη της εποχής, Γιώργαρο Κρασιώτη, ενώ λίγες μέρες αργότερα δίνει παράσταση στην Καλαμπάκα, όπου παρευρέθηκε όλη η εκλεκτή κοινωνία της Καλαμπάκας¹⁹⁸. Σχετικά με το όνομα Γιώργαρο, Γιώργο Κρασιώτη ή Γιώργαρο, υπάρχουν δύο αναφορές. Σύμφωνα με την μία, είχε καταγωγή από την Καλαμπάκα και ήταν μαθητής του Μόλλα, ενώ πέρα από Καραγκιοζοπαίκτης, ήταν πολύ καλός τραγουδιστής. Ακόμη, οι περιοχές όπου δραστηριοποιούνταν δίνοντας παραστάσεις, ήταν κυρίως τα Τρίκαλα και η Καρδίτσα, ενώ το καλοκαίρι του 1920 είχε εργαστεί και στην Κοζάνη¹⁹⁹. Σύμφωνα με πηγή, την εποχή γύρω στο 1920, ο Κρασιώτης κάθε καλοκαίρι ήταν στα Τρίκαλα, ενώ τους χειμώνες τους περνούσε στο ουζερί του Γεωργαντζά²⁰⁰. Σύμφωνα με την δεύτερη, ο Γιώργαρος, καταγόταν από το Καρπενήσι και ήταν μαθητής του Βασίλη Τσιλιά. Όσον αφορά την εξωτερική του εμφάνιση ήταν «ψηλός, λεβέντης, μουστάκας» και φορούσε όμορφες φουστάνελες και σπουδαία, όπως χαρακτηρίζονται, αρτινά τσαρούχια. Τα έργα του Καραγκιόζη που έπαιζε ήταν

¹⁹⁶ Μανιάτης Διονύσης, *Οι φωνογραφητζήδες*, Αθήνα, 2001, σελ. 31.

¹⁹⁷ Βολιότης - Καπετανάκης Ηλίας, *Μούσα πολύτροπος*, Μετρονόμος, Αθήνα, 2007, σελ. 106.

¹⁹⁸ Βλ. φύλλο «Αναγέννησις» 04/09/1910, 19/09/1910.

¹⁹⁹ Αναστασίου Θεόφιλος, *Στα Τρίκαλα στα δυο στενά, Μαρτυρίες για τη λαϊκή μουσική 1881 - 1935*, Τρίκαλα, 2011, σελ. 30.

²⁰⁰ Τριανταφύλλου Θεολόγης, *Τα παλιά Τρίκαλα*, τ. Β', Τρίκαλα, 1977.

γύρω στα 10, αφού ήταν αυτά που γνώριζε και του είχε διδάξει ο δάσκαλός του. Χαρακτηριστικό του είναι ότι αρκετές ήταν οι φορές που μεθούσε στην παράσταση, με αποτέλεσμα, ενώ οι μουσικοί έπαιζαν, εκείνος χόρευε μαζί με τους θεατές, ενώ σύμφωνα με μαρτυρία του Σπαθάρη, που ήταν ανταγωνιστής του στην Λαμία στα Πηγαδούλια το 1928, «ήτανε σπουδαίος χορευταράς». Αξίζει ωστόσο να αναφερθεί πως ήταν μέτριος σε σχέση με τους υπόλοιπους Καραγκιοζοπαίκτες²⁰¹. Στην εμποροπανήγυρη του 1906 έδινε παραστάσεις ο Καραγκιοζοπαίκτης Γιώργος Κρασιώτης, ενώ από τον Νοέμβριο της ίδιας χρονιάς, και κατά το διάστημα του χειμώνα, έδινε παραστάσεις ένας άλλος Καραγκιοζοπαίκτης, ο οποίος χαρακτηρίζεται ως ένας από τους τρεις αναμορφωτές του θεάτρου Σκιών, ο Μέμος Χριστοδούλου. Οι παραστάσεις του Καραγκιόζη συνήθως πραγματοποιούνταν σε καφενεία ή σε κέντρα διασκέδασης, και φυσικά στην εμποροπανήγυρη της πόλης των Τρικάλων κάθε Αύγουστο, όπου ήταν σε θέση να στήνουν τα σκηνικά τους στην ύπαιθρο. Σχετικά με τους στεγασμένους χώρους όπου πραγματοποιούνταν παραστάσεις του θεάτρου Σκιών, αυτοί ήταν το καφενείο Μπογιατζή, Κλειδωνά - Ελευθεριάδη, Παπαμάνου, το οποίο βρισκόταν στον σιδηροδρομικό σταθμό, τα καφενεία «Εθνικόν» και «Βασιλικόν», ενώ όσον αφορά τα κέντρα διασκέδασης, αυτά ήταν το «Πόρτ Άρθουρ» και η «Μαρούγκινα»²⁰². Ο Καραγκιόζης, όντας το τελευταίο οπτικοακουστικό λαϊκό θέαμα που ενώνει ταυτόχρονα τον λόγο, την μουσική και την κίνηση, συνοδευόταν τις πρώτες δεκαετίες του 1920, τόσο στην Αθήνα όσο και σε άλλες πόλεις, από ζωντανή μουσική. Οι μουσικοί ήταν συνήθως τέσσερα ως πέντε άτομα και ο ρόλος τους ήταν να υποδέχονται τους θεατές, ενώ έπαιζαν τα μουσικά μέρη στην παράσταση, καθώς και στα διαλείμματα, ώστε να διασκεδάζουν το κοινό που παρακολουθούσε την παρασάση του θεάτρου σκιών²⁰³. Έτσι λοιπόν, τον Γιώργο Κρασιώτη στις παραστάσεις του συνόδευαν κατά κύριο λόγο ο Θανάσης Λαβίδας²⁰⁴ στο κλαρίνο, ο Τζίτζιμήτσιος στο βιολί κι ένας άγνωστος σαντουριέρης. Το πιο πιθανόν είναι ότι οι μουσικοί που συνόδευαν γενικότερα τον Καραγκιόζη στις περιοδείες του να ήταν

²⁰¹ Μόλλας Δημήτρης, *Ο Καραγκιόζης μας, ελληνικό θέατρο σκιών, Σύγχρονη Εποχή*, 2002, σελ. 158, 162.

²⁰² Αναστασίου Θεόφιλος, *Στα Τρίκαλα στα δυο στενά, Μαρτυρίες για τη λαϊκή μουσική 1881 - 1935*, Τρίκαλα, 2011, σελ. 30, 31.

²⁰³ Βολιότης - Καπετανάκης Ηλίας, *Μούσα πολύτροπος*, Μετρονόμος, Αθήνα, 2007, σελ. 107.

²⁰⁴ Ο Θανάσης Λαβίδας ήταν από τους καλύτερους Θεσσαλούς οργανοπαίκτες, με καταγωγή από τα Τρίκαλα, ενώ μαζί με τους Κώστα και Μήτσο Λαβίδα ηχογράφησαν τους πρώτους δίσκους παραδοσιακής μουσικής περίπου το 1925. Κλιάφα Μαρούλα, *Άνθρωποι του μόχθου, Θεσσαλία, Μεταίχμιο*, Αθήνα, 2007, σελ. 199.

ντόπιοι από καθεμιά περιοχή, καθώς ήταν αδύνατον μάλλον για τον κάθε Καραγκιοζοπαίκτη να διαθέτη μόνιμη ορχήστρα²⁰⁵. Με την ευκαιρία που δίνεται, ας αναφερθεί μια ακόμη πληροφορία σχετικά με τους μουσικούς. Οι περισσότεροι Θεσσαλοί οργανοπαίκτες ήταν εμπειρικοί, μεταδίδοντας την γνώση και την τέχνη από γενιά σε γενιά, ενώ συνήθιζαν να εργάζονται σε κομπανίες, όπως αναφέρεται σε πηγή, αποτελούμενες από πέντε το πολύ άτομα, φιλικά ή συγγενικά δεμένα, καθώς επίσης εργάζονταν σε πανηγύρια, γάμους και γλέντια. Τέλος, αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι υπήρξαν φορές που ορισμένοι μουσικοί λαϊκοί συμμετείχαν σε παρελάσεις και γενικότερα σε εθνικές γιορτές, λόγω έλλειψης φιλαρμονικής ή μπάντας υπεύθυνης για τέτοιου είδους εκδηλώσεις²⁰⁶.

Αξίζει να αναφερθεί ότι αγαπημένη διασκέδαση των λαϊκών τάξεων ήταν ο Καραγκιόζης του Μπέλτσιου και αυτός δίπλα στην βρύση της Μαρούγκινας, ενώ ήταν ιδιαίτερη ευχαρίστηση για αυτούς να βρίσκονται στις λαϊκές ταβέρνες με τσίπουρο, ρετσίνα και τραγούδια. Τα τραγούδια που ακούγονταν ήταν τα δημοτικά, ενώ το γλέντι πολλές φορές μεταφερόταν στο σπίτι κάποιου πελάτη και διαρκούσε μέχρι τις πρωινές ώρες²⁰⁷.

Παρατηρείται λοιπόν πως η ζωή στα Τρίκαλα ήταν ιδιαίτερη όσον αφορά τις επιλογές που είχε κάποιος για διασκέδαση και ψυχαγωγία, αφού σε κάθε περίοδο υπήρχαν οι αντίστοιχες επιλογές. Τον χειμώνα τα θέατρα, τα καφενεία και ο κινηματογράφος, ενώ τους θερινούς μήνες ο Καραγκιόζης, ο θερινός κινηματογράφος και οι θίασοι. Φυσικά δεν έλειπε η μουσική παρουσία. Βέβαια, το γεγονός ότι υπήρχε γενικότερα ποικιλία στα θεάματα, δεν σημαίνει ότι δεν υπήρχαν σκαμπανεβάσματα ανά περιόδους.

4.3 Εξοχικά κέντρα

Η πόλη είχε και εξοχικά κέντρα, όπου συγκεντρώνονταν οι πολίτες τους εαρινούς και καλοκαιρινούς κυρίως μήνες και διασκεδάζαν. Τα εξοχικά αυτά κέντρα στην πόλη καθορίστηκαν από το Δημοτικό Συμβούλιο και ήταν η «Μαρούγκινα» ή

²⁰⁵ Αναστασίου Θεόφιλος, *Στα Τρίκαλα στα δυο στενά, Μαρτυρίες για τη λαϊκή μουσική 1881 - 1935*, Τρίκαλα, 2011, σελ. 31.

²⁰⁶ Κλιάφα Μαρούλα, *Άνθρωποι του μόχθου, Θεσσαλία, Μεταίχμιο*, Αθήνα, 2007, σελ. 199.

²⁰⁷ Κατσόγιαννος Νεκτάριος, *Τα Τρίκαλα και οι συνοικισμοί τους*, Πολιτιστικός Οργανισμός Δήμου Τρικκαίων, Λάρισα, 1992, σελ. 131.

«Μαρούγγινα», το «Περιβολάκι» που βρίσκεται στην θέση Κουκουτζιάμης, το «Πόρτ Άρθουρ» και όσα βρίσκονται στον Σιδηροδρομικό Σταθμό, όπως επίσης και αυτά που ήταν κοντά στο ζωοπάζαρο²⁰⁸. Χαρακτηριστικό είναι ότι το Πάσχα του 1910 η ζήτηση των καταστημάτων αυτών ήταν τόσο μεγάλη, που παρατηρήθηκε έλλειψη καθισμάτων²⁰⁹. Αξίζει να αναφερθεί πως στην εφημερίδα συναντάται διαφήμιση του εξοχικού καφενείου «Πόρτ Άρθουρ»²¹⁰ και της «Μαρούγκινας»²¹¹, η οποία ήταν το μοναδικό κέντρο στην πόλη που διανυκτέρευε. Σχετικά με την λειτουργία του «Πόρτ Άρθουρ», δεν έχει εξακριβωθεί ποτέ ακριβώς έγινε για πρώτη φορά, ωστόσο υπολογίζεται γύρω στο 1915²¹². Χαρακτηριστικό είναι η ύπαρξη ποικίλων διαφημίσεων στις εφημερίδες, ενώ η αύξησή τους στα τέλη του 19^{ου} αιώνα ήταν σπουδαίος παράγοντας για την επιβίωση των εφημερίδων ή την «οικονομική ευρωστία» τους, ανάλογα με την κατάσταση. Συνηθίζονταν να διαφημίζονται επιχειρήσεις, καταστήματα, όπως επίσης και επαγγελματίες, οι οποίοι με τον τρόπο αυτό είτε προωθούν είτε κάνουν γνωστά στο ευρύ κοινό τα προϊόντα και τις υπηρεσίες τους²¹³. Τα εξοχικά αυτά κέντρα βρίσκονταν σε θέσεις όπου τους καλοκαιρινούς μήνες να είναι σε θέση να προσφέρουν δροσιά στους πελάτες τους σε σχέση με οποιοδήποτε άλλο σημείο της πόλης. Στο «Πορτ Άρθουρ» γίνονταν διάφορες εκδηλώσεις, όπως η παράσταση του θιάσου των Αθηνών, στον οποίο συμμετείχαν η κ. Αθηνά Καρδοβίλλο και ο κ. Β. Αργυρόπουλος, που παίχτηκε το έργο «Ειρήνη ή Πόλεμος», αποκλειστικά για τους μαθητές²¹⁴, ενώ πραγματοποιούνταν κινηματογραφικές προβολές και παραστάσεις Καραγκιόζη, και μουσικές βραδιές²¹⁵. Το «Περιβολάκι» ήταν το μόνο θερινό ψυχαγωγικό κέντρο, όπου οι πελάτες είχαν την δυνατότητα να απολαύσουν παγωμένη μπίρα από την «χαβούζα» και μαστίχα βανίλια, ενώ το πρόγραμμά του περιελάμβανε αρτίστες όμορφες, οι οποίες εκτός από τον καλλιτεχνικό τομέα, είχαν ως καθήκον να κάνουν παρέα στους πελάτες²¹⁶.

²⁰⁸ Βλ. φύλλο «Αναγέννησις» 22/09/1910.

²⁰⁹ Βλ. φύλλο «Αναγέννησις» 21/04/1910.

²¹⁰ Βλ. φύλλο «Αναγέννησις» 11/07/1910.

²¹¹ Βλ. φύλλο «Αναγέννησις» 22, 24, 26, 28, 29/09/1910.

²¹² Τριανταφύλλου Θεολόγης, *Τα παλιά Τρίκαλα*, τόμος Β΄, Τρίκαλα, 1977, σελ. 117.

²¹³ Δρούλια Λουκία, Κουτσοπανάγου Γιούλα, *Τα χρόνια της ακμής (1864 - 1922)*, *Εγκυκλοπαίδεια του Ελληνικού Τύπου (1784 - 1974)*, τόμος Α΄, Ινστιτούτο Νεοελληνικών Ερευνών - 103, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, Αθήνα, 2008, σελ. 35.

²¹⁴ Βλ. φύλλο «Αναγέννησις» 08/06/1916.

²¹⁵ Βλ. φύλλο «Αναγέννησις» 02/09/1919, -5/09/1919.

²¹⁶ Τριανταφύλλου Θεολόγης, *Τα παλιά Τρίκαλα*, τόμος Β΄, Τρίκαλα, 1977, σελ. 122.

Ξεκίνησε κι αυτό την λειτουργία του ως καφέ-αμάν, ενώ φιλοξενούσε αρκετά συχνά διάφορες αρτίστες, όπως λέγονταν εκείνη την περίοδο. Αξίζει να αναφερθεί πως το «Περιβολάκι» μαζί με το «Πορτ Άρθουρ» και την «Μαρούγγινα», αποτελούσαν τα καλύτερα στέκια για το διάστημα 1900-1920²¹⁷.

Αυτό που γίνεται αντιληπτό μέσα από τις αναφορές αυτές, είναι ότι τα καφενεία γενικότερα αποτελούσαν τα μέρη όπου μπορούσε κανείς να διασκεδάσει, ενώ παράλληλα αποτελούσαν και τρόπο μόρφωσης ή ενημέρωσης, ανάλογα από αυτά που διοργανώνονταν στους χώρους τους. Ακόμη, σε όλες τις παραστάσεις που πραγματοποιούνταν, είτε Καραγκιόζη είτε θιάσων είτε και σε κέντρα διασκέδασης, τις περισσότερες φορές, δεν απουσίαζε το μουσικό στοιχείο.

²¹⁷Κατσόγιαννος Νεκτάριος, *Τωρινά και περασμένα και τα παλιά στέκια των Τρικάλων*, τόμος Α΄, Πολιτιστικός Οργανισμός Δήμου Τρικκαίων, Τρίκαλα, 1998, σελ.240, 241.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Μέσα από τα στοιχεία που συλλέχθηκαν και μελετήθηκαν από την εφημερίδα «Αναγέννησις», προέκυψαν αρκετές πληροφορίες σχετικά με την ζωή των Τρικαλινών και όλες τις εκφάνσεις της την περίοδο 1900 ως 1920. Ωστόσο, εκεί που δόθηκε βαρύτητα και επικεντρώθηκε η έρευνα είναι, όπως είναι φυσικό, στην ύπαρξη της μουσικής και την παρουσία της μέσα από τον τοπικό Τύπο της εποχής, είτε ως μορφή διασκέδασης, μόρφωσης και γενικότερης παρουσίας της στην ζωή των κατοίκων της πόλης, είτε μέσα από τον γραπτό λόγο.

Η παρουσία της μουσικής, όπως προκύπτει, ήταν έντονη στην καθημερινότητα των ανθρώπων. Παρά τα δυσάρεστα γεγονότα που συνέβαιναν στην χώρα ανά τακτά χρονικά διαστήματα, και τις όποιες δυσκολίες που αντιμετώπιζαν οι κάτοικοι της πόλης, δεν έπαψαν να χάνουν το κέφι τους και την επιθυμία τους για διασκέδαση ή και μόρφωση, όσοι από αυτούς είχαν βέβαια την οικονομική δυνατότητα, καθώς δεν μπόρεσα να εξάγω ακριβή συμπεράσματα σχετικά με το επίπεδο της οικονομίας της πόλης. Αυτό που είναι βέβαιο, είναι πως η αστική τάξη είχε τα ηνία της διασκέδασης και μόρφωσης, χωρίς αυτό να σημαίνει πως δεν ίσχυε κάτι αντίστοιχο στα υπόλοιπα κοινωνικά στρώματα της εποχής. Σαφώς υπήρχαν περίοδοι που υπήρχε μικρή ή και καθόλου κινητικότητα στην πόλη, ωστόσο πάντα υπήρχαν διέξοδοι για όλες τις κοινωνικές τάξεις, αφού τα μέρη που σύχναζε η καθεμιά διέφεραν τις περισσότερες φορές.

Τα Τρίκαλα, όπως είναι γνωστό, χαρακτηρίζονταν από πολυπολιτισμικότητα, αφού ζούσαν σε αυτήν άτομα από διαφορετικούς πολιτισμούς. Συνεπώς και η μουσική που υπήρχε σ' αυτήν ήταν αντίστοιχα ποικίλη. Όπως προκύπτει, πρόκειται για μία πόλη, όπου συνυπήρχε η μουσική της Δύσης με την μουσική της Ανατολής και την λαϊκή μουσική, και αντίστοιχα το ίδιο συνέβαινε και στον τρόπο συμπεριφοράς των ανθρώπων. Αυτό που παρατηρείται είναι ότι η μουσική που προβάλλονταν περισσότερο από την εφημερίδα ήταν επηρεασμένη από την δυτική, ενώ αντίθετα, είναι περιορισμένες οι αναφορές για την λαϊκή μουσική ή τους ντόπιους μουσικούς ή και οργανοπαίκτες.

Στους χορούς που λάμβαναν χώρα κάθε τόσο χορεύονταν περισσότερο ευρωπαϊκοί χοροί, όπως βαλς, καντρίλιες, τετράχοροι, ενώ παράλληλα χορεύονταν

και ελληνικοί χοροί, όπως συρτός, καλαματιανός. Αυτό οφειλόταν αφενός στην τάση της «ξενομανίας» που υπήρχε και αφετέρου στην ύπαρξη των πλούσιων οικογενειών που υπήρχαν στην πόλη, οι οποίες είχαν έρθει από το εξωτερικό. Σχετικά με την γενικότερη διασκέδαση των Τρικαλινών, αυτή ήταν εξίσου ποικίλη και δεν περιοριζόταν σε ένα μόνο είδος, ενώ μέσω αυτού αποδεικνύεται η σύγκρουση και ταυτόχρονα η συνύπαρξη ανατολής και δύσης, όπως προαναφέρθηκε. Αρχικά, υπήρχαν τα καφέ - αμάν, ο Καραγκιόζης, οι φωνόγραφοι, ενώ αργότερα την πόλη επισκέπτονταν κινηματογράφοι, με μουσικά διαλείμματα, και θίασοι, οι οποίοι έδιναν είτε συγκεκριμένο αριθμό παραστάσεων είτε διέμεναν στην πόλη για αρκετό χρονικό διάστημα, την διάρκεια του καλοκαιριού ή του χειμώνα, συνοδευόμενες άλλες φορές από μουσική και άλλες όχι, ενώ υπήρχε ποικιλία στο πρόγραμμά τους, το οποίο περιελάμβανε κωμωδίες, οπερέτες, κωμειδύλλια κ.α. Τα μουσικά σωματεία που υπήρχαν στην πόλη ήταν παράγοντες που συνέβαλαν στην διάδοση της μουσικής και στον εκπαιδευτικό της χαρακτήρα. Επομένως, εκτός από την σπουδαιότητα της ύπαρξης της μουσικής στον κοινωνικό τομέα, συμπεραίνεται ότι και η διδαχή της μουσικής είχε σημαντική θέση στην ζωή των πολιτών.

Όπως έχει προκύψει από την μελέτη των στοιχείων, η μουσική γενικότερα δεν έλειπε από καμία δραστηριότητα στην πόλη των Τρικάλων. Στις σελίδες της εφημερίδας φιλοξενούνταν αρκετά συχνά στίχοι και λογοτεχνικά κείμενα, με μουσικές αναφορές, γεγονός που φανερώνει επίπεδο μόρφωσης από πλευράς των πολιτών που δημοσίευαν τα δημιουργήματά τους.

Εν κατακλείδι, αυτό που συμπεραίνεται, χάρη στις αναφορές μουσικών θεμάτων μέσα από την «Αναγέννηση», είναι πως η μουσική κατά την περίοδο 1900 έως 1920 κατείχε σπουδαίο ρόλο και στην πόλη των Τρικάλων και στην ζωή και την καθημερινότητα των πολιτών της. Από τα πρώτα χρόνια κιόλας της απελευθέρωσης η πόλη των Τρικάλων είχε αποβάλλει στοιχεία της Τουρκοκρατίας και όδευε προς την εξέλιξη²¹⁸, έχοντας ως πρότυπο τον τρόπο ζωής της Δύσης, με ο,τι αυτό συνεπάγεται, χωρίς κάτι τέτοιο όμως να δηλώνει ότι είχε εξαλειφθεί καθετί παλιό. Τέλος, πρόκειται για μια πόλη με σπουδαία ιστορία στον μουσικό τομέα, καθώς είχε εισάγει στον πολιτισμό της στοιχεία από τις επιρροές που είχε δεχτεί, οι οποίες ήταν ολοφάνερες και που αποδεικνύονταν μέσω των επιλογών που υπήρχαν στην πόλη και την ύπαρξή

²¹⁸Κλιάφα Μαρούλα, *Από τον Σεϊφουλάχ ως τον Τσιτσάνη*, Κέδρος, Αθήνα, τόμος Α', 1996, σελ. 250.

της σε αυτή, γεγονός που φαίνεται και από τους γνωστούς δημιουργούς που γεννήθηκαν και μεγάλωσαν στον τόπο αυτό.

BIBΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. **Αναστασίου Θεόφιλος**, *Στα Τρίκαλα στα δυο στενά, μαρτυρίες για τη λαϊκή μουσική 1881-1935*, Τρίκαλα, 2011.
2. **Ανωγειανάκης Φοίβος**, *Ελληνικά λαϊκά μουσικά όργανα*, Μέλισσα, Αθήνα, 1991.
3. **Αρσενίου Λάζαρος**, *Το ιδεολογικό περιεχόμενο των αγώνων, η κοινωνική ζωή, Το έπος των Θεσσαλών αγροτών και οι εξεγέρσεις τους 1881-1993*, Φ.Ι.ΛΟ.Σ., Θεσσαλονίκη, 2005.
4. **Βαρδούση - Τσαπάλα Φ.**, Φιλιππίδης Δ. ,Τρίκαλα, *Ελληνική παραδοσιακή αρχιτεκτονική Θεσσαλία - Ήπειρος*, τόμος 6ος, Αθήνα, 1988.
5. **Βολιότης - Καπετανάκης Ηλίας**, *Αδέσποτες μελωδίες*, Νέα Σύνορα, Αθήνα, 1999.
6. **Βολιότης- Καπετανάκης Ηλίας**, *Μούσα πολύτροπος*, Μετρονόμος, Αθήνα, 2007
7. **Γεωργιάδης Νέαρχος**, *Το φαινόμενο Τσιτσάνης*, Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα, 2011.
8. **Δαμιανάκος Στάθης**, *Κοινωνιολογία του ρεμπέτικου*, Πλέθρον, 2001.
9. **Δερτιλής Γιώργος**, *Ιστορία του ελληνικού κράτους 1830-1920*, τόμος Α', έκδοση τρίτη, Εστία, Αθήνα, 2005.
10. **Δρούλια Λουκία, Κουτσοπανάγου Γιούλα**, *Τα χρόνια της ακμής (1864-1922), Εγκυκλοπαίδεια του Ελληνικού Τύπου (1784-1974)*, τόμος Α', Ινστιτούτο Νεοελληνικών Ερευνών - 103, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, Αθήνα, 2008.
11. **Καλυβιώτης Αριστομένης**, *Σμύρνη η μουσική ζωή 1900-1922*, Τήνελλα, Αθήνα, 2002.
12. **Κατσόγιαννος Νεκτάριος**, *Τα Τρίκαλα και οι συνοικισμοί τους*, Πολιτιστικός Οργανισμός Δήμου Τρικκαίων, Λάρισα, 1992.
13. **Κατσόγιαννος Νεκτάριος**, *Τωρινά και περασμένα και τα παλιά στέκια των Τρικάλων*, τόμος Α', Πολιτιστικός Οργανισμός Δήμου Τρικκαίων, Τρίκαλα, 1998.
14. **Κατσόγιαννος Νεκτάριος**, *Τωρινά και περασμένα και τα παλιά στέκια των Τρικάλων*, Πολιτιστικός Οργανισμός Δήμου Τρικκαίων, τομ. Β', Τρίκαλα, 2000.
15. **Κλιάφα Μαρούλα**, *Άνθρωποι του μόχθου*, Θεσσαλία, Μεταίχμιο, Αθήνα, 2007.
16. **Κλιάφα Μαρούλα**, *Από τον Σεΐφουλάχ ως τον Τσιτσάνη*, Κέδρος, Αθήνα, τόμος Α', 1996.
17. **Κλιάφα Μαρούλα**, *Η γεωργία και η αγροτική ζωή στη Θεσσαλία κατά τον 19ο αιώνα*, Φιλολογικό ημερολόγιο Τρίκκης 1991, Αθήνα, 1990

18. **Κλιάφα Μαρούλα**, *Μια σερενάτα στον Ληθαίο*, Κέδρος, Αθήνα, 2004.
19. **Κλιάφα Μαρούλα**, *Θεσσαλία 1881-1981 εκατό χρόνια ζωή*, Κέδρος, Αθήνα, 1997
20. **Κλειδονόπουλος Γιώργος**, *Βαρούσι, Η παραδοσιακή συνοικία της πόλης των Τρικάλων*, Φιλολογικό ημερολόγιο Τρίκκης 1991, Αθήνα, 1990.
21. **Κουνάδης Παναγιώτης**, *Εις ανάμνησιν στιγμών ελκυστικών, Κείμενα γύρω από το ρεμπέτικο*, Κατάρτι.
22. **Λώλης Γρ. Θύμιος**, *Τα εν - Τύπω των Τρικάλων, 1881-2006*, Γένεσις, Τρίκαλα, 2006.
23. **Μανιάτης Διονύσης**, *Οι φωνογραφητζήδες*, Αθήνα, 2001.
24. **Μόλλας Δημήτρης**, *Ο Καραγκιόζης μας, ελληνικό θέατρο σκιών*, Σύγχρονη Εποχή, 2002.
25. **Μυστακίδου Κατερίνα**, *Αλλαγές στο ρόλο του ελληνικού Τύπου μετά το 1900. Ο Τύπος στην Ελλάδα και στην Οθωμανική Αυτοκρατορία (1800-1923)*, Πατάκης, 2004.
26. **Παπασωτηρίου Β. Ιωάννης**, *Επαρχία Τρικάλων, Διοικητική διαίρεσεις, Τρικαλινά, τόμος 7^{ος}*, Τρίκαλα, 1987.
27. **Πετρόπουλος Ηλίας**, *Ρεμπέτικα τραγούδια*, 6^η επανέκδοση, Κέδρος, Αθήνα, 1989, 1996.
28. **Πρόντζας Βαγγέλης**, *Οικονομία και γαιοκτησία στη Θεσσαλία*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα, 1992.
29. **Ρωμανού Καίτη**, *Ιστορία της έντεχνης νεοελληνικής μουσικής*, Κουλτούρα, Αθήνα, 2000.
30. **Τεντολούρης Ιωάννης**, **Τεντολούρη Λαμπρινή**, *Τα Μαθητολόγια και οι Γενικοί Έλεγχοι των Δημοτικών Σχολείων του Ν. Τρικάλων (1900-1950)*, Τρικαλινά, τόμος 25^{ος}, 2005.
31. **Τριανταφύλλου Θεολόγης**, *Τα παλιά Τρίκαλα*, τ. Β', Τρίκαλα, 1977.
32. **Βογιατζής Νικ. Φώτης**, *Το θέατρο του «Πανελληνίου» και η καλλιτεχνική κίνηση του Μουσικογυμναστικού Συλλόγου Τρικάλων (1914-1920), Το θέατρο στα Τρίκαλα (1881- 1984), Συγκριτική θεατρική έρευνα στο χώρο της Δυτικής Θεσσαλίας*, Τρικαλινά, τόμος 5^{ος}, Τρίκαλα, 1985.
33. **Χατζηπανταζής Θεόδωρος**, *Της Ασιάτιδος μούσης ερασταί*, Στιγμή, Αθήνα, 1986.

34. **Clogg Richard**, *Συνοπτική ιστορία της Ελλάδας 1770-2000*, έκδοση 2^η, Κάτοπτρο, 2002.
35. **Risto Pekka Penannen**, *Η ελληνοποίηση της οθωμανικής λαϊκής μουσικής*, *Μουσικός λόγος*, τεύχος 8, Τμήμα Μουσικών Σπουδών Ιονίου Πανεπιστημίου, Γαβριηλίδης, 2009.
36. **Sivignon M.**, *Η δημογραφική και οικονομική εξέλιξη της Θεσσαλίας (1881-1940)*, *Από την απελευθέρωση στους Βαλκανικούς πολέμους (1881-1912)*, Τρικαλινά, τόμος 2^{ος}, Τρίκαλα, 1982.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Η Φιλαρμονική Τρικάλων με μαέστρο τον Αλέξανδρο Λαλάκο και βοηθό τον Απόστολο Γκαραγκούνη (αρχείο Φιλαρμονικής, αρχείο Βλιτσάκη).

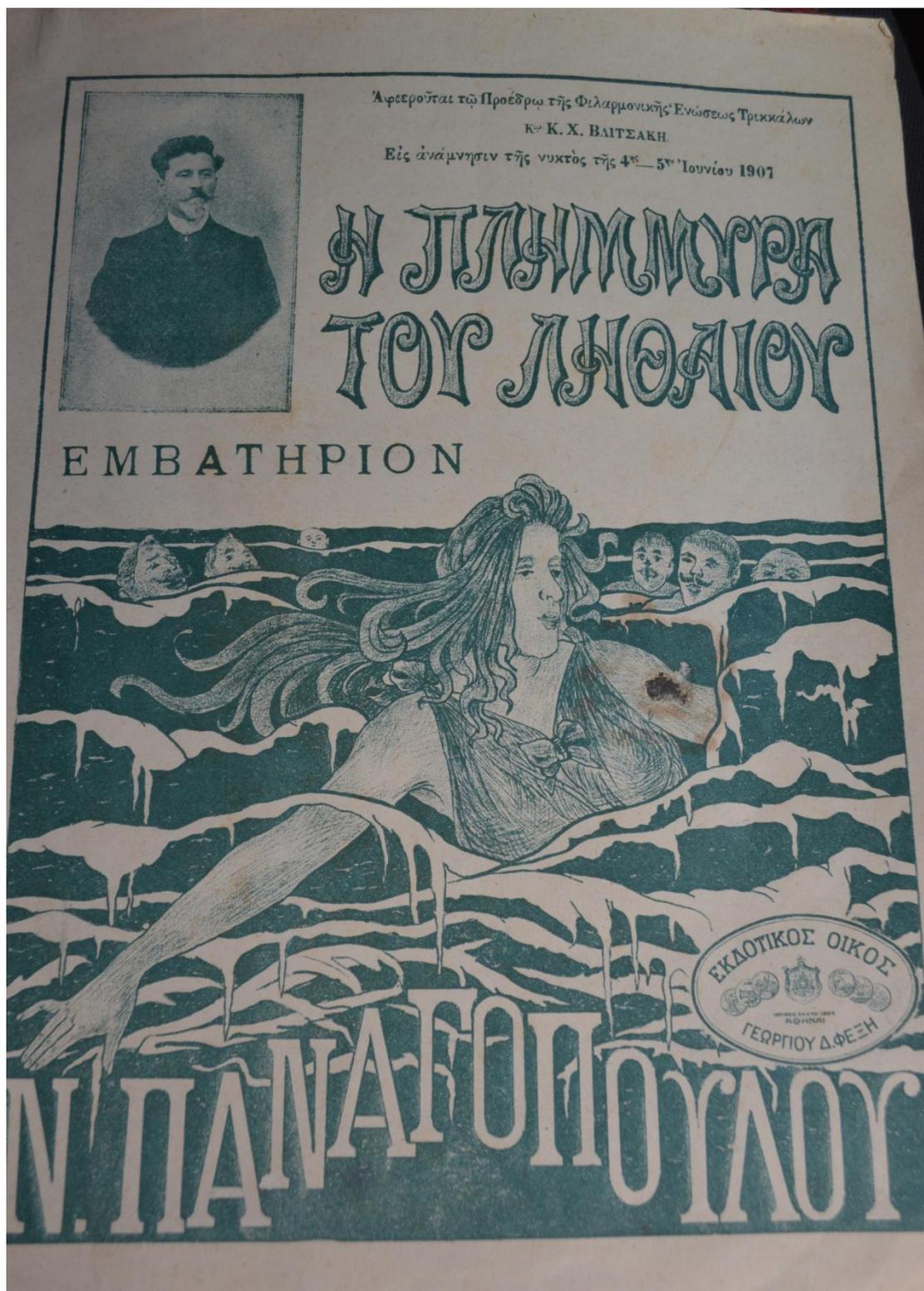
Η Φιλαρμονική Τρικάλων το 1907 με μαέστρο τον Αθανάσιο Ζαχαρόπουλο (αρχείο Φιλαρμονικής).

Στολή μουσικού της Φιλαρμονικής το 1916 (αρχείο Φιλαρμονικής, από την ιδιωτική συλλογή του Σ. Αζναουρίδη, υπαρχιμουσικού Δημοτικής Φιλαρμονικής Τρικάλων).

Εφημερίδα «Αναγέννησις», 2 Μαΐου 1916.

Το εξώφυλλο της σύνθεσης «Η πλημμύρα του Ληθαίου» του Ν. Παναγόπουλου, «εις ανάμνησιν της νυκτός 4^{ης} - 5^{ης} Ιουνίου 1907», όπως αναγράφεται (αρχείο Φιλαρμονικής).

Η ΠΛΗΜΜΥΡΑ ΤΟΥ ΛΗΘΑΙΟΥ

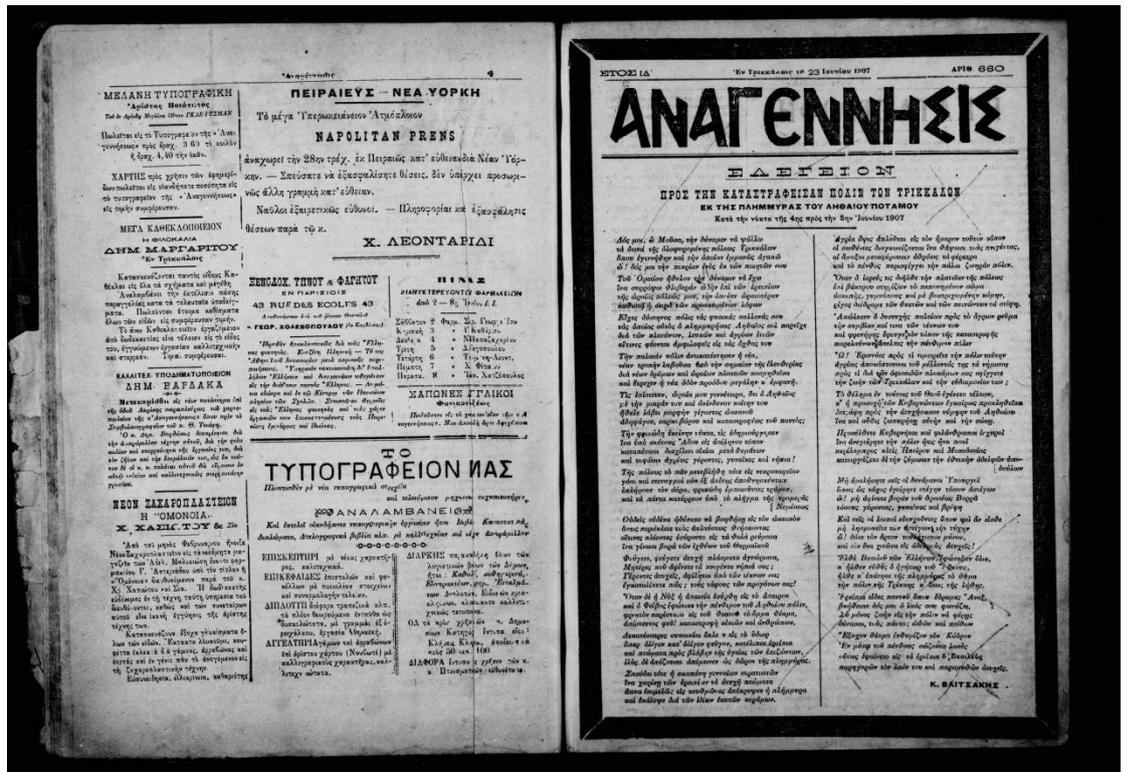
ΕΜΒΑΘΗΡΙΟΝ

Ἀνάμνησις τῆς νυκτὸς τῆς 4^{ης} - 5^{ης} Ἰουνίου 1907 ἐν Τρικκάλαις.

Ν. ΠΑΝΑΓΟΠΟΥΛΟΥ

The image shows a page of a musical score for piano. The title is 'Η ΠΛΗΜΜΥΡΑ ΤΟΥ ΛΗΘΑΙΟΥ' (The Lethaeus Follies) and it is a 'ΕΜΒΑΘΗΡΙΟΝ' (Memorial). The composer is N. Panagopoulos. The score is in 2/4 time and features a melody with dynamic markings such as *f*, *ff*, and *p*. It includes a repeat sign with first and second endings. The score is written for piano and includes a key signature of one sharp (F#).

Μέρος της παρτιτούρας «Η πλημμύρα του Ληθαίου».

Εφημερίδα «Αναγέννησις», 23 Ιουνίου 1907.

Το πρωτοσέλιδο ήταν με μαύρο περίγραμμα, ως ένδειξη πένθους, λόγω της καταστροφής της πόλης των Τρικάλων από την πλημμύρα του Ληθαίου ποταμού το βράδυ 4^{ης} και 5^{ης} Ιουνίου.

Εφημερίδα «Αναγέννηση», 6 Ιανουαρίου 1910.

Τίτλος ενός άρθρου: «Ο κ. Οικονόμου και αι αρτίσται» (Ο κ. Οικονόμου ήταν ο Διευθυντής της Αστυνομίας Τρικάλων, ο οποίος «βρήκε τον μελά του με τας αρτίστιας κατόπιν του κλεισίματος των καφέ-σαντάν», όπως γράφεται στο άρθρο).

Το ξενοδοχείο «Πανελλήνιον» τον Μάρτιο 2014.

Λεπτομέρεια στην την είσοδο του ξενοδοχείου «Πανελλήνιον».

Πρωτομαγιά 1900.
Τρικαλινοί εκδράμουν συνοδευόμενοι από μουσικούς.

πηγή: «Μια σερενάτα στο Ληθαίο» της Μαρούλας Κλιάφα (σελ. 19).

«Άντρες του 5^{ου} Συντάγματος Πεζικού γιορτάζουν το Πάσχα, κάπου στην Μικρά Ασία»

πηγή: «Από τον Σείφουλάχ ως τον Τσιτσάνη» της Μαρούλας Κλιάφα (σελ. 152).